

**SOCIETATEA DE STUDII CLASICE
DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA**

**STUDII
CLASICE
XX**

EDITURA
ACADEMIEI
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

SOCIETATEA DE STUDII CLASICE
DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Clujda

STUDII CLASICE XX

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
1981

Volumul apare sub îngrijirea

acad. AL. GRAUR

D. M. PIPPIDI, membru corespondent al Academiei R.S.R.

I. FISCHER

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Calea Victoriei 125

79 717 Bucureşti

STUDII CLASICE

XX

SUMAR

COMUNICĂRI ȘI STUDII

LIANA LUPAȘ, Noms propres et appellatifs. Contribution à l'étude de quelques mots grecs	7
P. WÜLFING, Hymnos und Gebet. Zur Formengeschichte der älteren griechischen Hymnendichtung	21
GABRIELA CREȚIA, Două adjective latine de opinie	33
MIHAI NICHITA, Clasicism și viziune alegorizantă	39
MARIA PÂRLOG, Timp și spațiu în elegia lui Propertius	45

NOTE ȘI DISCUȚII

HELLMUT FLASHAR, Aristoteles — sein Bild in Forschung und Deutung der Gegenwart	55
C. SÂNDULESCU, Καλὸς θάνατος. Interpretări pe marginea unei sentințe morale . . .	69
D. M. PIPPIDI, Note de lectură	73

STUDIILE CLASICE ÎN LUME

I. FISCHER, Al VII-lea Congres al Federației Internaționale a Asociațiilor de Studii Clasice	81
I. FISCHER, Noi reviste de filologie clasică	83

STUDIILE CLASICE ÎN ROMÂNIA

I. FISCHER, Sesiunea « Antichitatea și moștenirea ei spirituală »	85
ALEXANDRA ȘTEFAN și I. FISCHER, Bibliografia clasică românească (1978—1979)	87

CULTURA ANTICĂ ȘI ÎNVĂȚĂMÎNTUL

Consfătuirea pe țară cu privire la manualele de limbi clasice	113
FLORICA MATEESCU, O nouă serie de manuale de limba latină	121

RECENZII

- L'Année philologique. Tome XLIX. Bibliographie de l'année 1978. Paris, 1980 (*D. M. Pippidi*) 123
- ARISTÓFANES, As mulheres que celebram as Tesmofórias. Introdução, versão do grego e notas de Maria De Fátima De Sousa e Silva; SÓFOCLES, Filoctetes. Introdução, versão do grego e notas de José Ribeiro Ferreira; SÓFOCLES, Rei Édipo. Introdução, versão do grego e notas de Maria Do Céu Zambujo Fialho; EURÍPIDES, Hipólito. Introdução, versão do grego e notas de Bernardina de Sousa Oliveira. Coimbra, 1978, 1979 (*Liana Lupaş*) 123
- EURÍPIDES, Ifigénia em Áulide. Introdução e tradução de C. A. Pais de Almeida; EURÍPIDES, As Fenícias. Introdução, tradução e notas de M. Dos Santos Alves. MENANDRO, O Díscolo, por Maria De Fátima De Sousa e Silva. Coimbra, 1974—1976 (*Liana Lupaş*) 124
- GEORGIOS A. CHRISTODOULOU, Τὰ ἀρχαῖα σχόλια εἰς Αἴαντα τοῦ Σοφοκλέους. Κριτικὴ ἐκδόσις. Atena, 1977 (*Liana Lupaş*) 125
- VIRGILIO, Eneide. A cura di Ettore Paratore, traduzione di Luca Canali. Roma, vol. I—II, 1978, vol. III, 1979 (*Mihai Nichita*). 125
- HORATIVS, Opera omnia, vol. I—II. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici: Mihai Nichita. Stabilirea textului și selecția traducerilor din Ode, Epode și Carmen saeculare: Traian Costa. București, 1980 (*Stella Petecel*) 126
- L. ANNAEI SENECAE De uita beata. Édition, introduction et commentaire de Pierre Grimal. Paris, 1969; HELLFRIED DAHLMANN, Bemerkungen zu Seneca, De Vita Beata. Mainz, 1972 (*I. Fischer*) 128
- PLINE L'ANCIEN, Histoire naturelle, livre XXII. Texte établi, traduit et commenté par Jacques André. Paris, 1970 (*I. Fischer*) 132
- PLUTARQUE, Vies. Tome IX. Alexandre—César. Texte établi et traduit par Robert Flacelière et Emile Chambry. Paris, 1975 (*N. I. Barbu*) 132
- APULÉE, Opuscles philosophiques (Du Dieu de Socrate; Platon et sa doctrine; Du monde) et fragments. Texte établi, traduit et commenté par Jean Beaujeu. Paris, 1973 (*Lucia Wald*) 134
- Historia Augusta. Römische Herrschergestalten. Bd. I: von Hadrianus bis Alexander Severus. Eingeleitet und übersetzt von Ernst Hohl, bearbeitet und erläutert von Elke Merten und Alfons Rösger, mit einem Vorwort von Johannes Straub. Zürich, 1976 (*Vladimir Iliescu*) 137
- RUDOLF KASSEL, Der Text der aristotelischen Rhetorik. Prolegomena zu einer kritischen Ausgabe. Berlin—New York, 1971 (*Liviu Franga*) 138
- GIUSEPPE AUGELLO, Studi apuleiani — problemi di testo e loci uexati delle «Metamorfosi». Palermo, 1977 (*Florica Bechet*) 139
- XAVIER MIGNOT, Recherches sur le suffixe -της, -τητος (- τᾶς, - τᾶτος), des origines à la fin du IVe siècle avant J.-C. Paris, 1972 (*Sebastiana Popescu-Fischer*). 142
- EMILIO PERUZZI, Aspetti culturali del Lazio primitivo. Florența, 1978 (*Dan Stușanșchi*) 144
- K. A. TRYPANIS, Τὰ Ὀμηρικὰ Ἔπη. Atena, 1975 (*Andreas Rados*) 145
- Z. A. POKROVSKAJA, Античный философский эпос. Moscova, 1979 (*Lucia Wald*) 147
- D. P. KALLISTOW, Antikes Theater. Leipzig, 1974 (*Vladimir Iliescu*) 149
- H. BARDON, Propositions sur Catulle. Bruxelles, 1970 (*I. Fischer*) 149

BOHUMILA MOUCHOVÁ, Studie zu Kaiserbiographien Suetons. Praga, 1968 (<i>Eugen Cizek</i>)	152
EUGEN CIZEK, Structures et idéologie dans « Les Vies des Douze Césars » de Suétone. București—Paris, 1977 (<i>Dan Slușanschi</i>)	153
LOUIS BODIN, Lire le Protagoras : introduction à la méthode dialectique de Protagoras. Edité par Paul Demont. Paris, 1975 (<i>Zoe Petre</i>)	154
CECILIA IONIȚĂ, Relații agrare în Grecia veche. București, 1977 (<i>Ion Banu</i>)	155
R. DEVELIN, Patterns in Office-Holding 366—49 B. C. Bruxelles, 1979 (<i>Alexandru Avram</i>)	158
NORBERT ROULAND, Les esclaves romains en temps de guerre. Bruxelles, 1977 (<i>Gh. Ceaușescu</i>)	159
RONALD SYME, History in Ovid. Oxford, 1978 (<i>Zoe Petre</i>)	160
GIOVANNI FUSAR IMPERATORE, Saggio di analisi critica della bibliografia neroniana dal 1934 al 1975. Milano, 1978 (<i>Gh. Ceaușescu</i>)	161
LIVIU OCTAV ANDREI, Viața cotidiană romană în Scrisorile lui Seneca. București, 1978 (<i>Eugen Cizek</i>)	161
RICHARD A. BAUMANN, Impietas in principem. A Study of Treason against the Roman Emperor with Special Reference to the First Century A. D. München, 1974 (<i>Gh. Ceaușescu</i>)	162
GEORGES DUMÉZIL, Romans de Scythie et d'alentour. Paris, 1978 (<i>Petre Alexandrescu</i>)	164
JOSÉ MARIA BLAZQUEZ, Imagen y mito. Estudios sobre religiones mediterraneas e ibericas. Madrid, 1977 (<i>Petre Alexandrescu</i>)	165
A. S. RUSIAEVA, Zemledel' českie kul'ty v Ol'vii dogetsogo vremeni. Kiev, 1979 (<i>Petre Alexandrescu</i>)	166
Inscriptions de la Mésie Supérieure. Vol. IV : Naissus—Remesiana—Horreum Margi, par Petar Petrović, sous la direction de Fanoula Papazoglou. Beograd, 1979 (<i>D. M. Pippidi</i>)	166
RUDOLF NAUMANN, Der Zeustempel zu Aizanoi, nach den Ausgrabungen von Daniel Krencker und Martin Schede, mit einem Beitrag von Hans Aulock. Berlin, 1979 (<i>Petre Alexandrescu</i>)	167
Issledovanija po antičnoj archeologii Severnogo Pričernomor'ja. Kiev, 1980 ; Issledovanija po antičnoj archeologii iugo-zapada Ukraïnskoj SSR. Kiev, 1980 (<i>Petre Alexandrescu</i>)	168
MELINDA KABA, Die römische Orgel von Aquincum (3. Jahrhundert). Mit einem Beitrag von Ernő Gegus, Spectralanalytische Untersuchung der Bestandteile der Orgel von Aquincum. Budapest, 1976 (<i>Manuela Tecușan</i>)	170
JALE INAN, ELISABETH ALFÖLDI-ROSENBAUM, Römische und frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei. Neue Funde. Mainz, 1979 (<i>Maria Alexandrescu Vianu</i>)	171
MARGARETA BENNER and EMIN TENGSTRÖM, On the Interpretation of Learned Neo-Latin. An Explorative Study Based on Some Texts from Sweden (1611—1716). Göteborg, 1977 (<i>Dan Slușanschi</i>)	172
FRIEDRICH NIETSCHÉ, Epistolario 1850—1869, versione di Maria Ludovica Pampaloni Fama. Milano, 1976 (<i>Furio Murru</i>)	173
Mélanges de littérature et d'épigraphie latines, d'histoire ancienne et d'archéologie : Hommage à la mémoire de Pierre Wuilleumier. Paris, 1980 (<i>D. M. Pippidi</i>)	174

M. FUHRMANN, E. HERMES, H. STEINTHAL, N. WILSING, <i>Nota. Stuttgart, 1976 (Margareta Nasta)</i>	175
W. STOSCH, G. RICHTER-REICHHELM, <i>Grundkurs Latein. Frankfurt, 1976 (Margareta Nasta)</i>	176
Publicații primite între 1 iulie 1979 și 30 iunie 1980	178

CRONICĂ

Societatea de studii clasice din Republica Socialistă România. Ședințele de comunicări. .	181
---	-----

IN MEMORIAM

TEODOR NAUM (1891—1980) (<i>G. Guțu</i>)	185
INDICELE VOLUMELOR XVI — XX	187

NOMS PROPRES ET APPELLATIFS CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DE QUELQUES MOTS GRECS

PAR

LIANA LUPAȘ

1. Dans n'importe quelle langue les noms propres entretiennent avec les appellatifs qui leur sont apparentés des relations complexes et variées. Leur étude semble promettre des résultats particulièrement instructifs dans le cas du grec ancien, qui possède des anthroponymes nombreux et, pour la plupart, facilement analysables. Les principaux ouvrages consacrés aux noms grecs de personnes¹ se proposent d'établir, outre l'inventaire même de ces noms, la manière dont ils dérivent des appellatifs correspondants. Pourtant, s'il est vrai qu'une grande partie des anthroponymes grecs tirent leur origine d'adjectifs ou de substantifs préexistants (soit qu'on les connaisse à date plus ancienne, soit qu'ils figurent dans des textes contemporains), il n'est pas rare de rencontrer des noms propres antérieurs de plusieurs siècles aux appellatifs homonymes. Quelle que soit l'explication de ce phénomène (voir à ce sujet § 5) son intérêt pour l'histoire du vocabulaire est manifeste. Malheureusement le *Greek-English Lexicon* de H.G. Liddell, R.S. Scott et H.S. Jones (Oxford, 1940, = *LSJ*) adopte à l'égard des noms propres une attitude assez contradictoire. Bien que de règle il ne les enregistre pas, il fait de temps en temps une exception en faveur de deux catégories privilégiées : 1° les anthroponymes qui ne répondent à aucun appellatif connu² et qui, par conséquent, peuvent attester l'existence de noms communs disparus, 2° ceux qui remontent à une date plus ancienne que les appellatifs homonymes. Les mots appartenant à ces deux classes n'apparaissent que de façon fortuite dans le *LSJ*, ce qui rend sa consultation peu profitable à tous ceux qui se préoccupent d'éclaircir le détail des faits.

2. Les anthroponymes qui ne répondent à aucun appellatif de forme identique ou très rapprochée sont à la fois trop nombreux et d'interpré-

¹ Voir, par exemple, W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*. Dritte Auflage, neu gearbeitet von G. E. Benseler, Braunschweig, 1884 (= Pape-Benseler); A. Fick — F. Bechtel, *Die griechischen Personennamen nach ihren Bildung erklärt und systematisch geordnet*², Göttingen, 1894; F. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle, 1917, réimpr. 1964; Ernst Fraenkel, *Namenwesen*. A. *Die griechischen Personennamen*, RE 16. 1611—1648 (Stuttgart, 1935) (= Fraenkel, *Namenwesen*), etc.

² Voir, par exemple, les articles consacrés à *δημάρατος*, *Διομήδης*, *εὐρυσάκης*, *θρεψίππας*, *λαομέδων*, *Μηδεσικάστη*, *Μηλόβοσις*, *μικυθος*, *μνησίθεος*, *Μορφεύς*, *ναυσίβιος*, *ὀφιοφάγος*, *τοξεύς*. Cette liste est loin d'être complète et le flottement entre la graphie à majuscule et celle à minuscule trahit l'indécision des lexicographes.

tation trop délicate³ pour pouvoir être traités utilement ici. Il n'est peut-être pas superflu, en revanche, de chercher à dresser une liste, autant que possible complète, des noms propres plus anciens que les appellatifs correspondants. Nous avons comparé à cet effet les données du *LSJ* avec le répertoire de Pape-Benseler. Cette manière de procéder ne saurait rendre pleine justice au matériel épigraphique, et encore moins aux documents mycéniens, mais la consultation des recueils d'inscriptions nous aurait entraîné trop loin de nos préoccupations habituelles et, d'autre part, le caractère spécial de ces sources semble justifier, pour elles, une analyse séparée. Même en limitant de façon si sévère l'aire de nos investigations, les difficultés soulevées par cette entreprise n'ont pas manqué d'apparaître. Un assez grand nombre d'exemples fournis par le *LSJ* ou par Pape-Benseler ne se laissent pas dater. C'est le cas, notamment, des mots attestés dans les inscriptions d'âge inconnu, dans les épigrammes anonymes de l'*Anthologie*, dans les gloses qui ne comportent aucune indication d'origine chez Hésychius ou ailleurs. Afin d'éviter une confusion regrettable entre les faits sûrs et les hypothèses invérifiables nous avons résolu de ne prendre en considération que les formes qu'on peut dater avec certitude. Nous avons omis pour des raisons similaires les formes qui ne sont connues qu'à travers des textes corrompus ou des conjectures peu probables.

3. Pour plusieurs des paires anthroponyme (toponyme) / appellatif qui intéressent notre étude, l'antériorité (ou seulement l'existence) du nom propre a été signalée par le *LSJ*. Nous nous contenterons d'énumérer ces formes, en renvoyant pour toute explication aux articles respectifs du *LSJ* et de Pape-Benseler :

ἀγασθενής, ἀδάμας, Ἄιδης, ἄδραστος, ἄκτωρ, ἀλέξανδρος, Ἀμφι-
τρίτη, ἀντήνωρ⁴, βαλῖός, δηϊφόβος, Δημήτηρ, εὐδικος, εὐμολπος, εὐρύβατος,
Εὐρυκλῆς, εὐρυμέδων, ἐφιάλτης, ἐχιδνα, θάψος, θρασύμαχης, θρασυμήδης,
ἱππόθοος, ἱππόνικος, κίρκη cf. Κίρκη, κλύμενος⁵, κολοφών, κόροιβος, κυκλάς,
κυνοκέφαλος, λαέρτης, Λάκων, λαοδάμας, λαοδόκος, Λάχεςσις, λεοντάριον,
Λευκοθέα, λυσίμαχος, μελάμπους, Μέμωνων, Μαϊάνδρος, μάνης, μεγακλέης,
μελάγχλαινος, Μοῦσα, νήριτος, Νικόλαος, νυκτιπόρος, Ξανθίας, οἰνόφυτος,
ὀμφαῖος, ὀπίεις, ὀρθαγόρας, Οὐρανία, ὀφιοῦσσα, παλίνουρος, πάλμυς, παν-
δώρα, παρώρεια, πασιφίλη, Πειθώ, πόλιχνη, πολυνεικής, Προμηθεύς, πρω-
τογένεια, πρωτόμαχος⁶, πυγμαῖος, πυρόεις, Σῆρ, Σιληνός, Σίμων, Σδλων, στησί-
χορος, Στύξ⁷, σύγγρος, Σύβαρις, συρία, Σφίγξ, Τερψιχόρη, τηλέμαχος,

³ Les composés en ἱππο- ou -ἵππος, par exemple, se chiffrent à plus de deux cents dans l'anthroponymie grecque, voir Fraenkel, *Namenwesen*, 1620. La plupart de ces formes ne figurent pas dans l'inventaire des mots communs et rien ne nous autorise à penser qu'elles y aient jamais figuré.

⁴ Pour Ἀντήνωρ un exemple plus ancien que l'*Iliade* en mycénien, voir P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris, 1968–1977 (= DE), s. ἀντήρ.

⁵ L'emploi des anthroponymes Κλύμενος, Κλυμένη est beaucoup plus ancien qu'il ne résulte du *LSJ* et remonte, probablement, au mycénien, voir aussi *Od.* 3.452, *Il.* 3.144 et Chantraine, *DE* s. κλέος.

⁶ Pour le nom propre Πρωτόμαχος le *LSJ* ne renvoie qu'à une épigramme de Palladas (*AP* 5.70). En réalité, ce nom est connu en grec à partir de la fin du Ve siècle av.n.è., voir X. *HG* 1.5.16 et K. Ziegler; *RE* 45. Hbb. 985.

⁷ Le *LSJ* devrait renoncer à invoquer ici l'exemple de A. *Ch.* 532, car la correction στύγους pour στύγος *M* (interprété à tort comme στυγός par certains éditeurs) semble obligatoire.

τίτανος, Τυφῶν, Τυφῶς, ὕλαϊος, ὑπερήνωρ, παιδρός, φαῖνοψ, φάνιον, Φάρος, Φήμιος, φοῖβος, φρύνη, φύτιος, χάραδρος⁶, Χάρυβδις, χάρων, χύτρος, Ὠκεανός.

4. Plus fréquent est le cas des mots qui ne figurent dans le *LSJ* qu'en tant qu'appellatifs, bien qu'ils soient connus comme noms propres à date plus ancienne⁹. Nous donnons ici la liste de ces mots en ne citant pour chaque emploi que les plus anciens exemples (les renvois à *LSJ* et à Pape-Benseler sont implicites) :

ἀκεσίμβροτος « qui guérit les mortels » Orph. *L.* 8, Poet. *de herbis* 146. Cité comme exemple d'anthroponyme à sens médical, au même titre que Ἰατροκλῆς, chez Pl. *Cra.* 394 c; nom d'un navarque chez Plb. 17.1.2, cf. Kirchner, *RE* 1.1164.

ἀλάστωρ « génie vengeur » A. *Pers.* 354, etc. Nom de plusieurs héros de l'*Iliade* (4.295, 8.333, 13.422, etc.) et de divers autres personnages, voir Wernicke, *RE* 1.1292—1293, Chantraine, *DE* s.v.

ἀλεκτρούων « coq » Thgn. 864, etc. Nom d'homme dans l'*Iliade* (17.602) et déjà en mycénien, voir Chantraine, *DE* s. ἀλέξω, Knaack, *RE* 1.1364 et, pour une explication différente, mais peu probable, Fraenkel, *Namenwesen* 1632.

ἀλέκτωρ « coq » Simon. *Fr.* 583 Page, etc. Héros de l'*Odyssée* (4.10), cf. Chantraine, *DE* s. ἀλέξω, Knaack, *RE* 1.1363.

ἀλκίρροδιος « battu des flots, qui bat de ses flots » *AP* 7.6 (Antip. Sid.), Orph. *A.* 1296 (ἀλκίρροδος figure déjà dans A. *Pers.* 367). Nom propre chez Pi. *O.* 10.70, etc., cf. P. Friedländer, *RE* 7. 2268—2270.

ἀντίδοτος « donné comme remède, antidote » Plu. 2.42 d, etc. Nom d'un archonte de 451/0, Arist. *Ath. Pol.* 26 et d'un poète comique du IVe siècle, cf. *RE* 1.2398.

ἀντίμαχος « qui lutte contre » App. *Hisp.* 9. Nom d'un Troyen (*Il.* 11.123) et de divers personnages historiques, cf. *RE* 1.2432—2436.

ἀντίνοος « d'un caractère opposé » Hp. *Epid.* 6.5.4. Prétendant de Pénélope (*Od.* 1.383, 4.660, etc.) et plusieurs autres personnages, cf. Wernicke, *RE* 1.2438—2441.

ἀριστοκράτης « aristocrate » Asp. *in EN* 182.8. Roi d'Orchoménos en Arcadie (Tyrt. *Fr.* 8 West) et divers autres, cf. *RE* 2.938—941.

ἀριστόλοχος « né d'une famille noble » App. *Anth.* 3.162. Spartiate envoyé à Athènes en 378 (X. *HG* 5.4.22) et divers autres personnages, cf. *RE* 2.943.

ἀριστόνοος « très sage » *AP* 9.213, *IG* 5 (2).156 (Tégée, III/IVe s., n.è.). Fondateur de Géla, vers 581 (Th. 6.4.4) et divers autres, cf. Niese *RE* 2.967.

ἀρτέμων « mât et voile à l'avant du bateau; sorte de poulie » Vit. 10.2.9, Act. *Ap.* 27.40, etc. Ingénieur de Clazomènes, contemporain de Périclès (Eph. ap. Plu. *Pericl.* 27) et divers autres personnages, cf. *RE* 2.1445—1449, Chantraine, *DE* s.v.

⁶ Pour Χάραδρος, nom de plusieurs torrents en Grèce, le *LSJ* renvoie à Thucydide (5.60) et à Pausanias. Il existe un exemple plus ancien, chez Hécátée (*Fr.* 251 Müller).

⁹ Une grande partie de ces paires de mots peut être retrouvée dans le dictionnaire de A. Bailly (voir l'édition revue par L. Séchan et P. Chantraine, Paris, 1950). Nous nous flattons de penser que notre liste garde quand même quelque utilité parce qu'elle est plus complète et que maint détail y a été corrigé.

αὐτόδικος « qui a sa juridiction propre, indépendant » Th. 5.18, etc.
Nom d'un platéen, Hdt. 9.85.

αὐτόνους « l'intelligence en soi » Plot. 3.2.16, 5.9.13. Αὐτόνοος est le nom de plusieurs personnages légendaires et historiques (Il. 11.301, 16.694, Hdt. 8.39, Plb. 7.5, etc.), cf. Escher, *RE* 2.2607.

αὐτοφόνος « qui tue les siens, qui tue de sa main, qui se tue » A. Th. 850, etc. Thébain, père de Polyphontes, Il. 4.395, cf. Hoefler, *RE* 2.2607.

ἄψευδής « qui ne ment pas, vrai » Hes. Th. 233 (épithète de Nérée), etc. Nom d'une Néréide (Il. 18.46) et d'un archonte de 433/2 (D.S. 12.36, etc.), cf. *RE* 2.277.

βαθυκλέης « à la gloire profonde ou immense » AP 9.575 (Phil.). Βαθυκλής, nom d'un Myrmidon (Il. 16.594) et de divers autres personnages, cf. Hoefler, *RE* 3.124.

δαμασάνδρα « qui dompte les hommes » *Hymn. Mag.* 5.43. Mère de la courtisane Laïs, aimée par Aristippe (Athen. 13.574 e), cf. Geyer, *RE* 12.515 s. *Laïs*.

δαμασῆνωρ « qui tue les hommes » Pancrat. *Oxy.* 1085.3. Tyran de Milet, dans la première moitié du VIe s., Plu. 2.298 c, cf. Swoboda, *RE* 4.2035.

δάμνιππος « qui dompte les chevaux » Orph. A. 740. Ami de Lysias (Lys. 12.12—15, cf. Stählin, *RE Suppl.* 3.323—324) et personnage d'un dialogue de Lucien (*DMort.* 8).

δαισῆνωρ « qui craint ou qui respecte l'homme » A. Ag. 154, voir Fraenkel *ad loc.* Allié des Troyens, Il. 17.217, cf. Hoefler, *RE* 4.2409.

δεξαμενή « réservoir d'eau, citerne, réceptacle » Hdt. 3.9, 6.119, etc. Δεξαμένη est le nom d'une Néréide, Il. 18.44, voir Waser, *RE* 5.283, Chantraine, *DE* s. δέχομαι..

δημοκηδής « qui se soucie du peuple » D.H. 5.19, etc. Δημοκήδης nom de plusieurs personnages historiques dont le plus ancien est un illustre médecin de Crotone qui vécut à la cour de Polycrate, Hdt. 3.125—137, cf. E. Wellman, *RE* 5.132.

δημοκόπος « d'émagogue » D.H. 5.65, D.S. 18.10, etc. Nom d'un architecte de Syracuse qui aurait vécu au Ve s., Sophr. ap. Eust. *Od.* p. 1457 R., cf. Fabricius, *RE* 5.133, Chantraine, *DE* s. κόπτω.

δημοῦχος « protecteur du pays » S. *OC* 458, 1087, 1348, D.S. 4.29. Nom d'un Troyen, Il. 20.457, cf. Wagner, *RE* 5.202, Chantraine, *DE* s. δῆμος.

δημοφυχής « public, solennel » Ph. 2.169, Phryn. *PS* 64 B. Δημοφύχης, nom de plusieurs personnages dont un homme politique mentionné par Lysias (25.25) et un triérarque de l'année 357, cf. Kirchner, *RE* 5.145.

δημοχαρής « qui plaît au peuple » Paul. Al. *N.* 2. Δημοχάρης, nom de plusieurs personnages dont les plus anciens sont contemporains de Démosthène (47.22, 27.14, etc.), cf. *RE* 4.2863—2868.

διάκριτος « choisi, excellent » Theoc. 22.163. Nom de plusieurs personnages historiques, Th. 2.12, And. 1.152, etc.

δόλων « poignard, stylet, arme cachée; mât de beaupré, voile qui en dépend, foc » Plb. 16.15.2, Plu. *TG* 10, etc. Le nom propre homonyme est attesté à partir d'Homère (Il. 10.314—570). Voir Wagner, *RE* 5.1287—1288, Assmann *ibid.* 1288—1289 (cet auteur suppose pour

δῶλον «mât» une origine sémitique), Chantraine, *DE* s.v. (l'appellatif serait à rapprocher du nom propre et les deux s'expliqueraient par la racine de δῶλος).

δρόμων «embarcation légère et rapide» Procop. *Vand.* 1.11, etc. Nom de différents personnages dont le plus ancien semble être un poète comique contemporain d'Antiphanes, cf. Kaibel, *RE* 5.1716, Chantraine, *DE* s. δραμεῖν.

δρύοψ «sorte de pic» Ar. *Av.* 304. Nom de plusieurs personnages mythiques, *Il.* 20.455, etc., cf. Escher, *RE* 5.1749—1750, Chantraine, *DE* s. δρῦς.

δύσῃρις «querelleur» Pi. *O.* 6.19, Axiop. 1.4 (la variante δύσειρις est courante en prose à partir de Platon). Nom de la femme du τανός thessalien Echecratidas (seconde moitié du VIe siècle) Simon. *Fr.* 528 Page, voir aussi *AP* 6.136 (faussement attribué à Anacréon), cf. Stähelin *RE Suppl.* 3.416.

ἐκάτερος «chacun des deux» Pi. *N.* 8.28, etc. Nom d'un personnage mythique Hes. *Fr.* 198 Rz. (on se demande par quels artifices ce nom parvenait à s'adapter aux lois de l'hexamètre) et d'un ami de Philippe II, Plu. 2.178 a.

ἐλατός «martelé, ductile» Arist. *Mete.* 385 a 16, etc. Ἐλατος, nom de divers personnages dont les plus anciens sont mentionnés dans *Il.* 6.33 et *Od.* 22.267, cf. Waser, *RE* 5.2239—2242.

ἐννομος «conforme à la loi, légal» Pi. *P.* 9.57, etc. Nom de plusieurs héros d'Homère *Il.* 2.858, 17.218, 11.422, cf. Hoefler, *RE* 5.2633.

ἐπαινετός «louable» Pl. *Cra.* 416 c, etc. Ἐπαινέτος, archonte athénien vers 636—632, Hippys *Fr.* 5 Müller; autres personnages, cf. Kirchner, *RE* 5.2672.

ἐπίξενος «étranger» *P.Oxy.* 480.11 (IIe siècle de n.è.), etc. Nom d'homme, *AP* 6.127 (Nicias), etc.

ἐρυσίχθων «qui trace des sillons dans la terre» (mais voir aussi plus bas, § 5) Strato Com. 1.19. Nom de deux personnages mythiques, Hellan. *Fr.* 17 Müller, Pl. *Criti.* 111 a, etc., cf. Kern, *RE* 6.571—573, Chantraine, *DE* s.v.

εὐαρχος «qui gouverne bien; qui commence bien» Arist. *Oec.* 1344 b 14, etc. Nom de divers personnages connus à partir du Ve siècle, Th. 2.33, 6.3, etc., cf. Kirchner, *RE* 6.848.

εὐδαρος «généreux» Opp. *H.* 4.359. Attesté comme nom propre à partir de *Il.* 16.179, cf. *RE* 6.914—917.

εὐίππος «habile à maîtriser les chevaux, renommé pour ses chevaux» *h.Ap.* 210, Hes. *Cat.Oxy.* 1358.21, etc. Héros d'Homère (*Il.* 16.417) et divers personnages historiques, cf. *RE* 6.994—995.

εὐλίμενος «qui offre un bon port» E. *Hel.* 1463, etc. Εὐλιμένη est le nom d'une Néréide, Hes. *Th.* 247, etc., cf. Waser, *RE* 6.1072.

εὐμαχος «facile à combattre» Max. Tyr. 26.2. Nom de plusieurs personnages dont le plus ancien est mentionné par Th. 2.33, cf. Kirchner et Jacoby, *RE* 6.1073.

εὐνεως «couvert de vaisseaux» Max. Tyr. 5.5, 31.7. Εὐνηος ou Εὐνεως, fils de Jason et de Hypsipyle, *Il.* 7.468, etc.; jeune athénien, Plu. *Thes.* 26.

εὐπειθής « obéissant, qui persuade » A. *Suppl.* 623 (la leçon εὐπιθής est parfois préférée par les éditeurs d'Eschyle), Pl. *Phdr.* 254 a, etc. Εὐπείθης, *Od.* 1. 383, etc., cf. Hoefler, *RE* 6. 1165, Chantraine, *DE* s. πείθομαι, Fraenkel ad *Ag.* 274.

εὐπομος « qui conduit heureusement » A. *Eu.* 93, S. *OT* 697. Εὐπόμνη est le nom d'une Néréide, Hes. *Th.* 261. Le masculin Εὐπομος n'est pas connu avant le Ve siècle, cf. *RE* 6.1236.

εὐρυτος « aux eaux abondantes » E. *IA* 420. Nom de nombreux personnages, *Il.* 2.596, 621, etc. Certains emplois du nom propre suggèrent un rapprochement avec ἐρύω, cf. Waser, *RE* 6.1359—1362.

εὐφάης « très brillant » Nonn. *D.* 8.111 *al.* Roi de Messène, Paus. 4.5.8 *al.*

εὐφημος « qui prononce des paroles favorables » Xenoph. 1.14 Diehl, A. *Ag.* 636, etc. Nom de divers personnages mythiques et historiques, *Il.* 2.846, etc., cf. Escher, *RE* 6.1168—1170.

εὐφορβος « bien nourri » Orph. *Fr.* 285.65. Nom de plusieurs héros d'Homère et d'autres personnages *Il.* 16.808, 17.59, etc., cf. *RE* 6.1173—1174.

ζώπυρος « qui ranime le feu, qui vivifie » Sor. 2.28 (le neutre ζώπυρον « étincelle, charbon ardent » remonte à Pl. *Lg.* 677 b). Nom de divers personnages historiques dont deux dignitaires de l'empire perse, Hdt. 3.153—160, etc., cf. *RE* 10 A.765—773. Malgré Chantraine, *DE* s. ζώω, l'anthroponyme peut être d'origine non-hellénique (l'étymologie populaire aurait contribué en ce cas à le rapprocher de ζώπυρον), cf. K. Ziegler, *RE* 10 A.765.

ἡνίοχη « conductrice de char », épicièse de Héra, Paus. 9.39.5 (le masculin ἡνίοχος est attesté déjà dans l'*Iliade*, 8.89, etc.). Nom de divers personnages mythologiques Hes. *Sc.* 83, etc., cf. Weicker, *RE* 8.258.

θρασύβουλος « aux conseils hardis » Arist. *Rh.* 1400 b 19. Tyran de Milet contemporain de Périandre (Hdt. 1.20), athénien qui chassa les Trente (Th. 8.75, etc.), divers autres, cf. *RE* 6 A.567—577.

ἴδμων « qui connaît » AP 7.575 (Leont.). Nom de divers personnages connus à partir du IVe siècle (Heraclid. Pont. *Fr.* 10.5 Müller).

ἱποκλείδης « *pudenda muliebria* » Ar. *Fr.* 703. Fils de Teisandros (premier quart du VIe siècle), Hdt. 6.128, 129 et divers autres personnages, cf. *RE* 8.1172—1173.

καλλίας « singe domestique » Din. *Fr.* 6.2. etc. Adversaire de Pisisstrate (Hdt. 6.121, 122), nombreux personnages homonymes, cf. *RE* 10. 1615—1631, Chantraine, *DE* s.v.

κελεός « pic vert » Arist. *HA* 593 a 8, 610 a 9. Ancien roi d'Eleusis, *h.Cer.* 96 *al.*, etc., cf. *RE* 11.138—142.

κέφαλος « muge » (poisson à grosse tête), Hp. *Int.* 6, etc. Fils de Phaéthon, Hes. *Th.* 986, divers personnages historiques, cf. *RE* 11.127—222

κόραξ « corbeau » Thgn. 833, etc. Homère connaît un cap nommé Κόρακος πέτρη (*Od.* 13.407).

κορωνός « recourbé » Archil. *Fr.* 48 Diehl. Roi des Lapithes, *Il.* 2.746, etc., divers personnages historiques, cf. Quandt, *RE* 11.1434—1435, Chantraine, *DE* s. κορώνη.

κόττος « poisson à grosse tête (chabot ?); coq; cheval (?) » Arist. *HA* 534 a 1, etc. Géant à cent mains, Hes. *Th.* 714, 817, etc., cf. Chantraine, *DE* s. κοττίς.

κρασπεδίτης « choriste qui occupe le dernier rang » Plu. 2.678 e, cf. K. Schneider, *RE* 11:1607. *Craspedites sinus*, golfe qui abritait la cité d'Astacos, Plin *NH* 5.148.

κτησίβιος « qui possède des biens » Paul. Al. *L.* 4. Nom de plusieurs personnages dont le plus ancien florissait vers 280 av.n.è., Antig. ap. Ath. 1.15 c, 4.162 e, etc., cf. *RE* 11:2073—2076.

λαλαγή « bavardage » Opp. *H.* 1.135. Amie d'Horace, *Carm.* 1.22.10, 2.5.16.

λεόντιον « maladie de la peau; lionceau » Aret. *SD* 2.13, Theognost. *Can.* 123. Nom de plusieurs courtisanes, Phylarch. *Fr.* 23 Müller, Ath. 13.597 a, cf. Geyer, *RE* 12:2047—2048.

λεύκιππος « aux blancs coursiers » Stesich. 256 Page, etc. Nom de plusieurs personnages, *h.Apoll.* 212, etc., cf. *RE* 12:2264—2277.

ληθαῖος « qui fait oublier » Call. *Del.* 234, Lyc. 1127, etc. Nom de plusieurs rivières différentes, Anacr. 348.4 Page, etc., cf. *RE* 12:2139—2140.

λυκάων « lycaon » (animal qui tient du loup et de la hyène), Mela 3.88, Plin. *NH* 8.123, cf. Steier, *RE* 13:2252—2253; « loup-garrou » Paul. Aeg. 3.16. Nom de plusieurs personnages mythologiques, *Il.* 3.333, 2.824, etc., cf. Joh. Schmidt, *RE* 13:2247—2251.

λυσανίας « qui met fin à la peine » Ar. *Nu.* 1162. Nom d'un citoyen d'Érétrie (Hdt. 6.127), d'un archonte athénien de 466/5 (D.S. 11.67), etc., cf. *RE* 13:2507—2508.

μαγνησία (λίθος), nom de plusieurs minerais, Hp. *Int.* 543.28, Galen. 19.734 f, etc., cf. Rommel, *RE* 14:473—474, 474—486. Nom de plusieurs villes, notamment en Thessalie et en Asie Mineure, Hdt. 7.193, Hellan. *Fr.* 125 Müller, etc., cf. *RE* 14:459—472.

μαχαιρᾶς « coutelier » *P.Oxy.* 1676.6 (IIIe siècle de n.è.). Nom propre connu à partir du Ier siècle de n.è., J. *BJ* 1.16.6, *AJ* 14.15.7, etc., voir Chantraine, *DE* s. μάχαιρα et l'important article de O. Masson dans *ZPE* 11.1 (1973), p. 1—4.

μαχαιρίων « glaïeul » Dsc. 4.20. Nom du guerrier qui blessa mortellement Épaminondas à Mantinée (Paus. 8.11.5) ou surnom de ses descendants (Diosc. Hist. *Fr.* 3 Müller), cf. Ehrenberg, *RE* 14:136—138.

μεγάδωρος « généreux » Opp. *C.* 3.29. Personnage de Plaute, *Aul.* 183 al.

μεγαλοκέφαλος « à grosse tête » Arist. *Somn. Vig.* 457 a 23, etc. Nom d'une tribu scythe, Hes. *Fr.* 62 Rz. ap. Str. 7.299. Selon Harpocrate (I 197.10 D) le nom attribué par Hésiode à cette peuplade serait Μακροκέφαλοι. On se demande, dans les deux cas, de quelle manière s'accommodaient aux lois de l'hexamètre dactylique des mots qui comportent plus de deux brèves consécutives.

μεγάτιμος « qui jouit de grands honneurs » Ael. *VH* 8.7. Nom d'homme, *AP* 7.441 (Archil., = *Fr.* 16 Diehl. West considère à bon droit l'épigramme comme apocryphe).

μελάνθιον « nielle (*Nigella sativa*) » Hp. *Mul.* 1.74, *Steril.* 230. Μελάνθιος, nom porté par plusieurs héros d'Homère et par différents personnages historiques, *Il.* 6.36, *Od.* 17.247, etc., cf. *RE* 15:427—432.

μελάνιππος « aux noirs coursiers » A. *Fr.* 103 Mette. Nom de divers personnages légendaires et historiques, *Il.* 8.276, 15.546, etc., cf. Krischan, *RE Suppl.* 5.725—729.

μενεκράτης « résistant » Dionys. Trag. 12. Nom de divers personnages dont les plus anciens vivaient au temps de la guerre du Péloponnèse, *Th.* 4.119, X. *HG* 1.1.29, etc., cf. *RE* 15.798—803.

μεσαύλιος « relatif à la cour intérieure » variante de μέσαυλος dans *Ph.* 2.327. Nom d'un esclave d'Eumée. *Od.* 14.449, 455.

μεταγενής « né plus tard, dernier » Men. *Fr.* 142 Körte². Μεταγένης est le nom de plusieurs personnages connus au moins à partir du Ve siècle, *Th.* 5.19, Ath. 8.355 a, etc., cf. *RE* 15.1319—1320.

μόλουρος nom d'un serpent non identifié, Nic. *Th.* 491, cf. Chantraine, *DE* s.v. Fils d'Arisbas, Hes. *Fr.* 144 Rz. Le rapprochement des deux formes n'est pas assuré, mais on résiste mal à la tentation d'invoquer l'exemple de δράκων.

μουσάριον, nom d'un collyre, Alex. Trall. 2. Nom d'un personnage de Lucien (*DMeretr.* 7).

ναύπλιος, nom d'un poisson de mer, *Peripl. M. Rubr.* 17. Nom de plusieurs héros mythologiques connus à partir du Ve siècle, E. *Hel.* 767, etc., cf. Wüst, *RE* 16.2004—2008.

νεανθής « nouvellement fleuri » Nic. *Al.* 609, etc. Νεάνθης, nom d'un historien né à Cyzique vers la fin du IVe siècle, cf. R. Laqueur, *RE* 16.2108—2110.

νικητής « vainqueur » *CIG* 5035 (IIIe s. de n.è.), cf. Chantraine *DE* s. νίκη. Νικήτης, nom de plusieurs personnages dont le plus ancien est mentionné dans une épigramme de Posidippe (*AP* 7.267).

νουμήνιος « de la nouvelle lune ; sorte d'oiseau (le corlieu ?) » Luc. *Lex.* 6, D.L. 9.114. Anthroponyme usité fréquemment à partir du Ve siècle, Hp. *Prorrh.* 1.82, etc., cf. *RE* 17.1295—1297.

ξουθός « d'un jaune d'or » (? le sens de cet adjectif est discutable), *h.Hom.* 33.13, A. *Ag.* 1142, etc. Ξουθος est attesté comme anthroponyme à partir du mycénien, cf. Chantraine, *DE* s.v., *RE* 9 A.2157—2160.

ἐδιος « qui concerne un voyage » A. *Ag.* 104, 157, etc. (le composé ἐνόδιος est homérique, cf. *Il.* 16.260). 'Οδιος est le nom de deux personnages de l'*Iliade* (2.856, 5.39 ; 9.170) et d'un disciple de Pythagore, Iambl. *VP* 267.

οἰνοῦττα « gâteau au vin ; nom d'une plante qui enivre » Ar. *Pl.* 1121, Arist. *Fr.* 107. Οἰνοῦσαι, nom de deux groupes d'ilots, Hecat. *Fr.* 100 Müller, etc., cf. *RE* 17.2281—2283.

ὀνήτωρ « qui porte secours », nom d'un emplâtre, Androm. ap. Gal. 13.840 (le mot a été restitué par certains éditeurs dans Pi. *O.* 10.9 et *Trag. Adesp.* 405, mais leurs conjectures ne semblent pas acceptables). Nom de plusieurs personnages légendaires et historiques, *Il.* 16.604, etc., cf. *RE* 18.1.471—472.

ὄρεσβιος « qui vit dans les montagnes » Opp. *C.* 3.345, cf. Eust. ap. D.P. 322. Nom d'un Béotien tué par Hector, *Il.* 5.707, et d'un Troyen tué par Ulysse, Q.S. 3.303.

πάνδοχος « hospitalier » Pi. *O.* 3.17, A. *Th.* 860, etc. Nom de deux personnages légendaires, *Il.* 11. 490, *EM* 647.57, cf. Kruse, *RE* 36.Hbb. 2.529.

πασιθέα, (fém.) nom d'une plante magique, *PMag. Leid.* V. 12.13 ; (neutre) nom d'une fête, Ephes. 3 p. 103. Nom de plusieurs personnages mythiques féminins, *Il.* 14.276, Hes. *Th.* 246, etc., cf. Marie C. van der Hof, *RE* 36. Hbb. 3.2089—2090.

παταγή « fracas » D.P. 574, Longus 1.22. Ancien nom de l'île d'Amorgos, Plin *NH* 4.12.70, cf. Johanna Schmidt, *RE* 36. Hbb. 3.2111.

πασσανίας « qui appaise la douleur » S. *Fr.* 887. Nom de plusieurs personnages historiques dont le plus ancien semble être le vainqueur de Platée, Hdt. 9.78, Th. 1.34, cf. *RE* 36. Hbb. 3.2397—2417.

πειρήν, nom d'un poisson (ou d'une broche?), Numen, ap. Ath. 7.306 c, cf. Chantraine, *DE* s.v. Père d'Io, Hes. *Fr.* 187 Rz., etc., cf. J. Krischan, *RE* 19.165—166. Le rapprochement des deux formes reste douteux.

περικλύμενον « chèvrefeuille » Dsc. 4.14 (le féminin *periclymenus* semble attesté chez Plin. *NH* 27.120). Nom d'un argonaute (*Od.* 11. 286, etc.) et d'autres personnages, cf. *RE* 19.792—794.

περσέπολις « destructeur de cités » Stesich. 274 = Lamprocl. (735) 1 Page, A. *Pers.* 65, etc. Fils de Télémaque, Hes. *Fr.* 17 Rz., etc., cf. E. Wüst, *RE* 19.972—973.

ποιανθής « riche en herbe » Orph. A. 1050. Ancêtre des rois de Macédoine, Euph. *Fr.* 24, cf. G. Radke, *RE* 41. Hbb. 1187.

πολύαρχος « qui commande à beaucoup » Corn. *ND* 35. Nom de plusieurs personnages historiques, Aristox. *Fr. Hist.* 15, Isae. 1.4, 39, etc., cf. *RE* 21.1439—1440.

πολύβιος « fortuné ; puissant » Cat. *Cod. Astr.* 2.209, Eust. 916.21. Nom de plusieurs personnages historiques dont le plus ancien semble être le célèbre historien de Mégalopolis, cf. K. Ziegler, *RE* 21. 1440—1578, *ibid.* 1578—1581.

πολύκριτος « nettement distinct » Orph. H. 11.18. Nom de plusieurs personnages historiques dont un célèbre Eginète, Hdt. 6.50, 73, cf. *RE* 21.1759—1761.

πολύξενος « très hospitalier » Hes. *Op.* 715, etc. Nom de plusieurs personnages légendaires, *Il.* 2.623, *h.Dem.* 154, etc., cf. *RE* 21.1851—1859.

πολυσθενής « très fort » *Epic. Alex. Adesp.* 9 II 11, etc. Πολυσθένης, nom d'un métèque chez D. 23.202.

πολύφωνος « qui a beaucoup de sons, à la voix forte » Arist. *PA* 660 a 34, etc. Nom d'une grenouille, *Batr.* 213, 215 (La composition de la *Batrachomyomachie* n'est pas datable avec certitude, mais elle pourrait remonter au Ve siècle, cf. Rzach s. *Homeridae*, *RE* 8.2172).

πολύχαρμος « très belliqueux » *AP* 5.201 (Asclep. ou Posidipp.). Nom de plusieurs personnages historiques dont un hipparque lacédémonien blessé grièvement en 382 à Olynthos, X. *HG* 5.2.41, cf. *RE* 21.1596—1597.

πορφυρίων « poule sultane » Ar. *Av.* 707, 1252, etc., cf. Chantraine, *DE* s. πορφύρα. Nom d'un géant, Pi. *P.* 8.12, etc., cf. Treidler, *RE* 22. 272—273.

προμήθεια « prévoyance, précaution » Xenoph. 1.24, A. *Supp.* 178, etc. Personnification de la Prévoyance, Alc. 64.2.

πρόνοος « prévoyant, prudent » A. *Supp.* 969, etc. Nom d'un Troyen (*Il.* 16.399) et d'autres personnages, cf. H.v. Geisau, *RE* 23.748—749.

προσκήνιον « avant-scène ; décor ; entrée d'une tente » Duris, *Fr.* 14 J., *IG* 11 (2).153.14, 158 A 67 (Délös, IIIes. av.n.è.), etc. Sobriquet de la courtisane Nannion, Antiph. ap. Ath. 13.587 b, cf. Fensterbusch, *RE* 23.1287—1296.

πρύτανις « chef, maître ; prytane » Stesich. 235, Pi. *P.* 6.24, etc. Nom d'un Lycien chez Homère (*Il.* 5.678) et de plusieurs autres personnages, cf. K. Ziegler, *RE* 23.1157—1158, Chantraine, *DE* s.v.

πρωρεύς « homme de proue, second du navire » X. *An.* 5.8.20, etc. Nom d'un Phéacien, *Od.* 8.113 et d'un marin Tyrrhénien, Ov. *Met.* 3. 634, cf. Chantraine, *DE* s. πρῶρα, Marie C. van der Holf, *RE* 23.839.

πρωτεύς « le premier ; nom d'un collyre » Tim. *Pers.* 248, etc. La forme πρατεύς semble désigner le premier principe dans la philosophie de Pythagore, cf. Syrian. in *Metaph.* 10.4 (cj.). Nom d'un dieu marin (*Od.* 4.365, etc.) et, à partir du IVe siècle (mais voir aussi myc. *poroteu*? PY Eq 146.3) anthroponyme. Le rapprochement de πρωτεύς et Πρωτεύς peut être dû à l'étymologie populaire, car il n'est pas exclu que le nom du dieu soit d'origine égyptienne, voir Chantraine, *DE* s. πρῶτος ; J.-L. Perpillou, *Les substantifs grecs en -εύς* (Thèse), Paris, 1973, § 201 ; H. Herter, *RE* 23.941—943.

πυλῶν « portail » Arist. *Mu.* 398 a 16, etc. Anthroponyme (*Il* 12.187, etc., paroxyton) et toponyme (Plb. 34.12, etc., oxyton), cf. Chantraine, *DE* s. πύλη, *RE* 23.2112.

πυριλάμψης « qui brille comme du feu » Arat. 1040, etc. Πυριλάμψης, nom de plusieurs personnages historiques dont le plus ancien est né vers 480, Ar. *V.* 98, Pl. *Chrm.* 158 a, etc., cf. H. Gärtner, *RE* 24.50—51.

ῥόδων « parterre de roses » *POxy* 729.32 (IIe s. de n.è.), etc. 'Ρόδων, nom de plusieurs personnages, *AP* 6.293 (Leon.), Plb. 21.4, etc.

σαττης, nom d'une mesure de capacité, Epiphan. ap. Hultsch *Metrol. Script.* I p. 264 al. Habitant de Saïs, Hdt. 2.169, etc.

σαττις, nom d'un emplâtre, Orib. *Fr.* 88 (« Named from Σάτις in Egypt » *LSJ*). Épiclèse d'Athèna, Paus. 2.36.8. Le rapprochement des deux formes est discutable, cf. Adler, *RE* 1 A.1167.

σέριφον, -ος (-η), nom d'une plante et d'une insecte, Dsc. *Prooem.* 8, 3.23, etc. Σέριφος est le nom d'une Cyclade, Pi. *P.* 12. 21, etc. Les rapports qui relient ces formes sont obscurs, cf. Büchner, *RE* 2 A. 1729—1734, Chantraine, *DE* s. σέρφος.

σηπιάς « seiche » Nic. *Al.* 472 (la forme σηπία est courante en grec à partir du Ve siècle). Σηπιάς (ἀκτή, ἄκρα, etc.) toponyme, Hdt. 7.183, E. *Andr.* 1266, etc., cf. Stählin, *RE* 2 A.1544—1546.

σίνων « faux amome » Plin. *NH* 27.136, Dsc. 3.55. Anthroponyme, Arist. *Po.* 23.1459 b 7, etc., cf. Zwicker, *RE* 3 A.248—252.

σκυλάκη « jeune chienne » Orph. *A.* 979. Nom de plusieurs villes dont la plus connue se trouve à l'est de Cyzique, Hecat. *Fr.* 205 Müller, etc., cf. Büchner, *RE* 3 A.618.

συλεύς « corsaire » *GDI* 2516 (Delphes, IIIe s. av.n.è.). Nom d'un personnage légendaire mentionné pour la première fois par Hérodote (7.115), cf. Chantraine, *DE* s. συλάω ; Perpillou, *op. laud.* § 111 ; *RE* 4 A.1039—1040.

σχέδιος « proche, imprévu » A. Ch. 163, etc. Σχεδιός, nom de plusieurs héros légendaires connus à partir d'Homère (*Il.* 2.517, 15.515, etc.), cf. Zwicker, *RE* 2 A.403—404.

σχοινεύς, nom d'un oiseau non identifié, Ant. Lib. 7. Anthroponyme et toponyme, Hes. *Fr.* 34.12 Rz., Str. 9.408, etc., cf. Chantraine, *DE* s. σχοῖνος; Perpillou, *op. laud.* § 136, 354, 373; *RE* 2 A.616—617.

σώσανδρον « dauphinelle » Ps.-Dsc. 3.73. Σώσανδρος, nom de plusieurs personnages historiques dont le plus ancien semble être un Phthiote mentionné par AP 7.529 (Theodorid.), voir aussi *RE* 3 A. 1145.

ταλαός « malheureux » Ar. Av. 687, Q.S. 1.759. Anthroponyme connu par plusieurs sources qui remontent à la première moitié du Ve siècle, cf. Pi. N. 9.14, *RE* 4 A.2059—2061. Voir aussi Chantraine, *DE* s. ταλάσσα F.

τιμοκράτης « timocrate (voir la définition de la « timocratie » chez Pl. R. 545 b) Asp. in *EN* 182.8. Anthroponyme très répandu à partir de la fin du Ve siècle, Th. 2.85, D. 24.161, etc., cf. *RE* 6 A.1263—1271.

ὕψήνωρ « qui exalte les hommes » Nonn. D. 17.169. Nom de plusieurs héros de l'*Illiade*, voir 5.76, 13.411.

φάλαρος (φάληρος) « tacheté de blanc » Theoc. 8.27, 5.103, Nic. Th. 461. Φάληρος, nom d'un Lapithe, Hes. Sc. 180, et de plusieurs autres personnages légendaires, cf. Marie L. Trowbridge, *RE* 19.1664—1665.

φερεκλής « célèbre » Euph. 79 (leçon probable). Φερεκλῆς est un anthroponyme assez répandu à partir de la seconde moitié du Ve siècle, And. 1.17 al., cf. *RE* 19.1984.

Φιλῆσιος, épicièse, d'Apollon, Conon 33.4 (restitution probable de Φιλίου), Varro ap. Sch. Stat. *Theb.* 3.283, etc. Nom d'un sculpteur d'Érétrie de la seconde moitié du VIe siècle et d'un compagnon de Xénophon, An. 3.1.47 al., cf. *RE* 19.2156—2157.

φίλιστος, superlatif de φίλος dans S. Aj. 842 (interpolé). Anthroponyme connu à partir du Ve siècle, Hdt. 9.97, D.S. 13.91, etc., cf. *RE* 19.2409—2429.

φιλόλαος, épicièse d'Asclépios, Paus. 3.23.9. Nom de plusieurs personnages dont un Bacchiade qui semble avoir vécu au VIe siècle (Arist. *Pol.* 1274 a) et un contemporain de Socrate (Pl. *Phaed.* 61 d, e), cf. *RE* 19.2510.

φιλοτερπής « qui aime les plaisirs » Nonn. D. 40.366. Ancêtre d'Homère selon Pherecyd. *Fr.* 167 J., Hellanic. *Fr.* 5 J. et Damastes *Fr.* 11 J., cf. E. Wüst, *RE* 20.182.

φιλοχαρής « qui aime la grâce; nom d'une plante (marrube?) » Plin. *NH* 20.241, Cat. *Cod. Astr.* 2.171. Φιλοχάρης, nom de plusieurs personnages du Ve et du IVe siècles, Lys. 12.72, etc., cf. *RE* 19.2433.

φράστωρ « qui indique, qui montre » A. Supp. 492. Nom de plusieurs personnages légendaires et historiques, Pherecyd. *Fr.* 95 J., Pi. *O.* 10.71, etc., cf. *RE* 20.743—744.

φροντίς « soin, souci, préoccupation » Simon. *Fr.* 8.9 Diehl (« du-bium »), Thgn. 729, etc. Φρόντις est un anthroponyme masculin et féminin connu à partir d'Homère (*Od.* 3.282, *Il.* 17.40), cf. K. Ziegler, *RE* 20.771—772.

φυλακεύς, synonyme épique de φύλαξ, Opp. C. 4.295. Nom d'une tribu de Tégée, Paus. 8.45.1.

φυλλίς « feuillage ; nom de plante ; salade » Heraclid. Tar. ap. Ath. 3.120 d, etc. Toponyme connu à partir d'Hérodote (7.113), cf. *RE* 20.1021—1025.

φωκίς, nom d'une poire et d'un poisson, Androt. (?) ap. Ath. 14.650 e, Thphr. *CP* 2.15.2, Gal. 1.551. Nom d'une contrée de la Grèce, Hes. *Fr.* 15 Rz., Hecat. *Fr.* 84, 85 Müller, etc., cf. F. Schwober, *RE* 20.474—496.

χάροψ « au regard brillant » Opp. *C.* 3.114. Nom d'un héros d'Homère et de plusieurs personnages historiques, *Il.* 11.426, D.H. *Ant.* 1.71.5, etc., cf. *RE* 3.2184—2185.

χλωρίς, nom d'un oiseau (le loriot?) et d'une sorte de raisin, Arist. *HA* 592 b 17, *Gp.* 5.2.4, etc. Personnage légendaire (ancienne déesse de la végétation?), *Od.* 11.281, etc., cf. Bethe, *RE* 3.2348—2349.

χρέμης, nom d'un poisson, Opp. *H.* 1.112, Ael. *NA* 15.11. Nom de vieillard dans la nouvelle comédie, Ar. *Ec.* 477, etc.; archonte athénien en 326/5, D.S. 17.87, etc., cf. v. Schoeffer, *RE* 3.2446.

χρυσόπολις « cité d'or ; nom d'une plante fabuleuse » *Epigr. Gr.* 1074, Aristaenet. 1.10, Ps.-Plu. *Fluv.* 7.4. Nom d'une κώμη en Bithynie X. *An.* 6.6.38, etc.) et de plusieurs villes, cf. *RE* 5.2518.

ὠλένιος « placé près du coude » (seulement dans l'expression ὠλενία αἰξ), Ps.-Epimenides *Fr.* 68 B 21 Diels, Arat. 164, etc., cf. F. Bölte, *RE* 17.2435 s. *Olenos* 4. Le toponyme πέτρη Ὠλενίη est connu à partir d'Homère (*Il.* 11.757, etc.), cf. *RE* 17.2433—2434.

5. L'analyse des deux listes qui précèdent appelle plusieurs remarques. On constate, en premier lieu, que les appellatifs qui y figurent sont, dans leur grande majorité, d'un usage assez limité en grec. Sur les 97 appellatifs enregistrés dans la première liste (§ 3) et les 146 inclus dans la seconde (§ 4) un bon tiers, soit 34 et respectivement 60, est constitué par des *hapax legomena*. Les mots vraiment fréquents en grec sont, en revanche, rares dans ces listes : on en trouve une dizaine dans la première (voir, notamment, ἔχιδνα, πειθῶ et παιδρός) et moins d'une trentaine dans la seconde (on retient surtout ἀλεκτρύων, ἀψευδής, ἐκάτερος, κόραξ, προμήθεια, πρύτανις et φροντίς.).

Si l'on examine les catégories de textes qui nous ont conservé ces formes on constate que près d'une moitié des mots analysés (42 pour la première liste et 59 pour la seconde) ne sont attestés qu'en poésie. D'autre part, les termes techniques (noms rares de plantes et d'animaux peu connus, mots appartenant au vocabulaire nautique ou médical, etc.) sont assez bien représentés (plus d'une quarantaine d'exemples dans les deux listes). Le tableau est complété par les mots usuels dont nous venons de parler et par une soixantaine de formes attestées rarement en prose.

Quant aux facteurs qui pourraient expliquer une chronologie à première vue surprenante (1° noms propres, 2° appellatifs), leur nature semble complexe et ne se laisse pas toujours définir. Il existe, bien sûr, une catégorie d'appellatifs qui tirent leur origine des noms propres correspondants, mais les formes qui appartiennent de façon certaine à cette classe sont peu nombreuses. Il s'agit, en premier lieu, de noms d'objets qui proviennent de toponymes (θάψος, συρία, τίτανος, φάρος) ou d'anthroponymes (λάκων, μέμων, νικόλαος, ξανθίας, σιληνός, σίμων, σόλων, στησίχορος, τερψιχόρη) de forme identique. L'explication de leur origine,

si elle ne s'impose pas d'emblée à notre esprit (le nom de « phare », par exemple, est celui de l'île où il fut édifié), est à chercher dans les textes (voir, par exemple, pour le mot *σιληνός*, Pl. *Smp.* 215 a, b). Il s'agit, d'autre part, de noms propres employés par métonymie comme noms communs : *ἀμφιτρίτη* au sens de « mer », *ἐρυσίχθων* à propos d'un animal qui dévore tout (voir la légende chez Hellan. *Fr.* 17 Müller et chez Call. *Dian.* 33 sqq.), *εὐρύβατος* comme synonyme d'escroc (voir Ephor. *Fr.* 58 J., D.S. 9.32), *εὐρυκλῆς*, *κόροιβος*, *μαϊάνδρος*, *στύξ*, *σύβαρις*, *σφίγξ*, *χάρυβδις* (pour tous ces mots voir les explications du *LSJ*). Il s'agit enfin de jeux de mots qui consistent à interpréter littéralement le sens de certains noms propres composés (voir, par exemple, *ὀρθαγόρας*, Ar. *Ec.* 916; *παλίνουρος*, Mart. 3.78.2; *πολυνεϊκής* A. *Th.* 830; *προμηθεύς*, A. *Pr.* 86, etc.)

Pour un groupe assez considérable de formes, l'antériorité du nom propre semble due au hasard de la tradition. Cette explication, qu'on ne saurait tenir pour absolument certaine dans aucun cas, est d'autant plus probable que la date des deux formes en question est plus rapprochée (voir, par exemple, *εὐαρχος* chez Arist. *Oec.* 1344 b 14 et chez Th. 2.30, 6.3; *νοκτιπόρος* chez Opp. *C.* 1.441 et chez Luc. *VH* 2.33; *πορφυρίων* chez Ar. *Av.* 707, comédie qui fut jouée en 414 av.n.è., et chez Pi. *P.* 8.12, ode qui fut composée en 446 av.n. è., etc.). Le sens du nom commun et sa fréquence peuvent offrir quelques indices de plus. Prenons l'exemple de *μαχαιρᾶς* « coutelier », étudié par Olivier Masson (ZPE 11, 1, 1973, p. 1—4). Dans l'état actuel de notre documentation, le nom propre *Μαχαιρᾶς* est antérieur de quelque deux siècles à l'appellatif *μαχαιρᾶς*. Pourtant, comme l'appellatif est assez rare dans nos textes et comme les noms propres tirés de noms de métier sont fréquents en grec et ailleurs, il est raisonnable de penser que seul le hasard explique l'apparition tardive de *μαχαιρᾶς*. La même explication semble s'imposer pour le nom du corbeau, *κόραξ*, qui est usuel en grec à partir de Théognis (surtout dans l'expression proverbiale *ἐς κόρακας*), mais qui n'apparaît qu'une fois chez Homère, dans le toponyme *Κόρακος πέτρη*. Le nom du coq, en revanche, *ἀλεκτρυών*, connu à partir de la même date, ne semble pas remonter à Homère (voir la scholie à *Il.* 17.602), car l'anthroponyme *Ἀλεκτρυών* qui figure dans l'*Iliade* et en mycénien dérive, à travers *ἀλέκτωρ* dont l'évolution est similaire, de la racine de *ἀλέξω* et conserve, à ce qu'il paraît, son sens étymologique « le défenseur, le combatif ».

Ainsi qu'on peut le constater une fois de plus au moyen de ces exemples, chaque mot a son histoire particulière qu'une généralisation hâtive n'aboutirait qu'à fausser. Notre étude ne se propose pas de retracer l'évolution de plus de 200 mots grecs, elle ne vise qu'à attirer l'attention sur la manière dont leur histoire remonte, à travers les anthroponymes et les toponymes, jusqu'à une époque beaucoup plus reculée qu'on ne le pense d'habitude. Nous ne saurons conclure pourtant ces remarques sans rappeler un phénomène qui semble propre au grec et qui peut éclairer de façon assez imprévue une des multiples facettes de l'influence qu'Homère n'a jamais cessé d'exercer sur la poésie postérieure. Plus d'une vingtaine de noms propres épiques se retrouvent comme appellatifs dans la

poésie classique et tardive, surtout chez les tragiques : ἀγασθενής, ἄκτωρ, ἀντήνωρ, αὐτοφόνος, βαθυκλής, δεισήνωρ, δηϊφόβος, δημοῦχος (qui apparaît aussi chez D.S. 4.29), εὐδωρος, εὐρυτος, εὐφορβος, θρασυμήδης, κλύμενος, λαοδάμας, μελάνιππος, ἔδιος, ὀνήτωρ, ὀρέσβιος, πάνδοκος, πρόνοος (attesté également chez Hérodote 3.36), ὑπερήνωρ, ὑψήνωρ, φαῖνοψ et χάροψ¹⁰. Ainsi que le faisait remarquer Eduard Fraenkel à propos de ἀντήνωρ et de δεισήνωρ¹¹ ces mots, pour la plupart des *hapax legomena*, paraissent créés sur le modèle des anthroponymes homériques et rendent hommage, à leur façon, au chantre de l'*Illiade*.

¹⁰ On pourrait ajouter à cette liste quelques formes qui n'apparaissent comme appellatifs que chez Hésychius, mais qui sont des anthroponymes chez Homère : ἐλατρεύς, ἱπτόδοος, Ἰσανδρος et Ἰφικλος. Hésychius ne nous révèle pas la source de ces mots, mais il n'est pas interdit de penser qu'il les a tirés des textes poétiques.

¹¹ Aeschylus. *Agamemnon*. Edited with Introduction and Commentary, Oxford, 1960, commentaire aux vers 443 et 153.

HYMNOS UND GEBET

Zur Formengeschichte der älteren griechischen Hymnendichtung

VON

P. WÜLFING

(Köln)

Hymnos und Gebet haben religionsgeschichtlich eine und dieselbe Wurzel, die Haltung des Menschen der sich von höheren Mächten schlechthin abhängig fühlt und diesen Mächten sich äußernd, also sprechend, gegenübertritt. Gemeinsame Inhalte sind dem Hymnos und dem Gebet die Anrufung der Gottheit, der Lobpreis der Gottheit und die Bitte um ihre Gewogenheit und Hilfe. Der Vortrag dieser Inhalte ist in gewisse Formeln geregelt. Solche Formalisierung zeigt sich bei Gebet wie Hymnos in gleicher Weise. Äußere Merkmale scheinen zur Unterscheidung ungeeignet, etwa, daß das Gebet vom Einzelnen, der Hymnos von Vielen vorgetragen werde. Die begriffliche Scheidung zwischen Hymnos und Gebet ist deshalb sinnvoll erst dort, wo man verschiedene Grade der Formalisierung unterscheiden kann, wo man auch eine Verschiedenheit in der subjektiven Haltung des Vortragenden feststellen kann. H y m n o s werden wir das nennen, was stärkeres Gewicht auf den Lobpreis legt, dessen Inhalt mehr zur theologischen Systematik als zur persönlich gehaltenen Bitte neigt. G e b e t nennen wir demgegenüber solche Äußerungen, in denen die Anrufung, die Bitte und persönliche Beziehung zur Gottheit vorwiegen. (Zu dieser Unterscheidung treten noch formale Gesichtspunkte von denen ich gleich sprechen werde.) Am konkreten Material wird sich bewähren, daß wir nur vom Vorwiegen und vom Tendieren sprechen. Hymnen können stark und weniger stark von der Gebetshaltung entfernt sein, und schon die Antike unterschied innerhalb der Hymnen den Anrufungshymnos ὕμνος κλητικός vom erzählenden oder systematisierenden, oder, wie man in moderner Zeit auch sagte, objektiven Hymnos. Man kann in diesem Umkreis noch andere Oppositionen ins Auge fassen: z.B. die zwischen Zauberformel und Gebet oder die zwischen Hymnos und Hymnendichtung, durch welche unser Problem kompliziert wird. Ich muß sie hier außer Betracht lassen. Der Unterschied zwischen Hymnos und Hymnendichtung scheint mir sogar deshalb unbedeutend, weil wir annehmen dürfen, daß auch eine Dichtung, die sich der Hymnenform bedient, selbst aber im Ritus keine Funktion erfüllt, daß eine solche Dichtung uns über die Hymnenform doch wesentliches aussagt. Das von mir nachher verwendete Beispiel wird dafür ein Beleg sein. Über Gebet und Hymnos hebe ich folgendes hervor: beide können in gebundener Form stehen, oder in Prosa; beide können gesungen, rezitiert oder gesprochen sein, und das von Ein-

zeln oder von Gruppen, zumal von Chören. Jedoch wenn wir nicht alle Unterschiede verwischen wollen, so stellen wir uns vielleicht eine Strecke vor, auf der einen Seite begrenzt durch Merkmale wie Spontaneität der Aussage, Subjektivität und Konkretheit des Anliegens, auf der andern Seite durch Abstraktion, Objektivität, Formalisierung und Systematisierung. Der Hymnos wird immer näher am letzteren Endpunkt, das Gebet dem ersteren näher stehen. Dabei bleibt die ursprüngliche Gebetshaltung stets das Kraftzentrum aus dem der Hymnos, der, wenn ich so sagen darf, stets in Gefahr ist, sich ins Fabulieren, ins Abstrahieren oder Systematisieren zu versteigen, neue Kräfte, neue Konkretion, neue Spontaneität gewinnen kann. Diesen Vorgang will ich im folgenden am griechischen Material demonstrieren.

Die ältesten uns in der Überlieferung erhaltenen griechischen Hymnen sind solche im daktylischen Hexameter und in der Sprache der homerischen Epen, welche nach der Konvention als 'homerische' Hymnen bezeichnet werden. Die Kenntnis von diesem Typus des Hexameterhymnos verdanken wir einer einzigen Sammlung, die ein Anonymus zwischen dem 6. und dem 10. nachchristlichen Jahrhundert angefertigt hat, und welche allen heute vorliegenden Handschriften, in denen sich Hexameterhymnen finden, als Archetypus zugrundelag. Darin waren aus Einzelsammlungen Götterhymnen zusammengetragen, deren ältester in das 8. Jahrhundert vor Christi Geburt, deren jüngster in das 5. nachchristliche Jahrhundert zu datieren sind. Die ältesten sind die eben erwähnten sog. homerischen Hymnen, in der Zeitfolge die nächsten sind die Hymnen des Kallimachos, der bekanntlich in der Zeit von etwa 300 bis nach 245 v. Chr. in Alexandrien wirkte.

Es würde jetzt zu weit führen, auch noch das übrige in dieser Sammlung enthaltene Material, die sog. orphischen und die Hymnen des Proklos hier zu charakterisieren, nicht weil es für die Formengeschichte der Hymnendichtung unerheblich wäre — das Gegenteil ist der Fall —, sondern weil für die spezielle Fragestellung, auf die ich nun gleich kommen werde, anderes im Vordergrund steht.

Neben diesem Hymnos in daktylischen Hexametern, von dem wir gleich sehen werden, daß er in seiner Haltung recht weit vom Gebet entfernt war, gab es von alters her Hymnen in lyrischen Maßen. Die Überlieferung hat uns aus früher Zeit keinen solchen Hymnos in Gänze erhalten. Von Pindar hat es mehrere Bücher, Hymnen, Päne und Dithyramben gegeben. Ebenfalls standen im ersten Buch der Alkaiosgedichte Hymnen. Heute können wir nur aus wenigen Fragmenten das Nötigste erschließen. Unser Material wird allerdings dadurch bereichert, daß Elemente des Hymnischen in anderen Dichtungsgattungen, etwa in Pindars Epinikien oder in den Chorliedern der Tragödie und Komödie des 5. Jahrhunderts überliefert wurden. Und es wird weiter durch spätes, auch durch römisches Material bereichert, das unbedenklich herangezogen werden darf, da wir mit einer hohen Konstanz der Formen rechnen dürfen. Von diesem Material kommt einiges in meinen Beispielen vor. Es ist weithin im 2. Teil von Eduard Nordens Untersuchung *Agnostos Theos* zitiert, hauptsächlich in dem Abschnitt I *Hellenica*. Anderes ist in den *Collectanea Alexandrina* von Powell zu finden, anderes in den

Griechischen Dichterfragmenten d. röm. Kaiserzeit von Ernst Heitsch. Meine Untersuchung betrifft nun die homerische Sammlung und die Hymnen des Kallimachos gemeinsam. Mindestens drei der kallimacheischen Hymnen, diejenigen, epischen Charakters, auf Zeus, auf Artemis und auf Delos gehören formengeschichtlich ganz eng mit den homerischen zusammen (aus denen allerdings der Ares-hy. VIII auszunehmen ist; im folgenden nehme ich keine besondere Rücksicht auf die großen Verschiedenheiten, allein des Umfangs, innerhalb der homerischen Sammlung, weil es nur auf die Formenelemente ankommt). Der formale Aufbau dieser Hymnen läßt sich etwa so beschreiben:

1. der Sänger gibt eine knappe Exposition, sein Thema kündigt er gleich zu Anfang an durch den Namen der besungenen Gottheit.

2. er erweitert die Nennung durch Beinamen, Epitheta, die sich auf Kultorte, auf Funktionen (δυνάμεις), auf Abstammung und Geburt beziehen können.

3. er erzählt eine ihm wichtig erscheinende Begebenheit, die z.B. an die Geburt der Gottheit anknüpfen kann oder er erzählt eine hervorragende Tat. Daraus gewinnt er

4. Anknüpfungen für Lobpreisungen, die

5. in eine Bitte um Gewogenheit und Hilfe münden.

6. Zum Schluß wird formelhaft auf andere Hymnen verwiesen, die der Sänger zu singen weiß.

Dieser Aufbau liegt den homerischen Hymnen wie den kallimacheischen Hymnen I, III, und IV zugrunde. Was sie von der anderen Art, ich darf sagen vom Anrufungshymnus im eigentlichen Sinn unterscheidet, ist folgendes: Zu Beginn ist der Name nicht im Vokativ (Du-Stil) oder im Nominativ (Er-Stil) genannt, sondern er ist grammatisch abhängig von dem einleitenden Verbum αἰδῶ, 'ich besinge', oder μνήσομαι, 'ich gedenke des', d.h. er ist Akkusativ- oder Genetivobjekt. Das macht diese Hymnen «objektiv». In den homerischen Hymnen gibt es bezeichnenderweise noch eine andere Form der Einleitung: die Muse wird angerufen, sie möge den Gott besingen, also eine Einleitung wie die der Ilias und Odyssee: Μοῦσα μοι ἔννεπε ἔργα πολυχρυσοῦ Ἀφροδίτης beginnt der große Aphroditehymnos, Ἑρμῆν ὕμνει, Μοῦσα der Hereshymnos.

Im übrigen haben die drei genannten kallimacheischen Hymnen den ausladenden epischen Teil nr. 3 der oben gegebenen Einteilung gemeinsam mit den sog. großen homerischen Hymnen.

In diesem Zusammenhang steht das spezielle Problem der Hymnendichtung, das ich hier vorlegen möchte und an dem ich zeigen möchte, wie es durch einen Rückgriff auf Gebetsformen geklärt werden kann.

Beim Übergang zum epischen, erzählenden Teil bedient sich Kallimachos im Deloshymnos (IV) einer merkwürdigen Frageform

So fragt Kallimachos im *Deloshymnos* v. 28 ff.

- (1) εἰ δὲ λίην πολέες σε περιτοχόωσιν ἀοιδάι,
ποίη ἐνιπλέξω σε; τί τοι θυμῆρες ἀκούσαι;
ἢ ὥς τὰ πρῶτιστα μέγας θεὸς οὐρεα θείων ...,
νήσους εἰναλλὰς εἰργάζετο, ...

Kallimachos nimmt damit die berühmte Themenfrage in v. 19 und v. 207 des homerischen *Apollo-Hymnos* auf :

- (2) πῶς τὰρ σ' ὕμνήσω πάντως εὖμνον ἔοντα ;
 πάντη γὰρ τοι, Φοῖβε, νόμος βεβλήταται ᾧδης,
 ἤμην ἄν' ἤπειρον πορτιτρόφον ἡδ' ἄνὰ νήσους. ...
 (25) ἡ ὥς σε πρῶτον Λητῷ τέκε χάρμα βροτοῖσι, ...

Hom. *Hy. Apoll.* (Pyth.) 207 ff. :

- (3) πῶς τ' ἄρ σ' ὕμνήσω πάντως εὖμνον ἔοντα ;
 ἡέ σ' ἐνὶ μνηστῆσιν αἰίδω... ..
 214 ἡ ὥς τὸ πρῶτον χρηστήριον ἀνθρώποισι
 ζητεῦον κατὰ γαῖαν ἔβης ἑκατηβόλ' Ἀπολλων;

« Wie soll ich dich besingen, der du ganz und gar εὖμνος bist? ». Im Anschluß wird im homerischen Hymnos der Begriff εὖμνος ausgeführt (20—24), dann v. 25 ein mögliches Thema vorgeschlagen, das delische Thema, und ohne Übergang wird dieses ausgeführt. Im pythischen Teil (3), v. 207, wo derselbe Vers wiederkehrt, bleibt εὖμνος unbeachtet, dafür werden zwei Themenkreise vorgeschlagen, der erste: Apoll als Freier, v. 208, unterteilt in die Wettkämpfe mit mehreren Rivalen (bis v. 213); der zweite: die Gründung des pythischen Orakels, v. 214, bei dem der Sänger dann bleibt.

Der Sänger des homerischen Apollo-Hymnos bezieht also bereits den Zwang, zwischen möglichen Themen eine Auswahl zu treffen, in seinen Gesang ein. Warum er das tut, ist leicht einzusehen. Die Auswahlmöglichkeit ist als *embarras de richesse*, als Not die in der Fülle begründet ist, ihrerseits ein Ruhmestitel des Gottes: er ist πάντως εὖμνος. Die poetische Schwierigkeit, wenn wir sie so bezeichnen wollen, bestand aber nicht immer und nicht allein in der Vielfalt der besingenswerten Ereignisse, sondern auch in Verschiedenheiten oder Widersprüchen der mythologischen Erzählungen, die der Sänger vorgefunden hatte. Ein Zeugnis dafür besitzen wir im 1. Fragment des homerischen Dionysos-Hymnos (Nr. I bei Allen). Da hat der Sänger die Varianten in den Gesang einbezogen, die ihm über den Geburtsort des Gottes bekannt waren :

Hom. *Hy. Bacchi* (frg. hy. I) 1—8

- (4) οἱ μὲν γὰρ Δρακάνῳ σ', οἱ δ' Ἰκάρῳ ἡνεμοέσση
 φασ' οἱ δ' ἐν Νάξῳ, δῖον γένος εἰραφιῶτα,
 οἱ δέ σ' ἐπ' Ἀλφειῷ ποταμῷ βαθυδινήεντι
 κυσαμένην Σεμέλην τεκέειν Διὶ περὶ κεραύνῳ,
 ἄλλοι δ' ἐν Θήβησιν ἀναξ σε λέγουσι γενέσθαι
 ψευδόμενοι· σὲ δ' ἔτικτε πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. [...]
 ἔστι δέ τις Νύση...

Im v. 6 erklärt er jedoch alle diese Aufstellungen für Lüge, ψευδόμενοι, richtig ist... σὲ δ' ἔτικτε πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε... weit entfernt, sich vor Hera verbergend. v. 8 beginnt mit der Nennung des wahren Geburtsortes: es gibt nämlich ein gewisses Nysa... ἔστι δέ τις Νύση.....

Sucht man das Gemeinsame dieser Passagen, so liegt es in der Erwähnung von Alternativen, die, statt vorweg ausgeschlossen zu werden viel-

mehr das Gedicht ausschmücken, in der Weise, daß der Sänger verzögernde Vorschläge bringt, bevor er zum Eigentlichen kommt. Ist dies nun allein dichterisches Ornament, oder gibt es in den Gebetsformen der Griechen etwas Vergleichbares? Vergleichbar ist, wie mir scheint, ein Gebetselement, das Hermann Usener (*Götternamen*, Bonn 1896, bes. S. 336) herausgearbeitet hat, und das ich als *Ungewißheitsformel* bezeichnen möchte, häufig gibt der Betende die ungenaue Kenntnis dessen zu, was er korrekterweise über den Gott aussagen müßte. Formal wird diese Unkenntnis durch eine Reihe von möglichen Beinamen verknüpft, durch εἴτε ... εἴτε (*siue...siue*) eingestanden und mit einem generalisierenden Ausdruck, z.B. ὅστις ποτ'εἰ σύ «wer auch immer du bist», zusammengefaßt. Als ein erstes Beispiel zitiere ich das Gebet der Hekabe in

Eur. *Troad.* 884 ff.:

- (5) ὦ γῆς ὄχημα καὶ γῆς ἔχων ἔδραν,
ὅστις ποτ' εἰ σύ, δυστόπαστος εἰδέναι,
Ζεὺς, εἴτ' ἀνάγκη φύσεος εἴτε νοῦς βροτῶν,
προσηυξάμην σε..

«Der du die Erde trägst, und auf der Erde
deinen Sitz hast, unbegreiflich Wesen,
Zeus, oder nenn' ich dich Naturgesetz,
nenn' ich dich Weltvernunft; ich huld'ge dir/anbetend...»

(Wilamowitz)

Ihre größte Bedeutung hat diese Formel zweifellos für die *Benennung* der Gottheit. Aber die Grenzen sind schon für die Gebetsformen nicht so scharf zu ziehen. Die Benennungen, die der Betende in Erwägung zieht, beschreiben zugleich die *Dynameis*, wie Euripides' Verse zeigen können: ἀνάγκη φύσεως, νοῦς βροτῶν, oder deuten auf die *Abkunft* der Gottheit hin. Norden hat gerade an der Messala-Ode, an die er seine Untersuchung anknüpfte, zeigen können, daß die Fähigkeiten des in Hymnenform besungenen Weinkruges

Hor. *carm.* III 21, 2—5

- (6) seu tu querellas siue geris iocos
seu rixam et insanos amores
seu facilem, pia testa, somnum,
quocumque lectum nomine Massicum
seruas,...

«unter welchem Namen auch immer du erlesenen
Massiker (-Wein) bewahrst, ...»

mit dem Namen eine Einheit bilden. *Quoquo nomine* entspricht dem ὅστις ποτ'εἰ σύ bei Euripides: es umfaßt die *Dynameis* in beiden Fällen. Als Beispiel für die *Ungewißheitsformel*, für die *Benennung der Herkunft*, zitiert Norden (S. 143 A.3) einen späten Hymnos auf Attis (7), jetzt bei Heitsch no. XLIV (Auf die formale Altertümlichkeit dieses Beispiels hat J. Kroll in seiner *Christlichen Hymnodik*, Braunsberg 1921/22, S.93 A.2, hingewiesen).

Hymn. auf Attis (Heitsch XLIV 2) 1 ff. :

- (7) Εἴτε Κρόνου γένος, εἴτε Διὸς μάκαρ,
εἴτε Ῥέας μεγάλας, χαῖρε, ὦ τὸ κάτ-
ηφές ἄκουσμα Ῥέας Ἄττι· σὲ κα-
λοῦσι μὲν Ἀσσύριοι τριπόδητον Ἄ-
δωνιν, ὅλη δ' Αἴγυπτος Ὅσιριν, ...

• ob du von Kronos abstammst, ob selig von Zeus
ob von der großen Rhea, sei begrüßt, o Attis,
für Rhea trauriger Name, dich nennen die Assyrer
den dreifach ersehnten Adonis, ganz Ägypten
aber Osiris... • (und noch eine Reihe weiterer
Identifikationen, wie sie in synkretistischen
Kulten der Brauch waren).

Die Ungewißheitsformel, aus der Not des Beternden erwachsen, der im Zweifel sein mußte, ob er überhaupt über den richtigen Zugang zur Gottheit verfüge, konnte auch so gewendet werden, als ob nur zweifelhaft sei, welche der möglichen Benennungen dem Gott am meisten gefalle. Ein wenig, aber nur ein wenig verliert die Formel dadurch an notvollem Zweifel. Man mag darin eine Entwicklung erkennen, aber die Grenzen sind ganz fließend, früh und spät kaum zu scheiden. Beispiele :
Aesch. *Agam.* 160 ff. :

- (8) Ζεὺς ὅστις ποτ' ἐστίν, εἰ τὸδ' αὖ-
τῷ φίλον κεκλημένῳ,
τοῦτό νιν προσενέπω.

Eurip. inc. fab. fr. 912. 1 ff. :

- (9) σοὶ τῷ πάντων μεδέοντι χοῖν
πέλανόν τε φέρω, Ζεὺς εἴτ' Ἀἰδης
ὀνομαζόμενος στέργεις...

(Nebenbei sei beobachtet : die Formel scheint ebenso in Er-Prädikationen (Aesch.) wie in Du-Prädikationen (Eur.) verwendbar).

Und Platon hat das in die Regel gefaßt *Crat.* 400 E

- (10) ὥσπερ ἐν ταῖς εὐχαῖς νόμος ἐστὶν ἡμῖν εὐχεσθαι, οἵτινές τε καὶ ὁπόθεν
χαίρουσιν ὀνομαζόμενοι, ταῦτα καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς καλεῖν, ὥς ἄλλο μηδὲν
εἰδότες.

« ...wie es in den Gebeten Brauch bei uns ist (die Götter) so anzubeten, wie und woher sie gerne genannt werden, daß wir sie damit auch benennen, anderes gleichsam ignorierend. »

Reiches Material hat Norden aus den lateinischen Gebetsformen beige-steuert (s. bes. S. 144), woraus ich hier nur das Ausführlichste nenne : ein Gebet zu Isis bei Apuleius *Met.* 11.2 :

- (11) (Auszug) regina caeli, siue tu Ceres... seu tu caelestis Venus, seu Phoebe soror... seu Proserpina... quoquo nomine, quoquo ritu, quaquafacie te fas est inuocare...

Die Römer heben die sakralrechtliche Beziehung zur Gottheit hervor ; ebenso in der Devotionsformel bei Macrobius 3.9.10 :

- (12) Dis pater Veivovis Manes siue alio nomine fas est nominare...

Daneben trifft man aber auch deutliches 'Gefallen': im Gebet an Jupiter beim Servius auct. zu *Aen.* 2.351: (13) Iuppiter o.m. siue alio nomine te appellari uolueris...

und im Dianahymnus, Catull 34.21 (14) sis quocumque tibi placet sancta nomine,
oder bei Horaz, *carm. saec.* 15: (15) siue tu Lucina probas uocari seu Genitalis.

Im kunstvollen Gebetshymnos erhielt die Formel den Aussagewert einer Erhöhung. Daß die Gottheit mit so vielen Namen gerufen werden kann, ist ihr Ruhm, ihre πολωνυμία. Wir kennen πολώνυμος als Göttertitel des Hades, des Dionysos-Bakchos und anderer aus den Hom. Hymnen an Demeter und Apollon. Vgl. die Bitte der kleinen Artemis bei Kall. *Artemishymn.* 6f. δός μοι ... πολωνυμίην. Weiteres bei Usener S. 334 A.7.

Der Polyonymie des Gebetsstils entspricht auf der Seite der Hymnendichtung das εὐμνον¹.

Können wir somit eine enge Verbindung der alternativen Formulierungen im rhapsodischen Hymnos mit rituellen Gebetsformen sichern, so ergibt sich, daß die Frageform ein Spezialfall der Ungewißheitsformel, der εἴτε ... εἴτε, *siue-siue*-Formel ist. Das Gelenk zwischen ihnen bietet die Vorstellung, daß dem Gott gefallen müsse, was man ihm vorträgt. Es ist nur ein Schritt weiter, wenn der Gott gefragt wird, was er am liebsten höre, vgl. Kall. *Deloshymnos* v. 29 τί τοι θυμῆρες ἀκοῦσαι; von dieser Grundlage aus ist auch die Erweiterung der Ungewißheits- und der Frageform über die Grenzen der Beinamen und Prädikationen im engeren Sinn hinaus ohne weiteres verständlich.

Betrachten wir nun, welche Ausdehnung die Frageform gewonnen hat. Für den älteren Hexameterhymnos sind die beiden Teile des homerischen Apollonhymnos die einzigen Belege. In Pindars Epinikien und Hymnen finden sich einige Beispiele. (Daß die Epinikien auf der Form des Hymnos fußen, hat nach anderen, Hermann Fränkel, *Dichtung und Philos.* 494 A.18, betont. Vgl. auch das Vorkommen der Wörter ὕμνος und ὑμνέω in den folgenden Beispielen (16)–(18); allerdings darf man ὕμνος und ὑμνέω noch nicht als technische Termini ansehen). Pindar benutzte diese Form mehrfach um das Thema anzukündigen, so, als ob er es erst suchen müßte:

Pindar, *Olymp.* 2. 1 ff.

- (16) Ἀναξιφόρμιγγες ὕμνοι,
τίνα θεόν, τίν' ἦρωα, τίνα δ' ἄνδρα κελαδήσομεν;
ἦτοι Πίσα μὲν Διός· Ὀλυμπιάδα
δ' ἔστασεν Ἡρακλέης ...

• Ihr harfenmeisternden Hymnen

Was für ein Gott, ein Halbgott ist's, welcher Mann, den
unser Lied nun preist?

In Pisa herrscht Zeus, Olympias festlich Spiel
hat Herakles eingesetzt, /... •

(Werner)

¹ Man beachte, daß die Vorderglieder πολυ- und εὐ- offensichtlich austauschbar sind. Hes. *Theog.* 409 hat εὐώνυμος, s. Komm. von West; umgekehrt steht πολύουμος (Eur.) und πολυύμνητος (Pind.) neben εὐύμνος.

Die Frage ist an die personifizierten Hymnen gerichtet, welchen Gott, welchen Heros, welchen Menschen es zu feiern gilt. Das verursacht ein Innehalten; die Ankündigung des eigentlichen Themas wird dadurch hervorgehoben.

Weiter ausgeführt ist die Figur in

Pind. *Isthm.* 7, 1 ff.:

- (17) Τίνι τῶν πάρος, ὦ μάκαιρα Θήβα,
καλῶν ἐπιχωρίων μάλιστα θυμὸν τεόν
εὐφρανas; ἦρα χαλκοκρότου πάρεδρον
Δαμάτερος ἀνικ'εὐρυχαίταν
ἄντειλας Διόνυσον, ἦ...

* Von dem Schönen und Großen, selge Thebe,
Im Land hier zuvor geschehn, was hat am meisten dein Herz
Erfreut? War's, als Demeters...
Begleiter... du ans Licht, Dionysos, hobst; war's, als ...

(Werner)

Hier ist an Thebe die Frage gerichtet, welches Ereignis in ihrer Stadt sie am meisten erfreut, nämlich, wenn es im Gedicht besungen wird:

Knapper in der Formulierung, aber mit acht Themenvorschlägen erweitert, wird der erste pindarische Hymnos, frg. 29, eingeleitet²:

Pind. *hy.* I (fr. 29):

- (18) Ἴσμηνὸν ἢ χρυσαλάκατον Μελίαν
ἢ Κάδμον ἢ Σπαρτῶν ἱερὸν γένος ἀνδρῶν
ἢ τὰν κυανάμπυκα Θήβαν
ἢ τὸ πάντολμον σθένος Ἡρακλέος
ἢ τὰν Διωνύσου πολυγαθέα τιμὰν
ἢ γάμον λευκωλένου Ἀρμονίας ὁ-
μνήσομεν;

* Sollen Ismenos wir oder Melia mit
Goldener Spindel, Kadmos, der Sparten Geschlecht voll
Kraft oder mit dunkeltem Stirnband
Thebe, die allwagende, des Herakles Kraft
Oder Dionysos' vielerfreuende Gabe
oder der weißarmigen Harmonia Hochzeit
feiern im Lied?... *

Noch ein Beispiel aus späterer Zeit: im Hymnos auf Tyche (Heitsch no. LV = Coll. Alexandr. S. 196) liegt wieder die Ungewißheitsformel in Frageform vor, v. 8 ff.:

- (19) πότερόν σε κλῆζωμεν Κλωθῶ κελαινάν
ἢ τὰν ταχύποτμον Ἀνάγκαν
ἢ τὰν ταχυάγγελον Ἴριν ἀθανάτων;

² Der Zusammenhang dieser Einleitungen bei Pindar mit dem hom. Apollonhymnos ist schon von F. Dornseiff und seinem Schüler W. Kröhling, *Die Priamel als Stilmittel*..., Diss. Greifswald 1935, gesehen worden. Hier interessiert die Priamelform nur in zweiter Linie.

Hier möchte ich, wie es E. Norden getan hat, die antike Hymnentheorie zu Wort kommen lassen. Der Rhetor Menandros von Laodikeia gibt in seiner Abhandlung *περὶ ἐπιδεικτικῶν* einen Musterhymnos an Apollon in Prosa mit folgendem Wortlaut:

(20) ἀλλ' ὦ Σμίνθιε καὶ Πύθιε, ¹ ἀπὸ σοῦ γὰρ ἀρξάμενος ὁ λόγος εἰς σέ καὶ καταντήσῃ, ² ποίαις σέ προσηγορίαις προσφθέξομαι; ³ οἱ μὲν σέ Λύκειον λέγουσιν, οἱ δὲ Δήλιον, οἱ δὲ Ἀσκραῖον. ἄλλοι δὲ Ἄκτιον, Λακεδαιμόνιοι δέ ... ⁴ Μίθραν σε Πέρσαι λέγουσιν, Ὡρον Αἰγύπτιοι, σὺ γὰρ εἰς κύκλον τὰς ὥρας ἄγεις, Διόνυσον Θηβαῖοι, ⁵ Δελφοὶ δὲ διπλῇ προσηγορίᾳ τιμῶσιν, Ἀπόλλωνα καὶ Διόνυσον λέγοντες... περὶ σέ θοῦραι, περὶ σέ θυάδες, παρὰ σοῦ καὶ σελήνη τὴν ἀκτῖνα λαμβάνει.. ⁶ εἴτε οὖν ταύταις ⁷ χαίροις ταῖς προσηγορίαις εἴτε τούτων ἀμείνοσι, σὺ μὲν ἀκμάζειν αἰεὶ ταῖς εὐδαιμονίαις τὴν πόλιν τήνδε δίδου ... νεῦσον δὲ καὶ χάριν τοῖς λόγοις, παρὰ σοὶ γὰρ καὶ οἱ λόγοι καὶ ἡ πόλις.

(*Rhet. Graeci* ed. Spengel III, 1856, 445.25ff.)

Leicht erkennbar sind die entscheidenden Elemente: ¹ die Hierarchieformel (wäre in anderem Zusammenhang zu erörtern, vgl. Kall. Deloshy. v. 4), ² Frageform, ³ mögliche Beinamen, ⁴ Identifikationen, ⁵ πολuwονυμια ⁶ Ungewißheitsformel, ⁷ das Gefallen der Gottheit.

Ich kehre zurück zum Deloshymnos. v. 28 nimmt die Verse 19 und 207 des homerischen Apollohymnos auf und zwar entspricht der Fortgang hom. Apollohy. 19ff.: denn bei Kallimachos wird ein Thema vorgeschlagen, wie die Inseln entstanden seien, und ohne daß weitere Vorschläge folgen, wird dieses Thema ausgeführt, als habe Delos es bereits gewählt. Im Gegensatz zum homerischen Hymnos wird die Entscheidung im v. 29 von der Vorliebe des Adressaten ausdrücklich abhängig gemacht τί τοι θυμῆρες ἀκοῦσαι. Dies zu beobachten scheint mir wichtig, weil es die Stellung Kallimachos' in der Tradition der Hymnendichtung beleuchtet. Er erweitert sein Vorbild um ein Geringes. Aber dieses Geringe beweist uns gerade die enge Verbundenheit jener Themenwahlfrage mit der Ungewißheitsformel des Gebets. Was Kallimachos hinzugesetzt hat, ist genau die Nuance, die wir bei den Gebeten fanden: das was den Adressaten erfreut, soll Thema sein. Wir erkennen: Kallimachos bewegt sich zwar selbständig, aber im Rahmen der für den Hymnos geltenden Regeln, denen auch er sich verpflichtet weiß.

Es scheint sich also zu bewähren, das Werk des Kallimachos auch unter dem Aspekt der Tradition zu betrachten. Einmal den doctus poeta, den Begründer alexandrinischer λεπτότης, den Neoteriker Kallimachos zu vergessen. Nicht nur, daß Erkenntnisse über die Formengeschichte der Hymnendichtung zum Verständnis seiner oft schwierigen Verse beitragen. Umgekehrt leisten seine Hymnen (mindestens die epischen; aber wir werden gleich sehen, daß es nicht nur diese sind) bei der Interpretation der traditionellen Hymnenelemente unschätzbare Dienste.

Ich will abschließend zeigen, daß dies nicht ein Zufall ist, der gerade für dieses eine Phänomen gilt.

Wir haben gesehen, daß das Euhymnon Eigenschaft der besungenen Gottheit ist, welcher auf der Seite des Sängers Ungewißheit, Notwendigkeit zu fragen, gegenübersteht.

Das Problem des Euhymnon, des Reichtums, dem der embarras de richesse und zugleich embarras de choix des Sängers entspricht, hat Kalli-

machos an vielen Stellen beschäftigt. Ich verweise auf die folgenden Beispiele, die ich nur kurz und katalogartig anführe und jeweils auf die Anknüpfung an die Tradition aufmerksam mache. Dabei stellt sich heraus, daß die anderen Hymnen, die L. Deubner mimetische genannt hat, weil sie den kultischen Vorgang als unmittelbar sich vollziehend schildern, zumal der Apollhymnos (II) und der Demeterhymnos (VI) genauso einzubeziehen sind wie die epischen.

1. *Beispiel.* Kall. Hy. auf Zeus (I), 4ff.

- (21) πῶς καὶ μιν, Δικταῖον ἀείσομεν ἢ Λυκαῖον;
 ἐν δοιγὶ μάλα θυμός, ἐπεὶ γένος ἀμφήριστον.
 Ζεῦ, σὲ μὲν Ἰδαίοισιν ἐν οὐρεσὶ φασὶ γενέσθαι,
 Ζεῦ, σὲ δ' ἐν Ἀρκαδίῃ πότεροι, πάτερ, ἐψεύσαντο;
 Κρήτες ἀεὶ ψεύσονται..

Die Nennung des Geburtsorts macht Schwierigkeiten, weil es zwei Überlieferungen gibt. Wir haben hier einen kürzeren Ausdruck des Problems, das auch das Fragment des homerischen Dionysoshymnos beherrschte. Wir haben ebenfalls die Auffassung, daß der eine Teil der Überlieferung auf Lüge beruhen müsse, hier allerdings durch eine Apostrophe, direkte Anrede, dem Adressaten zur Entscheidung vorgelegt. Seine Antwort v. 8f. «alle Kreter sind Lügner» beendet den Zweifel.

Die Erledigung der Frage ist durchaus 'alexandrinisch'. Aber sowohl Polyonymie wie Frageform, wie das Abheben darauf was die besungene Gottheit wünscht, entnahm Kallimachos der Tradition, und mit der Entscheidung für das 'Richtige', gegen die ψευδόμενοι steht er in einer Linie mit dem Hymnenfragment bei Diodor III 66 (hom. Hy I. 1—9 Allen-Sikes).

2. *Beispiel.* Der Demeterhymnos (VI) v. 10ff. hebt auf das Wohlgefallen des Gottes ab. Wieder haben wir es mit einer Art Themenwahl zu tun. Von der leidvollen Suche der Göttin nach ihrer geraubten Tochter hat der Dichter schon begonnen, er fährt fort: (22) wie konnten dich die Füße tragen bis zum Sinken der Sonne, bis zu den Mohren, usw.? Das Ethos dieser Frage wird verdeutlicht: du trankst nicht, du aßest nicht, v. 12 und dieser Gedanke kehrt v. 16 wieder: ohne Getränk aßest du nicht und badetest du nicht... Da ruft sich der Dichter zur Ordnung. Die Erinnerung an diese Tage kann der Göttin nicht lieb sein μὴ μὴ ταῦτα λέγωμες ἃ δάκρυον ἄγαγε Διοῖ v. 17, und nun werden drei Themen vorgeschlagen, die der Göttin eher gefallen, κάλλιον ὥς v. 18, v. 19, v. 22.

3. *Beispiel.* Kallimachos hat sich zwischen mehreren Beinamen des Apollon zu entscheiden, dabei erwähnt er ausdrücklich die πολωνυμία des Gottes.

Kall. Hy. auf Apollon, 69—71

- (23) ὦπολλον, πολλοὶ σε Βοηδρόμιον καλέουσι,
 πολλοὶ δὲ Κλάριον, πάντῃ δὲ τοι οὖνομα πολὺ.
 αὐτὰρ ἐγὼ Καρνεῖον· ἐμοὶ πατρώιον οὖτω.

Auch hier ist die Lösung des Problems alexandrinisch, aber der Zwang, zwischen Beinamen zu wählen und der Hinweis auf die Polyonymie sind Gebetselemente.

Das letzte Beispiel, wieder aus dem Apollonhymnos weist wieder eine Fülle von traditionellen Gebetselementen auf:

Kall. Hy. auf Apollon, 28—31

(24) τὸν χορὸν ὠπόλλων, ὃ τι οἱ κατὰ θυμὸν αἰδεῖ,
τιμήσει· δύναται γάρ, ἐπεὶ Διὶ δεξιὸς ἦσται.
οὐδ' ὃ χορὸς τὸν Φοῖβον ἐφ' ἑνὸν μόνον ἡμᾶρ αἰεῖσει·
ἔστι γὰρ εὐθυμος· τίς ἂν οὐ βέα Φοῖβον αἰεῖδοι;

Man beachte: das Gefallen, das der Gott am Gesang findet. Die sog. Allmachtsformel ein typisches Gebetselement *δύναται γάρ* (vgl. im Gebet der Iris, Deloshy. 226; Norden *Agn. Th.* S. 154). Schließlich: ein Tag genügt nicht, da Apoll *εὐθυμος* ist, wer fände nicht leicht ein Thema, Apoll zu besingen (nicht Rhapsodenhymnos, sondern Chöre). Das *εὐθυμον* hat zwei Seiten: eine negative: niemand kann die Themen erschöpfen, da es größer ist als die menschliche Ausdruckskraft; eine positive: jeder findet leicht ein Thema, da es ihrer unendliche gibt.

Ich hoffe durch diese Beispiele gezeigt zu haben, daß man mit Nutzen die kallimacheischen Hymnen in die Geschichte der griechischen Hymnendichtung einreicht. Norden hatte sich dagegen in bezeichnender Weise gewehrt: eine Gebetspartie mit der typischen Anapher des Personalpronomens *σύ* im Zeushymnos wollte er in seine Belege nicht aufnehmen, wegen der bekannten Vorliebe [des Kallimachos] für Anaphern überhaupt. Es liegt hier eine Inkonsistenz des Denkens vor, wie sie bei der Beurteilung hellenistischer Dichter verbreitet war: Wenn diese Anapher eine typische Gebetsform ist, so soll sie doch in Gebeten bei Kallimachos rhetorisch begründet sein! (Ich glaube, im Gegenteil nachweisen zu können, daß die wichtigsten Anapherreihen bei Kallimachos im Zusammenhang mit hymnischen oder Gebetsformen stehen, doch das an einem anderen Ort). Die Verkennung der Kallimachos-Belege ehrt im Grunde den Autor: Norden wollte seine Thesen nur auf absolut sicheres Material gründen. — Nachdem er das aber geleistet hat, dürfen wir ihn heute korrigieren: die hymnischen Stilelemente erweisen aufs neue ihre hohe Konstanz. Ihnen hat sich auch ein Dichter vom Rang des Kallimachos nicht entziehen können, und auch nicht entziehen wollen. Was wie eine Auflockerung der Form aussieht (das Fragen), was wie Gelehrsamkeit aussieht (die Erwähnung von Alternativen), erweist sich als verwurzelt im alten Hymnos, ja, als ein Rückgriff über den alten Hymnos hinaus auf das ursprüngliche Gebet, über welche — über Hymnos und Gebet — wir nun aus Kallimachos eine Kleinigkeit hinzugelernt haben.

DOUĂ ADJECTIVE LATINE DE OPINIE

DE

GABRIELA CREȚIA

1.0. Ne propunem în cele ce urmează să analizăm un aspect încă nesemnălat al evoluției semantice a cuplului de adjective *dignus/indignus*.

1.1. Cea mai izbitoare caracteristică a acestor adjective, explicabilă etimologic prin înrudirea cu *decet*, este lipsa lor de concretețe. Ele slujesc la exprimarea unui raport, a unei relații de congruență și, respectiv, de incongruență între două realități date.

Așa fiind, ne apare firească frecvența enunțurilor cu structură tripartită, în cadrul cărora *dignus/indignus* reprezintă elementul de legătură între celelalte două. Așadar :

A *dignus* B

A *indignus* B

Este neinteresantă pentru discuția de aici atât natura formal variabilă a elementului B (complement în ablativ : *dignus honore* ; complement în acuzativ : *id quod es dignus* ; complement la infinitiv : *dignus amari* ; relativă conjunctivală : *dignus cui concederet* ; completivă cu *ut* : *dignus ut figam palum in parietem*) cât și capacitatea termenului A de a fi animat (*tu carcere dignus es*) sau inanimat (*hoc dis dignumst*¹), deoarece în structura de adîncime descoperim mereu aceeași schemă tripartită.

1.2. Să vedem însă dacă, păstrînd ca dat constant rolul mediator al adjectivelor în discuție, valoarea lor este întotdeauna aceeași.

Fie următoarele două fragmente plautine :

Ba. 1056 *qui me esse dicat cruciatu malo dignum*.

Tri. 1153 *non ego sum salute dignus?*

Reducînd textele la esențial, vom obține două afirmații :

ego dignus cruciatu.

ego dignus salute.

Se observă ușor cum, dacă am decupa artificial enunțul tripartit după primele două componente ale sale, n-am afla nimic despre termenul A, sub raportul aprecierii sale valorice, presupuziția existînd în ambele sensuri, apreciativ sau depreciativ. Abia după receptarea informației vehiculate de termenul B și tocmai datorită mărcii acestuia (negativă, în primul exemplu, pozitivă, în cel de al doilea), devine marcat, cu semn identic, și termenul A, în urma refracției transmise prin *dignus*. În același timp, *dignus* însuși, comportîndu-se clar ca un adjectiv de opinie, va apărea investit cu semnul + favorabil sau — favorabil : ambivalența lui virtuală a făcut loc unei categorice valorizări contextuale.

¹ Toate exemplele date reproduc, simplificat, fragmente din cele mai vechi texte literare.

1.3. Alte exemple :

+ favorabil

Plaut, *As.* 80 *is me dignum quoi concederet habuit*; Ter. *Heaut.* 687 *quam ego scio honore quouis dignam*; Cic. *Verr.* 3, 86 *qui hoc dignum populo Romano arbitraretur*; Verg. *Ecl.* 5, 54 *et puer ipse fuit cantari dignus*; Hor. *Carm.* 3, 11, 35 *una de multis face nuptiali digna*; C.I.L. IV, 6626 *dignus honore bono est*.

— favorabil :

Plaut, *Mi.* 342 *dignun es uerberibus multis?*; Ter. *Hec.* 275 *propter paucas, quae omnes faciunt dignae ut uideamur malo*; Lucil. 1128, *carcer, eris uix carcere dignus*; Cic. *Verr.* 5, 154 *facinus quod maiore supplicio dignum sit*; Catul 56, 2 *rem ridiculam dignamque... tuo cachinno*; Hor. *Sat.* 1, 3, 24 *stultus et improbus hic amor est, dignusque notari*; Quint. 7, 2, 36 *dignius odio scelus*.

1.4. La fel funcționează și *indignus*, cu deosebirea că elementele A și B vor purta, de vreme ce sînt incongruente, semn contrar :

A pozitiv *indignus* B negativ

A negativ *indignus* B pozitiv

Semnul adjectivului de opinie va fi cel al elementului A, cu care se și acordă.

1.5. Exemple :

+ favorabil :

Accius, *Eurys.* 340 *speciem humanam... indignam clade et squalitudine!*; Ter. *Ad.* 166 *te esse indignam iniuria hac*; Lucr. 2, 1104 *telum quod saepe nocentes praeterit exanimatque indignos inque merentes*; Cic. *Verr.* 5, 171 *omnes simili periculo indignissimi*; Sen. *Prou.* 2, 11 *illam sanctissimam animam indignamque quae ferro contaminaretur*.

— favorabil :

Plaut, *Tri.* 213 *Calliclem indignum ciuitate ac sese uiuere*; Lucil. 916 *tametsi est indigna ut feram auxilium*; Cic. *Rabir.* 16 *mentio ipsa... indigna ciue Romano atque homine libero est*; Lucan, 9, 55 *indigna fui... marito accendisse rogam*; Vulg. I Cor. 6, 2 *indigni estis, qui de minimis iudicetis*.

1.6. Cazurile-limită de manifestare a ambiguității sînt acelea în care doar un context mai larg îngăduie decodarea corectă, cel îngust, pe care-l redăm mai jos, fiind în sine insuficient. Plaut. *Am.* 857 *dignus domino seruus*; Enn. *A* 622 *uita illa dignus loquoque*; Ter. *Phorm.* 519 *di omnes id quod es dignus diuit!*; Cic. *Rosc.* 143 *Sex. Roscius horum nihil indignum putat*; Verg. *Aen.* 1, 600 și 2, 535 *grates persoluere dignas* (cf. și 1, 605 *praemia digna ferant*); Petr. 23 *homo... illa domo dignus*.

2.0. Statistica atestărilor din epoca plautină demonstrează, pentru *dignus*, preponderența folosirilor negative (57, față de cele 31 pozitive). Dar proporția aceasta nu este concludentă pentru ansamblul limbii, căci ea nu face decît să reflecte abundența textelor comice păstrate pînă azi, față de sărăcia celor epice și tragice². Pe măsură însă ce înaintăm

² Am arătat altunde (*Funcționalitatea stilistică și semantică a lat. d i g n u s*, în volumul *Semantică și semiotică*, București, 1981, p. 192 — 196) că proliferarea formulelor negative se datorează unei intenții parodice și astfel, firesc, se reflectă mai ales în comedie și satiră.

în timp, și în condiții de relativă echilibrare a atestărilor din diversele stiluri, constatăm o sporire, paralelă, a folosirilor pozitive ale lui *dignus* și negative ale lui *indignus*, ceea ce înseamnă că cele două adjective tind să-și atenueze ambivalența primordială și să se specializeze.

2.1. Procesul însă este unul de lungă durată. Se poate urmări de-a lungul secolelor cum în enunțuri lipsite de termenul B, cel care dădea tonul aprecierii valorice, sarcina decodării corecte a lui *dignus* ca marcat + favorabil și a lui *indignus* ca marcat — favorabil revine altor elemente, de care cu greu, și târziu, și numai uneori, se va putea dispensa scriitorul sau vorbitorul.

2.2. Exemple :

dignus : Publ. Syr. Sent. 55 *Beneficium dando accepit qui digno dedit*; Hor. Epist. 1, 7, 22 *uir bonus et sapiens dignis ait esse paratus* (semnul mărcii pozitive este în ambele cazuri semantismul termenilor așezați în deschiderea maximei³); Verg. Georg. 1, 168 *digna... divini gloria ruris* (ca semn, acordul cu un substantiv marcat pozitiv și vecinătatea lui *divinus*); Tac. Germ. 18 *accipere se quae liberis inuiolata ac digna reddat*; Vit. Praef. 1 *dignam et utilissimam rem*; Cod. Theod. 4, 20, 1 *congrua atque dignissima acerbitate* (în toate trei cazurile, cuplarea cu un adjectiv laudativ).

indignus : Plaut. Men. 1004 *o, facinus indignum et malum!* (similar, Mo. 459); Afr. 66 *o diem scelerosum, indignum!* Sen. Vita beata 24, 3 *in turpes indignosque*; Peregr. Aeth. 5, 12 *circa me... indignam et non merentem* (în toate cazurile, cuplarea cu un adjectiv negativ); Cic. Rosc. 24 *egestas indignissima*; Verr. 5, 171 *tam indigna rerum acerbitate* (acordul cu un substantiv marcat negativ).

3.0. Totuși în anumite situații își face loc relativ timpuriu valoarea specializată lipsită de marcă suplimentară.

Mai întâi pentru *indignus*, în îmbinări stereotipe de tipul *indignum facinus* (Ter. Ad. 173; 447; 669; An. 145; Hec. 375; Phorm. 613 și, mai târziu, Petr. 91, 6; Quint. Inst. 5, 12, 12, C.I.L. IX, 4255⁴), *indigna res* (variante clasică, frecventă în discursurile lui Cicero, a formulei precedente), *indignis modis* (Plaut. Mo. 1033, Ru. 672, Ter. Ad. 166, Liv. 29, 9, 6 etc.) sau, substantivizat, în formulări sentențioase (Publ. Syr. Sent. 233 *ingenuitatem laedas, cum indignum roges*, Catul, 66, 86 *namque ego ab indignis praemia nulla peto*).

3.1. Fenomenul apare în cadrul unor situații bine delimitate : în formulări sentențioase în care adjectivul este substantivizat (ex. Cic. Planc. 8 *populus... solet nonnumquam dignos praeterire*; mai târziu, Hor. Epist. 1, 7, 22 *uir bonus et sapiens dignis ait esse paratus*) și în formulaistica epitafelor (ex. C.I.L. I², 1220, cu *terminus post quem* anul 74 î.e.n., *fecer. sibi et suis et digneis*, C.I.L. III, 12, 402 *parentibus dignissimis*, C.I.L. VI, 32950 *coniugi suo dignissimo*; similar, I.D.R. II, 357). Această

³ Se va vedea și mai jos că maxima constituie un teren favorabil folosirii specializate.

⁴ Cit era de banală formula se vede și din faptul că pe această inscripție ea apare prescurtată : *ind. fac.*

ultimă situație se explică fără îndoială prin faptul că *dignus* a apărut mai întâi ca o variantă mai elegantă a calificării banale cu *(bene)merens*, *(bene)meritus* și s-a impus apoi ca atare.

4.0. Rămâne să încercăm explicarea acestor traiectorii spre meliorație și spre peiorație.

4.1. Procesul începe așadar de la adjectivul negativ, care dezvoltă, încă din prima perioadă literară, pe lângă cele două semnificații de bază, ambigue, „nepotrivit” și „nemeritând”, „nemeritat”, o a treia, „urît”, „respingător”, net negativă. Caracterul încă insolit în epocă al acesteia din urmă reiese din faptul că, mai târziu, unui comentator ai textelor vremii simt nevoia s-o explice (Donatus, *ad Ter. An.* 145 „*indignum*”, *id est turpe, non ferendum*; *ad Ter. Eun.* 946 *modo per „indigna” foeda crudeliaque significat*). O a doua dovadă în acest sens o constituie cuplările, citate mai sus, cu adjective negative, când *indignus* are această semnificație.

4.2. Punctul de pornire al unei asemenea semnificații trebuie căutat fără îndoială, pe de o parte, în evoluția semantică firească în cadrul formulelor vechi *indignum facinus*, *indignis modis*, care, exprimând neconcordanța, abaterea de la un ideal etic subînțeles, capătă conotație negativă, și pe de alta, în enunțurile tripartite: A negativ *indignus* B pozitiv. Un al treilea impuls l-ar putea constitui sintagmele, frecvente și atestate de timpuriu, alcătuite din adverbul *indigne* și verbe *patiendi* sau *moriendi*: *indigne ferre* (alternând cu *aegre ferre*, *graviter ferre*, *moleste ferre*, însemna ‘a răbda cu greu, cu amărăciune’, iar *indigne mori* ‘a pieri în chip nemeritat’ (deci prematur sau violent), cu dezvoltări contextuale clare ale semnificațiilor I și II. Cf. C.I.L. I², 1924 *parentibus praesidium, amiceis gaudium... indigne occidit, quouis fatum acerbum populus indigne tulit...*).

4.3. Cum, în ceea ce îl privește pe *dignus*, primele semne de meliorație categorică datează abia din epoca clasică, le punem, în primul rând, pe seama reflexului semnificației a treia a lui *indignus*, datorat unui proces de atracție bine cunoscut la perechile antonime. Mai există, însă, credem, două cauze care au conlucrat cu cea dintâi spre consolidarea acestei tendințe: pe de o parte influența abstractului de calitate, *dignitas*, colorat pozitiv de la primele sale atestări, iar pe de alta, încărcarea pozitivă pe care o capătă *dignus* în expresiile, curențe în limbajul politic al epocii ciceroniene, *dignus maioribus*, *dignus senatu*, *dignus populo Romano*, *dignus re publica* (cf. Cic. *Fin.* 2, 62, *Flacc.* 101, *Phil.* 3, 10, 25, *Sest.* 21; 73, *Verr.* 3, 86, *Fam.* 2, 18 etc.). Atît de curentă, încît nu o dată, pe afișele electorale pompeiene, cea din urmă apare prescurtată sau redusă la inițiale (ex. C.I.L. IV, 121; IV, 221).

5. Procesul de specializare este categoric, precum o dovedesc formulări tîrzii ca Sedul. *Hymn.* 1, 105 *dare digna piis, mala pravis*; Optat. Mileuit. p. 88, 2 *sed forte dicatis illos merito occisos, istos indigne*. Totuși, el nu are caracterul distructiv care ar fi schematizat semantismul celor două adjective, prin eliminarea totală a ambivalenței inițiale.

DEUX ADJECTIFS LATINS D'OPINION

RÉSUMÉ

Les adjectifs latins non-concrets *dignus* et *indignus*, dont le rôle est d'établir un rapport de congruence ou d'incongruence entre deux éléments, ont chacun la faculté de s'associer aussi bien à des lexèmes à connotation positive qu'à des lexèmes à connotation négative — *dignus (indignus) laude/dignus (indignus) poena* —, ce qui fait que, en tant qu'adjectifs d'opinion, ils se trouvent chaque fois marqués du signe + favorable ou — favorable.

Pourtant, au cours du temps, l'on voit se développer, à côté de cette ambivalence virtuelle et sans l'annuler, une tendance de spécialisation, positive pour *dignus*, négative pour son antonyme. Ce processus se manifeste d'abord pour *indignus* et s'inscrit dans le cadre de contextes que nous avons essayé de déterminer, et n'apparaît pour *dignus* qu'à l'époque cicéronienne. Nous proposons pour cette tendance de spécialisation des causes convergentes de nature structurelle, sémantique et syntagmatique.

CLASICISM ȘI VIZIUNE ALEGORIZANTĂ ¹

DE

MIHAI NICHITA

Lucrarea de față își propune să surprindă sensul clasicismului din epoca lui Augustus prin intermediul unei figuri stilistice și să demonstreze totodată adecvarea acesteia la exigențele cultural-istorice ale principatului.

În accepția ei tradițională, comună, alegoria — asociere convențională, univocă, între un semnificant figurativ și un semnificat abstract, conceptual, între o imagine și o noțiune, va fi utilizată în cele ce urmează ca un punct de plecare, reper de lectură și model operațional. De aceea am preferat termenii de « alegorizare » și « alegorizant » pentru a desemna de fapt un proces, o modalitate de investigare și de organizare artistică a realului, o tendință și o viziune. Fără a o identifica, așa cum s-a făcut, pornind de la sensul ei etimologic, cu întreaga sferă a frumosului ² și a vorbirii figurate, avem în vedere un demers cognitiv și structurant dezvoltat de-a lungul întregii experiențe culturale a Romei.

Putem vorbi așadar de izvoarele istorice ale alegorizării, identificabile cu precădere în următoarele forme ale culturii :

(1) Procesul de desacralizare a vechilor mituri indo-europene, prin care atributele abstractizate ale zeilor au fost transferate, în faza italică, asupra eroilor istoriei. E vorba de faimoasa teză a lui G. Dumézil, a celor trei funcțiuni, marcind trei, de fapt patru tipuri de conducători : întemeietorul, în două variante — magico-religios (Romulus) și juridico-religios (Numa) —, războinicul (Tullus Hostilius) și civilizatorul pașnic (Ancus Martius) ³.

(2) *Euhemerismul* prin Ennius postulează mișcarea inversă, proiecția mitică a eroilor istoriei.

(3) Un fenomen original în statornicirea unor structuri și mecanisme mentale l-a constituit religia italică a vechilor *numina*, un anume fel de personificare, de abstractizare fără imagine, *sine simulacro*, a fenomenului particular real care se substituie astfel nivelului figurativ din schema alegoriei. De aceasta se leagă fără îndoială și frecvența și productivitatea personificărilor practicate consecvent în viața romană.

(4) Formalismul general, dus pînă la superstiție, al vieții romane, ritualizarea activităților publice, dublează cu un aparat concret-senzorial nivelul funcțional al socialului. Fenomenul e vizibil îndeosebi în

¹ Textul comunicării ținute la sesiunea Societății de studii clasice, Iași, 31 mai—1 iunie 1980.

² Fr. Schlegel ap. Lukács, *Estetica*, București, 1974, vol. II, p. 669.

³ G. Dumézil, *Mythe et épopée*, Paris, 1973, vol. I, p. 271—281, și vol. II, p. 211—214.

Drept, unde, pe lângă o bogată și teatrală simbolică a gesturilor ⁴ existau și anumite acțiuni fictive, « acte abstracte » menite să valideze o cu totul altă realitate juridică. De pildă, simularea unui proces în cazul eliberării sclavului prin *vindicta* sau acțiunea de vânzare-cumpărare în cazuri de donație, zestre sau moștenire.

(5) Contribuția teoretică a retoricii (pe lângă întreaga codificare a figurilor în care intră și alegoria) în legătură cu practica oratorică a exemplului — *exemplum* — a cărui definiție susține în mare măsură schema alegorică prin : distincția între cele două planuri *commemoratio/id quod intenderis*, caracterul exterior al generalului *extrinsecus* și autoritatea — *auctoritas* —, produs al unei experiențe exemplare (Quintilian V, 11, 36). De altfel, alegoria însăși e considerată a fi o variantă a exemplului (id. VIII, 6, 52).

(6) Factorul cel mai spectacular, constitutiv, pentru maniera alegorizantă a literaturii latine, constă în însăși cultivarea permanentă a modelului grec. Lumea elenă, cu întreg arsenalul ei tipologic și topic, se instituie ca un domeniu autonom al imaginarului, un plan de suprafață susceptibil de o corelație funcțională cu categoriile spiritualității romane. Așa, de pildă, la Plaut mediul și modul de viață grecesc *congraecari*, *pergraecari* constituie o lume-prototip a viciului. O alegorizare spontană, la nivelul spectacolului de tragedie, realizează publicul roman, dispus să identifice uneori condiția personajelor mitologice cu soarta unor personalități romane (exilul lui Cicero în *Eurysaces* de Accius).

Preambulul tratatelor teoretice ale lui Cicero reconstituie un mediu social-istoric cu valoare exemplară pentru realitatea angajată în discuție ⁵.

Clasicismul epocii lui Augustus potențează aceste valențe tradiționale și găsește în modalitatea alegorizantă un corespondent artistic al aspirațiilor sale spre ordine și perfecțiune. O corelare exemplară se stabilește între actualitatea Romei și o lume-model ⁶. Trecerea istoriei în mit stimulată de ideologia principatului își găsește expresia predilectă în constituirea unor viziuni de ansamblu, de alegorii compoziționale. Pe de altă parte, ambiguitățile și contradicțiile latente, inerente unei epoci de tranziție creează posibilitatea unei diversificări și ierarhizări a formelor, ceea ce face din alegorie un procedeu deschis, susceptibil de construcții originale, într-o serie care ar însuma la nivel tehnic : comparația exemplară, catalogul de exemple, personificarea, alegoria continuă, tipologia și simbolul.

Am ales pentru demonstrație citeva monumente plastice și literare, axate pe procesul de elaborare a personalității umane în întreita dimensiune — biografică, istorică și mitică —, după modelul filozofic elaborat de umanismul Scipionilor, perfecționat prin Panaetius de Cicero și reluat în condițiile principatului de un model impus chiar de ascensiunea Prințepșului. E vorba de un proces marcat de următoarea schemă : Viața

⁴ Paul Lejay, *Histoire de la littérature latine des origines à Plaute*, Paris, fără dată, p. 53—67 și R. von Ihering, *L'esprit du droit romain dans les diverses phases de son développement*, Paris, 1880, t. II, p. 9—19 și t. III, p. 109—128; 156 și urm.

⁵ M. Ruch, *Le proemium philosophique chez Cicéron*, REL, XXXVII, 1959, p. 290.

⁶ Viktor Pöschl, *Grundzüge der augusteischen Klassik*, Sonderdruck aus Dialog Schule-Wissenschaft, Klassische Sprachen und Literatur, Band V, p. 8—9.

personală — *priuatus*⁷ — cu individualitatea ei — *natura propria* — și disponibilitatea general-umană — *natura uniuerſa*⁸ — își afirmă pe plan social-istoric prestigiul meritelor personale, *dignitas* care devine *auctoritas*, sursă de inițiativă și de acțiune și în ultimă instanță premisă a eroicului.

În portretistica lui Augustus, schema alegorică se dizolvă în tipologie, un fel de alegorie implicită, în sensul că seria numeroaselor chipuri ale Princeps-ului (statui, reliefuri, medalii, monede) vădese în expresie starea fizică și dispoziția psihică a virstei dublate de marca funcției și a momentului istoric⁹.

Gradul de autonomizare și de particularizare realistă a planului figurativ destinde severitatea oficială, *auctoritas*, într-o atitudine de *clementia*, pe o latură a reliefului de pe cupa de argint de la Boscoreale, unde Augustus primește ceata învinșilor în poziție de *supplices* cu copii în brațe. Același efect îl are intimitatea surizătoare a unor figuri din familia imperială în cortegiul solemn de pe *Ara Pacis* sau grația feminină a personificării *Dea Roma* în fața unui Augustus-Iupiter de pe *Gemma Augustea*. Autonomia decorativului din peisajul vegetal, stilizat geometric, de pe același altar, scapă de sub modelul schemei alegorice intrând în sfera esteticului pur, în schimb, motivul « ghirlandei » capătă o valoare simbolică prin frunzele de pin, iederă, laur și stejar semne ale triumfului și ale păcii, iar fructele și spicele semnifică rodnicia.

În *Georgicele* lui Vergilius, ipostazele de *dignitas* ale lui Caesar Octavianus, reluând vechile funcții preconizate de Dumézil, schițează cariera istorică a unui erou epic, invocat rind pe rind în calitate de salvator al Romei într-un veac prăbușit (I, 500), învingător, *uictor* (IV, 561), triumfător (III, 26—33), legislator (IV, 561—562), zeu protector al naturii și al roadelor (I, 24—42).

Apoteoza operează în cele din urmă transferul mitic al personalității. În faimoasa alegorie a Templului din prologul *Georgicei* a III-a, substituirea și suprapunerea planurilor alegorice generează simbolicul. Astfel, motivul victoriei și al triumfului asociază destinul imperial al lui Caesar cu cel al originalității poetului, creația istorică cu cea culturală, cele două personalități revendicându-și simbolice modele valorice ale consacrării lor: Octavian se substituie lui Hercule într-un templu al Muzeilor¹⁰ și apare ca un Alexandru stăpînitor al lumii¹¹. Vergilius prin aducerea Muzelor în Italia repetă gestul lui M. Fulvius Nobilior, al lui Ennius și al lui Lucretius¹², triumfînd asupra Greciei literare, asupra lui Hesiod în poemul didactic, iar în epică asupra întregii tradiții, prin respingerea epilionului mitologic (v. 3—8) și prin schițarea unui proiect, încă nede-

⁷ Intrarea în istorie a lui Octavian s-a făcut « din inițiativă și cu cheltuială privată ». *Res gestae*, cap. I.

⁸ Cicero, *De officiis* I, 30—31.

⁹ Gerhardt Rodenwaldt, *Kunst um Augustus*, Die Antike, 13, 1937. Extras, p. 6—14. Carl Weickert, *Augustus. Bild und Geschichte*, Die Antike, 14, 1938, p. 202—230. Pericle Ducati, *L'arte in Roma dalle origini al secolo VIII*, Bologna, 1938, p. 124—126.

¹⁰ Sven Lundström, *Der Eingang des Proömiums zum dritten Buche der Georgica*, Hermes, 104, 1976, p. 176.

¹¹ Ulrich Fleischer, *Musentempel und Octavianehrung des Vergil im Proömium zum dritten Buche der Georgica*, Hermes, 88, 1960, p. 326.

¹² Sven Lundström, *op. cit.*, p. 184.

cis, de epopee romană de inspirație istorică și mitologică (v. 16 ; 26 —39 ; 46 —48). Măștile și metamorfozele lui Vergilius : poet didactic și epic, învingător în întrecerea literară și sportivă cu Grecia, magistrat președinte al jocurilor, sacerdot al templului și *artifex* creator al operei plastice, reliefează dominantă lirică a ansamblului.

O construcție și o semnificație asemănătoare aflăm și în elegia I, 7 a lui Tibul : un cadru alegoric, « sărbătoarea » (triumful și aniversarea lui Messala); ideea imperială în cele două itinerarii contrastante, cel galic, sobru și cel oriental, fastuos; ideea de *Pax* și *otium* în peisajul arcadic al Orientului; omagierea sacră a personajului prin cortegiul invitaților aduși la serbare de invocăția poetului : *Nilus*, *Osiris*, *Bacchus*, *Genius Messalae* și *Natalis*.

Deschiderea simbolică cea mai cuprinzătoare constă în perspectiva cosmică a modelelor alegorice. În prologul I al *Georgicelor*, divinizarea viitoare a lui Caesar Octavianus e văzută în chipul unui zeu terestru, maritim sau astral. Pe platoșa statuii de la *Prima Porta*, scena de istorie, triumful imperiului, plasată la mijloc, e încadrată între imaginea cerului din partea de sus și cea a pământului roditor din partea de jos. Cea mai completă viziune spațio-temporală asupra Romei lui Augustus o aflăm pe reliefurile exterioare de pe incinta *Altarului Păcii*. Alegoria, riguros construită, își dezvoltă resursele simbolice la nivelul compoziției prin simetrie și gruparea complementară a unităților. Privite de-a lungul axei est-vest (unde se aflau și cele două porți), cele trei relieuri din dreapta (nord) cuprind o dominantă republicană, cele din stînga (sud) reprezentarea principatului. O a doua direcție de lectură ne arată zona umanului plasată la mijloc, în dreapta (nord) *Senatus populusque*, în stînga (sud), Augustus și familia imperială, încadrate între două repere temporale ale mitului și legendei : originile (vest) — cei doi gemeni și Mars — Aeneas și Penatii; permanența și viitorul (est) — *Roma*, *Genius*, *Honos* și *Italia*, *Tellus*. Divinul și umanul, mitul, legenda și istoria, trecutul, prezentul și viitorul se grupează și interferează în cupluri paralele — totul trimițînd la ideea de armonie și ordine universală, cuprinzînd laolaltă cosmosul, istoria și pe eroii săi.

Avem de a face aici cu o viziune caracteristică a clasicismului augustan, dezvoltată deja la Cicero, trădînd influența filozofiei lui Platon, a pitagoreicilor și a stoicilor : modelarea istoriei și a conștiinței individuale după legile unice ale universului, ale rațiunii. În acest sens, la Vergilius¹³, alegoria imperfectă din *Bucolica* a V-a unde moartea și apoteoza lui Daphnis ar reprezenta destinul lui C. Iulius Caesar, conturează ideea că natura, ajunsă la conștiința de sine, într-o stare de euforie epicureică, *alacris uoluptas* (v. 58), *laetitia* (v. 62) proclamă divinizarea eroului istoriei (v. 64), care devine ocrotitor al păcii și al belșugului, încheind astfel prin întoarcerea la o viață terestră arcadică, un ciclu cosmic al perfecțiunii umane integrat în armonia și în unitatea lumii. Instrumentul revelator, mijloc de comunicare și de solidarizare în această dinamică universală este poezia, valoare spirituală supremă, mesajul suveran al poezilor latinătății de aur.

¹³ Inspirația cosmică — resort dinamic al operei vergiliene — este teza lui P. Boyancé din eseu *Le sens cosmique de Virgile*, REL, 32, 1954, p. 220—249.

În lumina celor de mai sus putem formula următoarele concluzii :

(1) Dublul efort creator, de reconstrucție, orientat spre trecut, și de amplificare, deschis spre viitor și eternitate, din perioada de ascensiune a principatului, devine sursă de actualizare a alegoriei, oferindu-i suportul ideologic, pentru planul noțional și formele culturale ale tradiției, pentru alcătuirea planului figurativ. Structura alegorică, la rîndul ei, se arată a fi un cadru optim de organizare elevată a experienței istorice.

(2) Rezultatul se materializează într-o producție cu caracter monumental, semnificative fiind în această epocă, pe lângă abundența personificațiilor, mai ales alegoriile compoziționale. În rîndul acestora pot fi considerate și metaforele-cadru, care creează o predispoziție și o atmosferă alegorizantă pentru componentele unei structuri artistice unitare. Menționăm pe cele mai vizibile : harta și itinerarul, sărbătoarea, sacrificiul și imnul, cortegiul, metamorfoza, monumentul, lumile ideale.

(3) Vizualitatea obligatorie a planului figurativ coincidind cu însăși legea de bază a artelor plastice, alegoriile din acest domeniu au un caracter mai riguros canonizat. În poezie, șocul liricului abate, prin sugestii asociative, reprezentarea imagistică îngădită de abstractul tezelor, spre o viziune meditativă cu deschideri către zone cultural-estetice superioare.

(4) În condițiile înăsprii regimului din partea a doua a domniei lui Augustus, ideile civice, văduvite de adeziunea și de entuziasmul colectiv, lipsesc alegoria de principala sursă a planului ei noțional. Pierderea acestuia degajează libertatea figurativului care se transferă pe alte conținuturi artificializându-le. Celebra formulă *militat omnis amans* (Ovidius, *Amores* I, 9, 1) arată demonetizarea eroismului militar devenit haină de paradă a vieții pasionale.

La Propertiu apar deja semnele acestei trans- și regresii, în încărcătura didactică a exemplurilor mitologice și vizibil în elegia II, 12, o descifrare alegorică a imaginii plastice a lui Amor.

Cu Ovidiu asistăm la o adevărată gală a alegoriilor. În *Amores* III, 2, un prototip al genului, gesturile galante trădînd un efort preceptistic, metamorfozarea și substituirea personajelor, răstălmăcirea mediului, aureolarea mitologică, creează o lume de carnaval, naiv și savant rafinată de jocul tehnic al poetului.

În mod paradoxal, alegoria, istovindu-și resursele, pare să-și atingă esența ideală a definiției sale etimologice : a cuvînta adevărul și a se face înțeles « vorbind într-altfel ».

Procedeu simptomatic, receptiv la pretențiile veacului, dincolo de răceala antipoetică a schematismului său, pe drept incriminată, în cazul clasicismului, alegoria ne oferă, în orice caz, interesul metodologic al unui test, în dăinuirea unor capodopere.

TIMP ȘI SPAȚIU ÎN ELEGIA LUI PROPERTIUS

DE

MARIA PÂRLOG

Într-un interviu acordat revistei « România literară » (VIII, nr. 17, 24 aprilie 1975, p. 19), lingvistul Eugen Coșeriu afirmă că « Analiza lingvistică [a unui text] nu ne dă chei pentru a emite judecăți de valoare, dar ne poate da cheia sau una din cheile posibile pentru a fundamenta judecăți de valoare deja emise ».

În spiritul acestui adevăr, lucrarea de față nu-și propune să formuleze aprecieri noi cu privire la opera lui Propertius, ci se oprește asupra unui aspect al tehnicii sale poetice, discutînd felul în care poetul utilizează cîțiva din termenii ce aparțin sferei semantice a timpului și spațiului¹.

În numeroase studii închinat lui Propertius se demonstrează că opera lui poartă pecetea anxietății caracteristice unei epoci de prefacere, de răsturnare a valorilor, că poetul a trăit cu acuitate sentimentul trecerii inexorabile a timpului, fiind obsedat de caducitatea existenței omenesti. Pe plan lingvistic, această trăire se reflectă și prin frecvența foarte ridicată a termenilor implicînd noțiunea de timp. S-a constatat că indicațiile temporale sînt mai numeroase la el decît la oricare poet latin²; ele se împletesc cu o constantă preocupare pentru localizare explicită sau aluzivă, realizată prin variate elemente adverbiale sau nominale.

Tema fundamentală a elegiei lui Propertius, iubirea, dobîndește un caracter de elevație spirituală prin faptul că pentru poet ea este o formă de a evada din cătușele temporalității, prin năzuința paradoxală de a cuprinde infinitul eternității în hotarele clipei trecătoare. Astfel tema iubirii este firesc legată de aceea a timpului, conceput fie ca devenire încheiată în mod inevitabil prin dispariție, fie ca o forță cosmică în care omul își poate găsi un refugiu spiritual prin perceperea poetică a lumii.

Se întîlnesc în elegia lui Propertius diferitele modalități ale temei timpului: rapiditatea curgerii sale necontenite legată dialectic de eternitatea sa, profunda neliniște a omului în fața dispariției sale fizice, lupta lui pentru a-și asigura o perspectivă de viață în durată, pentru a depăși limitele atît de strîmte ale timpului individual și de a se putea înălța la nivelul timpului istoric. Toate aceste variații ale temei timpului, care apar de obicei în lirica reflexivă și care sînt comune marilor poeți, nu constituie la Propertius motive de dezbatere speculativă, ci sînt impli-

¹ Am folosit pentru cercetarea noastră următoarele texte și indici: Properce, *Élégies*, Texte établis et traduits par D. Paganelli, Paris, 1970; Ioannes S. Phillimore, *Index uerborum Propertianus*, Oxford, 1905.

² Jean-Paul Boucher, *Études sur Properce, Problèmes d'inspiration et d'art*, Paris, 1965, p. 400.

cate în « romanul său de iubire ». Trama « romanului », circumscris între polii antonimici reprezentați de *semper* și *numquam*, este adînc ancorată în prezentul lui *nunc*. Acest adverb se situează între cuvintele cu cel mai înalt indice de frecvență în elegia lui Propertius (97 de ocurențe). Omitînd din calcul uneltele gramaticale, pronumele și negațiile, adverbul *nunc* este întrecut doar de *amor* și *puella*, care între substantivele din elegia lui ocupă primele două locuri, în ordinea frecvenței (127, respectiv 121). Importanța pe care i-o acordă poetul este subliniată și de topica folosită : în 46 de cazuri *nunc* ocupă locul întîi al versului sau al celui de al doilea hemistih al pentametrelui.

Cum este și firesc, *nunc* este urmat mai ales de timpul prezent, timp care exprimă cu forță variata gamă a trăirilor poetului, de la extaz la gelozie, de la desperare la resemnare. În acest univers al prezentului, locul principal îl ocupă eroii romanului de iubire, de aceea *nunc* este frecvent însoțit de un pronume reprezentînd pe protagoniști : *nunc mihi*, *nunc ego*, *at tu nunc*. O singură dată aflăm lângă *nunc* imperfectul de evocare, în elegia formată dintr-o succesiune de viziuni în care poetul re trăiește clipele de desfătare petrecute în fața Cynthiei adormite : *Nunc furtiua cauis poma dabam manibus* (I, 3, 24). De cîteva ori, cînd *nunc* este construit cu viitorul, se exprimă fie resemnarea în fața infidelității iubitei (II, 9, 37), fie hotărîrea poetului de a deveni un cîntăreț al măreției romane :

Surge, anima, ex humili iam carmine sumite uires,
Pierides : magni nunc erit oris opus.

(II, 10, 11—12)

În versul : *Nunc, Pari, tu sapiens, et tu, Menelae, fuisti* (II, 3, 37) *nunc* este urmat de timpul perfect numai în mod aparent ; în realitate avem de-a face cu elipsa unui verb, unul din procedeele care contribuie să dea o notă de ermetism versurilor lui Propertius. Aici *nunc* se află în antiteză cu *olim* din hexametru anterior : *Olim mirabar — nunc*, subînțeles *intellego* : ‘odinioară mă miram, acum înțeleg’.

Poetul recurge mai rar la corelativele de coincidență temporală : *tum* și *tunc* (abia 29, respectiv 11 ocurențe), care sînt așezate, ca și *nunc*, de preferință la început de vers. *Tunc* apare de obicei în context cu caracter solemn, implicînd sentimente înalte, cum ar fi, de exemplu, preamărirea virtuților trecutului (II 9, 17—18) sau cunoscutele versuri cuprinzînd viziunea propriei sale înmormîntări (II, 13, 19—22). *Tunc* introduce și versul în care poetul își mărturisește credința în valoarea talentului său poetic, care îl va face să fie mai cunoscut decît Linos (II, 13, 8). Uneori *tunc* este întărit prin învecinarea lui cu sinonimul său *tum*, pentru a sublinia fermitatea convingerii sale în gloria postumă :

Tum me non humilem mirabere saepe poetam
Tunc ego Romanis praeferar ingeniis

(I, 7, 21—22)

Adverbul *tum* poate fi întîlnit în versuri cu conținut eterogen. De o mare forță expresivă este corelarea lui *tum* cu *nunc* într-un fel de «pa-

rantează elegiacă » în care se îmbină evocarea istorică cu cea a peisajului și a morții :

Heu ! Vei ueteres et uos *tum* regna fuistis
et uestro posita est aurea sella foro ;
Nunc intra muros pastoris bucina lenti
cantat et in uestris ossibus arua metunt

(IV, 10, 27—30)

Investit cu aceeași valoare de evocare, adverbul *olim* (13 ocurențe) subliniază nota romantică a contextului prin localizarea și mai adîncită în timp, decît o face *tum* sau *tunc*. *Olim* indică trecutul mitologic unde poetul caută modele de fidelitate feminină (I, 15, 10 sq.), sau trecutul legendar al Romei, cînd vatra lui Romulus și Remus constituia întreg regatul strămoșilor (IV, 1, 9—10) ; tot *olim* însoțește evocarea zilelor pline de fericire cînd poetul se bucura de iubirea Cynthiei (I, 12, 7). În cîteva cazuri, adverbul *ante* preia semnificația lui *olim* pentru a localiza în timp măreția triumfurilor de odinioară ale poporului roman (IV, 6, 66) sau pentru a indica izvoarele inspirației epice : *Vnde pater sitiens Ennius ante bibit* (III, 3, 6).

Printre cuvintele de mare frecvență în elegia lui Propertius se numără și *semper* (51 ocurențe). În majoritatea cazurilor el este însoțit de prezentul indicativului, în sentențe și maxime, în formularea sau constatarea unor adevăruri cu caracter de generalitate, uneori banale, de tipul : *Formosis leuitas semper amica fuit* (II, 16, 26). *Semper* subliniază perenitatea unor trăsături de caracter, ca în schița de portret a unei *lena* : *pessima semper auis* (IV, 5, 6). Cînd proclamă veșnicia iubirii sale pentru Cynthia și consfințirea acestor sentimente prin legături matrimoniale, *semper* este urmat de viitor : *semper amica mihi, semper et uxor eris* (II, 6, 42). Cînd este vorba de iubirea sa, *semper* depășește granițele meschine ale existenței umane, căci iubirea se perpetuează în lumea umbrelor : *Illic, quidquid ero, semper tua dicar imago* (I, 19, 11). În versurile încărcate de vehemența sentimentelor, *semper* este urmat de imperativ, de conjunctivul hortativ sau cel optativ (II, 32, 62 ; III, 20, 20 etc.). Permanența unor stări sufletești sau a unor realități imuabile justifică folosirea lui *semper* cu perfectul indicativului : *Semper et armatae cura fuit patriae* (I, 6, 22) sau *Mi fortuna aliquid semper amare dedit* (II, 22, 18).

O mențiune specială merită topica lui *semper* în vers. Este vădită preferința poetului de a utiliza acest adverb în pentametrul (27 de cazuri), mai cu seamă îndată după cezura. Conținutul semantic al lui *semper* se regăsește și la *perpetuo* (numai două ocurențe) în versuri care prezintă robia iubirii (I, 9, 2) sau fidelitatea poetului (II, 20, 35) drept realități implacabile, cu putere de lege : *Hoc mihi perpetuo ius est...* (II, 20, 35).

Antonimul lui *semper*, *numquam*, are numai jumătate din ocurențele lui *semper* (26). În cele mai multe cazuri, *numquam* apare legat de diferitele ipostaze ale iubirii, subliniind profunzimea acestui sentiment (II, 24, 28), violența pasiunii erotice (III, 8, 27) sau extazul senzual (II, 15, 26). Uneori el pune în lumină caracterul absolut al unei constatări de tipul *differtur numquam tollitur ullus amor* (II, 3, 8). Alteori el este prezent pentru a evidenția fie revolta poetului împotriva necredinței

iubitei (II, 8, 12), fie tirania iubirii (II, 30, 9) sau chinurile geloziei (II, 34, 23). Spre deosebire de alte adverbe care numai cu rare excepții se repetă în cadrul aceleiași elegii, *numquam* cere adeseori o întărire a negației prin repetarea sa ; astfel, amintim de exemplu elegia I, 16 sau II, 6, unde *numquam* se repetă de patru, respectiv trei ori, în versuri în care vehemența limbajului denunță vehemența sentimentelor poetului. Repetarea lui *numquam*, antiteza și simetria folosirii sale în același distih cu *semper*, încheie ca o declarație patetică elegia II, 6 :

Nos uxor numquam, numquam me ducet amica :

Semper amica mihi, semper et uxor eris.

Topica lui *numquam* pare cerută mai mult de necesități metrice decît stilistice : el este utilizat de preferință în primul hemistih, dar numai de două ori la început de vers. Aceleași necesități metrice impun separarea *non* (...) *umquam* în elegia I, 6, 21 și 23, unde repetarea negației absolute, pusă în contrast cu afirmația categorică a lui *semper*, schițează două modalități de viață : cel patriotic, în care viața este închinată patriei și războaielor purtate pentru gloria ei, ideal pe care poetul îl admiră, dar nu-l poate urma ; el nu poate schimba nimic din ceea ce *fortuna uoluit* (I, 6, 25) sau *fata uolunt* (I, 6, 30), de aceea rămîne un rob al iubirii. Poetul nu este mîndru de acest fel de a înțelege viața și se auto-acuză de lașitate : *hanc animam extremæ reddere nequitiae* (I, 6, 26).

Adverbul de frecvență *saepe*, care are o structură fonică și silabică asemănătoare cu *semper*, are și același număr de ocurențe cu acesta, precum și o topică similară. Indicînd de obicei repetarea frecventă a unei acțiuni, ar fi fost de așteptat ca acest adverb să fie construit cu imperfectul ; acest timp apare însă în context cu *saepe* numai de trei ori. În elegia IV, 1, 14 se creează astfel perspectiva îndepărtată a începuturilor modeste ale Romei, alături imperfectul este cerut de evocarea suferințelor îndelungate ale Antiopei (III, 15, 27—28) sau a permanenței sentimentului de nesiguranță pe care firea ușuratică a Cynthiei îl întreține în sufletul poetului : *Saepe ergo multa tuae leuitatis dura timebam* (I, 15, 1). În toate celelalte situații, verbul la prezent sau perfect, după *saepe*, evidențiază caracterul ireductibil al fenomenului curent, cotidian, sau al celui de neschimbat, deoarece și-a oprit cursul într-un moment al trecutului : *Magni saepe duces, magni cecidere tyranni* (II, 8, 9) sau : *Iste quod est, ego saepe fui...* (II, 9, 1). *Saepe* însoțit de prezent apare în versuri gnomiche în care se afirmă că iubirea este cu atît mai necruțătoare, cu cît vine mai tîrziu (*Saepe uenit magno faenore tardus Amor*, I, 7, 26) sau că destăinuirea alină suferințele iubirii (*dicere quo pereas, saepe in amore leuat*, I, 9, 34).

Continuitatea sau repetarea momentului temporal în funcție de prezent pot fi exprimate și de adverbele *hodie*, *heri*, *cras*, *mane*, *noctu* și *diu*, la care se adaugă și adjectivele derivate din aceste teme. Ele sînt în general rar întrebuintate, unele « hapax » la Propertiu (cum ar fi *hodiernus*, *hornus* etc.), dar împreună totalizează 46 de ocurențe servind să localizeze în timp episoadele din povestea de iubire a poetului, cu mijloacele lexicale cît mai variate.

După cum între substantive, cuvîntul *noxx*, timpul consacrat iubirii, făcînd parte din vocabularul specific al poeziei galante, se află între ter-

menii cu cea mai mare frecvență în elegia properțiană³, tot așa între adjectivele derivate amintite mai sus, preferința poetului se îndreaptă spre *nocturnus* (13 ocurențe). Conceptul de *nocturnus* nu este legat la Propertius de acela de pace a nopții; dimpotrivă, el este asociat de ideea de tumult, zbucium, vicleșug, furtună etc. (*nocturno dolo*, II, 9, 6, *nocturna querela*, II, 20, 5, *nocturnis procellis*, III, 7, 19 etc.). Antonimul acestuia, *diurnus*, în general evitat de poeți (el nu se găsește la Ennius, Lucretius, Vergilius și Lucanus), apare și la Propertius numai de două ori, ca determinant pentru muncile specific feminine, ținutul și torsul (*pensa diurna*, IV, 9, 48). Folosind un procedeu stilistic frecvent în elegiile sale, anti-teza, Propertius așază *diurna* (*texta*) în același vers cu *nocturno* (*dolo*) (II, 9, 6).

Dacă *hodie* (6 ocurențe) este momentul certitudinii, al speranței, al evocării trecutului legendar (IV, 2, 50) sau mitologic (IV, 11, 25), *cras* sau *crastina dies* este încărcat de melancolie, întunecat de amenințarea permanentă a morții. *Forsitan includet crastina fata dies* este versul final din elegia II, 15, care începe cu o explozie de bucurie: *O me felicem! O nox mihi candida...* (II, 15, 1). *Cras dies*, ziua de mâine, pururi amenințătoare, este și un avertisment, de aceea include cunoscuta temă a lui «*carpe diem*»:

Dum uernat sanguis, dum rugis integer annus
utere ne quid cras libet ab ore dies!

(IV, 5, 59—60)

Dintre adjectivele implicând conceptul de timp, de frecvență cea mai mare se bucură — în ordine descrescândă — *vetus*, *antiquus* și *aeternus*. Primele două, la care trebuie să mai adăugăm pe *priscus* (folosit numai de trei ori), contribuie să contureze perspectiva unor epoci îndepărtate, de neuitat, pentru că prin ele valorile morale își păstrează nealterată frumusețea, scăpând de sub degradarea temporală. Contemplând trecutul istoric sau legendar al Romei, poetul se simte solidar cu șirul strămoșilor dispăruți ale căror virtuți formează un contrast dureros cu decăderea contemporană. Dacă poetul cutează să condamne cu vehemență și dispreț pe epigonii marilor eroi: *Nil patrium nisi nomen habet Romanus alumnus* (IV, 1, 37), în schimb el își îndeplinește o datorie patriotică să evoce pe *Tatios ueteres* (II, 32, 47), pe *priscos Quirites* (IV, 1, 13), *focos antiquae gentis Etruscae* (II, 1, 29) și să cinte tot ceea ce este legat de vechile tradiții naționale: *Sacra diesque canam et cognomina prisca locorum* (IV, 1, 69). Numai rareori apar aceste adjective în elegii erotice sau bacchice, ca în III, 17: *Hoc mihi, quod ueteres custodit in ossibus ignes, / Funera sanabunt aut tua uina malum* (v. 9—10).

Vetus ca epitet pentru Troia sau Achaia (II, 28, 53) întărește sentimentul de zădărniciie a ceea ce a fost vreodată mărire pămîntească. În versurile următoare, poetul reia ideea și o formulează mai explicit, recurgînd la epitetele *aeternus* și *perennis*, care exprimă caracterul precar a tot ce e omenesc, în contrast cu singura realitate permanentă, moartea: *Nec forma aeternum aut cuiquam est fortuna perennis : / longius aut propius*

³ Maria Pârlog, *Remarques sur le vocabulaire de Properce*, *Živa Antika* (Skoplje) XXVII, 1975, p. 138.

mors sua quemque manet (II, 28, 57—58). *Aeternus* este deci calificativul firesc pentru moarte : *flebis in aeterno surda iacere situ* (I, 7, 18), dar tot eternă este și invidia (I, 16, 48) și admirația pe care o trezește *aeternum opus* (III, 22, 24), apeductul lui Marcius.

Numele anotimpurilor sînt aproape inexistente în elegiile lui Propertius : *aestas* și *autumnus* nu apar niciodată, *hiems* și *uer*, fiecare o singură dată. Ca și Catullus și alți poeți, Propertius preferă exprimarea indirectă, metaforică sau simbolică, a timpului vegetal sau cosmic reprezentat de succesiunea anotimpurilor. Astfel de exemplu, *hibernae tempora brumae* (I, 8, 9) este iarna invocată de poet să împiedice plecarea Cynthiei ; *noctibus hibernis* (IV, 3, 33) sînt nopțile de iarnă în care soția devotată coase veșmintele de război ale soțului. *Hibernus* ca epitet al ținuturilor îndepărtate creează atmosfera de exotism care va fi dragă și poeților simbolști din epoca modernă. Astfel gloria poetului se va întinde *ad hibernos Borysthenidas* (II, 7, 18), iar apărătorii patriei stau de strajă la granițe, din Britania pînă la *hiberni Getae* (IV, 3, 9).

Aestivus, ca și *annuus*, apare o singură dată în cartea a III-a și de trei ori în cartea a IV-a. În sintagma *aestivus ignis* (III, 20, 11) arșița soarelui de vară este simbolul pasiunii poetului. El cîntă frumusețea ținutului natal, a lacului umbrian ca *aestivus aquis* (IV, 1, 124) și gloriifică bogățiile patriei unde roadele se coc în căldura verii : *aestivo die* (IV, 2, 16). Numai în această elegie este utilizat *autumnalia* ca determinant pentru *pruna* (V, 2, 15). Tot un adjectiv « hapax » este *uernus* : *uerna rosa* (III, 5, 22), simbol al vieții fără griji. *Annuus* poate fi întîlnit într-o singură elegie de dragoste (III, 10, 31) și de trei ori în elegiile care celebrează originile Romei : *pabula annua* (IV, 8, 8), *annua Parilia* (IV, 1, 19), *annua pastorum convivia* (IV, 4, 75), evocînd vechi tradiții romane, menite să fie izvor de energie morală pentru contemporani.

Tema timpului mai suscită un șir de termeni sugestivi, ca 'nemuritor' și 'muritor', 'tînăr' și 'bătrîn' etc. Primele două se situează în categoria cuvintelor rare (cu două, respectiv trei ocurențe). *Immortalis*, cu sensul « fericit ca zeii », în cele două elegii care cîntă triumful iubirii (II, 14, 10 și II, 15, 39) nu înfățișează o realitate obiectivă, ci un vis de fericire condiționată de nopțile pătimașe (*tales noctes!*) pe care i le-ar dărui iubita. Termenul *mortales*, în scurta elegie consacrată amenințării morții (II, 27, 1) este negat în distihul final care proclamă puterea iubirii de a ne face să biruim atotputernicia morții. Ca adjectiv, el cîștigă un spor de forță sugestivă prin încadrarea lui între termenii amintind conceptul de veșnicie : *altaque mortali deligere astra manu* (II, 32, 50).

Termenii *iuuenis* și *senex* (11, respectiv 10 ocurențe) fac parte, aproape exclusiv, din lexicul elegiilor cu caracter erotic. Tinerii sînt nestăpîniți, pătimași : *in amore feroces* (II, 3, 49), bătrînii, *senes duri* (II, 30, 13), sînt judecători neînduplecați ai morăvurilor. Pentru Propertius este un titlu de glorie să fie recunoscut drept poet al tineretului : *Nec poterunt iuuenes nostro reticere sepulcro : « Ardoris nostri, magne poeta, iaces »* (I, 7, 24).

Trecînd la categoria substantivelor, urmărim întii, cum e și firesc, variatele valori semantice ale cuvintului *tempus*. În majoritatea cazurilor, el este folosit cu funcție adverbială : *nullo tempore* (I, 1, 34), 'niciodată', *omni tempore*, 'totdeauna'. Cele două dimensiuni ale duratei, *longa*

tempora (I, 3, 37) și *exiguo tempore* (I, 12, 12) sînt apreciate subiectiv : noaptea lipsită de desfătarea iubirii e lungă, iar iubirea, oricît de mare, piere în timp atît de scurt : *Quantus in exiguo tempore fugit amor!*

Pluralul *tempora*, însoțit de calificativul *dura*, indică teribila perioadă a războaielor fratricide (I, 22, 4) sau *aetatis tempora dura* (I, 7, 8) — suferințele tinereții poetului, în contrast cu *formosi temporis aetas* (I, 4, 7) sau *perferuida tempora* (III, 17, 13). Poetul, ca individ izolat, se simte copleșit de povara timpului : *tempore uincor ego* (II, 25, 36) ; dar August, prin ocrotitorul său Apollo, este *temporis auctor* (IV, 6, 53), făuritor al istoriei, al gloriei romane, pe care poetul este fericit să o celebreze.

Termenul *aetas* (15 ocurențe) își schimbă conținutul semantic în funcție de calificativul său : *aetas prima* (II, 10, 7) reprezintă generația tinăra sau tinerețea, în opoziție cu bătrînețea, *extrema aetas* (ibidem) și *gravis aetas* (III, 5, 23) etc. Poetul presimte că va muri în floarea virstei : *sic igitur prima moriere aetate*, *Properti* (II, 8, 17). Cînd *aetas* are sensul de 'viață', 'virstă', 'epocă', are de obicei ca determinant un adjectiv posesiv : *mea*, *tua*. Sinonimul acestuia, *aeuum* (numai 4 ocurențe), este folosit numai în context cu caracter grav și solemn, fie cînd urează ca împăratul să trăiască de-a pururea (*hoc sit in aeuum*, III, 4, 19), fie cînd aceeași urare o formulează pentru poporul roman (IV, 2, 55). *Aeuum* include și sensul de « putere nimicitoare a timpului » de care nu scapă decît gloria nemuritoare a geniului : *At non ingenio quaesitum nomen ab aeuo / excidet : ingenio stat sine morte decus* (III, 2, 25–26). În general, *aeuum*, ca și *aetas*, deschid o perspectivă temporală de adîncime, atît în trecut, cit și în viitor, după cum verbul care le însoțește se află la perfect sau la timpul viitor. În versurile citate, viitorul *non excidet* afirmă credința poetului în forța geniului de a birui moartea. Prin această credință în geniul său, poetul triumfă asupra timpului, « depășește prezentul și își îndreaptă energia către viitor »⁴. Aceeași mîndrie poetică și speranță a gloriei este exprimată prin prezentul etern în context cu *uetustas* (« hăpax » la Propertius, III, 1, 23).

Saeculum și *saeculum* (forma este impusă de necesități metrice) sînt folosite de poet numai în versuri referitoare la Cynthia și la marea iubire pe care i-o poartă, avînd accepțiunea de 'vreme', 'epocă' (II, 25, 35 ; 37) sau de 'virstă' (II, 2, 16).

Termenii denumind compartimentarea timpului în ani, luni, zile și nopți, ocupă un loc important în vocabularul poetic al lui Propertius.

Annus (24 de ocurențe), cu statornica perindare a anotimpurilor, servește ca termen de comparație pentru statornicia iubirii poetului (I, 15, 29–31). Valențele sale semantice sînt multiple, determinate de adjectivul care îl însoțește. În afară de cele banale, care exprimă ordinea în timp sau numărul (de ex. *proximus*, II, 24, 32 ; *tertius*, III, 15, 7 ; *multi*, II, 8, 13 etc.), poetul recurge și la sintagme expresive, cum ar fi *tremulis annis* (IV, 7, 75), pentru a numi bătrînețea, *integer annus* (IV, 5, 59), 'tinerețea', sau *pios annos* (II, 9, 47) 'anii de inocență ai tinereții'.

Cochetăria feminină o face pe Cynthia să-și ascundă virsta, de aceea poetul, plin de revoltă, îi dorește să fie copleșită de povara acestor ani

⁴ Georges Poulet, *Études sur le temps humain. II. La distance intérieure*, Paris, 1952, p. 45.

tăinuți: *At te celatis aetas grauis urgeat annis* (III, 25, 11). La plural, *annus* este adeseori sinonim cu *tempus*: el este forța necruțătoare sub loviturile căreia se prăbușesc piramidele (III, 2, 24), dar și un lecutor blind al rănilor inimii (III, 21, 31–32).

Dies, termen de mare frecvență (45 ocurențe), este folosit în contexte și cu semnificații variate, uneori ca sinonim al lui *tempus* (II, 15, 26), alteori pentru a indica o zi anumită a vieții sau chiar viața și împrejurările ei. Ca și la alți poeți, întâlnim și aici o alunecare semantică a lui *dies* de la ‘lumina zilei’ — ‘viață’ — ‘ultima zi de viață’ — ‘moarte’, atunci cînd *dies* este determinat de adjective care implică ideea de întunec al neființei (*funeris atra dies*, II, 11, 4; *niger ille dies*, II, 24, 34 etc.).

Termenul *nox* depășește cu mult frecvența lui *dies* (66 de ocurențe). În timp ce *dies* este adeseori asociat cu ideea morții, *nox* este utilizat cu acest sens numai în elegia II, 15, 24, unde *nox longa*, ‘moartea’, se află în antiteză cu *dies*, ‘viața’, precum și în « regina elegiarum », unde lumea umbrelor este numită *damnatae noctes* (IV, 11, 15). În rest, noaptea este spațiul temporal în care domnește iubirea, este momentul extazului erotic, cînd omul trăiește iluzia că depășește cadrul strîmt al condiției sale umane. Indicele de frecvență atât de ridicat al acestui substantiv, asociat cu celelalte cuvinte cu încărcătură erotică, aflate pe locul întâi în ordinea frecvenței (*amor*, *puella*), sînt o dovadă că și pentru Propertius, ca și peste veacuri la Musset, « momentul iubirii înlocuiește durata trecătoare a omului, printr-o durată permanentă »⁵, asemănătoare cu a zeilor. Propertius formulează explicit această idee :

Quod mihi si secum talis concedere noctes
illa uelit, uitae longus et annus erit,
Si dabit haec multas fiam immortalis in illis :
nocte una quibus uel deus esse potest.

(II, 15, 37–40)

Infidelitatea și minciuna pun însă capăt extazului, iar ființa poetului se regăsește cu durere în limitele timpului uman. Atunci el se plînge de *noctes amaras* (I, 1, 33; II, 17, 4 etc.), de *insana nocte* (IV, 8, 60), de *utilis noctes* (IV, 7, 39).

Termenul *hora* (11 ocurențe) este distribuit între cei doi poli ai obșesiei poetului : iubirea și moartea. Ceasul morții este *mollior hora* (II, 28, 16) pentru cel care a suferit mult. Viața este pentru el *dubiae spiritus horae* (II, 13, 45), de aceea se întreabă la ce bun să o mai păstrăm.

În citeva din elegiile primelor cărți, dar mai cu seamă în elegiile cărții a IV-a, spațiul și timpul se împletesc, încadrînd pe poet în spațiul istoric, timpul de glorie al epocii sale. Ea îi apare ca rod al luptei înaintașilor, față de care se arată legat prin sentimente profunde. Aceasta este semnificația elegiilor cu tematică arheologică sau legendară. Ruinele, vechile mărturii ale trecutului, trezesc în sufletul poetului o trăire contradictorie : sentimentul vremelniceii omului, dar și al duratei sale, al participării sale la perindarea generațiilor pe pămîntul italic și al contribuției sale la istoria patriei. Poetul este mîndru de șirul strămoșilor săi iluștri : *Vmbria te notis antiqua Penatibus edit* (IV, 1, 121).

⁵ Georges Poulet, *op. cit.*, p. 236.

Elementele constitutive ale structurii universului, pământul, apa, cerul cu astrele sale, constituie spațiul larg în care se desfășoară viața sufletească a poetului. *Terra*, situat în registrul înalt al vocabularului său poetic, îmbină sentimentul patriotic cu cel al morții. Împreună cu ceilalți termeni care denumesc aspectul geografic (*ager, campus, collis, mons, uallis* etc.), precum și alți termeni mai abstracți, ca *locus* și *spatium* (acesta din urmă atît cu sens spațial, cît și temporal), totalizează 148 de ocurențe. Dintre aceștia, sentimente deosebite îl leagă de munte, spațiul unde sînt semănate oasele strămoșilor (I, 21, 10), zidul de apărare a Romei (IV, 4, 13), munții pe care îi admiră *Cynthia* (II, 19, 7).

Caelum, cu realitățile cosmice aferente (*aer, astrum, luna, sol, stella* etc.), însumează 106 ocurențe. Cerul este lăcașul zeilor sau spațiul unde oamenii își cercetează viitorul (II, 27, 3); el este implicat, alături de lună, în practici de magie (II, 28, 37). *Sidera* și *luna* sînt martore ale iubirii poetului (II, 9, 41). Luna zăbovește indiscretă la ferestrele amantilor (I, 3, 32) sau îl însoțește ocrotitor pe îndrăgostit, în drum spre casă (III, 16, 15).

Dar dintre toate elementele cosmice, preferința poetului se îndreaptă spre imensitatea mării, spre vastele perspective pe care ea le deschide, spre capacitatea de sugestie a tuturor formelor de apă. Termenii din acest domeniu au cel mai ridicat indice de frecvență din lexicul elegiilor lui Propertius: 234 de ocurențe, în care nu am inclus exprimarea metaforică a mării și a apei în general. Poetul recurge la toate posibilitățile de care dispune limba latină pentru a exprima emoția ineditului și a aventurii legate de mare, de noianul de ape care înghit adeseori pe călătorii temerari, de plecarea spre ținuturi îndepărtate și necunoscute. Propertius reușește să-și pună și aici în valoare una din marile calități ale vocabularului său poetic: varietatea și bogăția.

Fără să fi fost un poet de geniu, cum i-a plăcut să se creadă, poate că nu este exagerat să-l privim pe Propertius ca pe un îndepărtat precursor al poeziei moderne. La el vor găsi poeții simbolști de mai târziu vocația pentru atmosfera mitului și a legendei, pentru exotismul geografic, sentimentul de anxietate și aspirația spre funerar, iubirea trăită ca o evadare din realitatea temporală, fuga în spațiu și timp și acceptarea acestora ca pe un destin inexorabil. De aceea, cu drept cuvînt, buni cunoscători ai antichității au putut stabili puncte de contact între Propertius și marii poeți ai epocii noastre, cum ar fi Baudelaire⁶ sau André Chenier⁷, ceea ce demonstrează că în elegia poetului roman se mai află încă o notă de modernitate. Ea a fost la timpul său o « poezie nouă », dar nu este nici astăzi învechită.

⁶ P. Barrière, *L'antiquité vivante*, Toulouse, 1932, p. 274.

⁷ Albert Grenier, *Le génie romain dans la religion, la pensée et l'art*, Paris, 1925, p. 334.

ARISTOTELES — SEIN BILD IN FORSCHUNG UND DEUTUNG DER GEGENWART *

VON

HELLMUT FLASHAR
(Bochum)

Ich möchte Ihnen heute von einem neuen Unternehmen berichten. Sie kennen wahrscheinlich die *Geschichte der Philosophie* von Friedrich Überweg, die in der 1. Auflage 1862 erschienen war und deren 1. Band unter dem Titel «Die Philosophie des Altertums» in der Bearbeitung von Karl Praechter zuletzt in 12. Auflage 1926 herausgekommen ist. Davon erschien 1953 noch einmal ein Nachdruck. Nun soll das ganze Unternehmen völlig neu bearbeitet und dabei (wie das heute üblich ist) auch im Umfang erheblich vermehrt werden. Die Darstellung der griechischen Philosophie allein der vorchristlichen Zeit wird in der Neubearbeitung 4 Bände umfassen. Davon wird als erstes der 3. Band 1981 im Schwabe-Verlag in Basel erscheinen. Er enthält die Alte Akademie (bearbeitet von Hans-Joachim Krämer), Aristoteles (von mir bearbeitet) und den Peripatos in vorchristlicher Zeit (dargestellt von Fritz Wehrli). Der Druck hat gerade begonnen.

Das Kapitel «Aristoteles» ist dabei ein Buch für sich geworden. Es hat sich dabei auch die Aufgabe gestellt, die Wandlung des Aristotelesbildes in Forschung und Deutung seit 1926 (der letzten Bearbeitung des «Überweg» darzustellen. Davon soll auch heute die Rede sein, wobei sich zeigen wird, daß in unserer Zeit eine neue Aktualität des Aristoteles auch über die Grenzen von Philologie und Philosophie in den einzelnen Disziplinen der Wissenschaft selbst sichtbar wird.

Aber zunächst möchte ich für einen Augenblick bei dem Aristotelesbild im engeren Sinne verweilen. Im Jahre 1976 hat unsere Universität für ihre Kunstsammlung aus Privatbesitz eine bis dahin unbekannte Marmorbüste mit dem Kopf des Aristoteles erworben. Es handelt sich um eine Kopie aus augusteischer Zeit, die an Qualität sehr wohl mit dem bekannten (aus der gleichen Zeit stammenden) «Wiener Kopf» konkurrieren kann. Ich habe Ihnen eine Photographie mitgebracht, auf der sie vielleicht die Kraft und Eindringlichkeit erkennen können, die aus dem eher bäurisch-derben als denkrisch-abgeklärten Gesicht spricht.¹ Doch

* Durch Anmerkungen ergänzte Fassung eines Vortrages, der am 12.6.1980 vor der Societatea de studii clasice in Bukarest gehalten wurde.

¹ Zu dem «Bochumer Aristoteles» vgl. H. Kunisch, in: M. Imdahl/N. Kunisch (Herausg.), *Plastik. Antike und moderne Kunst der Sammlung Dierichs in der Ruhr-Universität Bochum*, Kassel 1979, 24–35.

dies mag für uns heute nur der konkrete — eben bildliche — Anlaß sein, Werk und Wirken des Aristoteles als Gesamterscheinung vorzustellen. Wollen wir heute das Bild zu fassen suchen, das Forschung und Deutung sich gegenwärtig von Aristoteles macht, so wird es gut sein, sich die eigentümliche Rezeptionsgeschichte in den Hauptpunkten in Erinnerung zu rufen.

Nach dem Tode des Theophrast verschwanden die Lehrschriften des Aristoteles bekanntlich zwar nicht vollständig, aber doch weitgehend aus Athen, um erst im 1. Jhdt. v. Chr. wieder ans Licht gezogen und durch die Ausgabe des Andronikos von Rhodos gegen 40 v. Chr. allgemein zugänglich zu werden. Diese Ausgabe ist die Grundlage der gesamten weiteren Aristotelesüberlieferung; die von Aristoteles selbst publizierten Schriften einschließlich der Dialoge waren darin nicht enthalten. Sie gerieten später in Vergessenheit und sind eben deshalb auch uns nicht erhalten. Abschriften der Texte, Kommentare, Übersetzungen ins Syrische, Arabische und Lateinische haben dann über die Jahrhunderte auf z. T. recht verschlungenen Wegen das Werk des Aristoteles schrittweise dem lateinischen Westen vermittelt. Keineswegs war Aristoteles gleich die anerkannte Autorität. Vielmehr richtete die Kirche zunächst ihre Angriffe gegen die neu bekannt gewordene Lehre des Aristoteles; vor allem im 12. und 13. Jhdt. werden gegen den Aristotelismus Verbote erlassen, Gelehrte exkommuniziert, Schriften verbrannt, bis mit dem von Albertus Magnus eingeführten und von Thomas systematisch ausgestalteten Aristotelismus eine Versöhnung mit der kirchlichen Lehre erreicht wurde. Der scholastische Aristoteles ist dann seit der Zeit des Humanismus und der Renaissance das Ziel der heftigsten Angriffe gewesen. Die Ausbildung eines neuen Weltbildes vollzog sich in Auseinandersetzung mit Aristoteles in einem langen Prozeß, in dem Aristoteles bis mindestens in die 2. Hälfte des 17. Jhdts. allgemeine Autorität blieb, man über die sachliche Richtigkeit einzelner selbst naturwissenschaftlicher Äußerungen noch im 18. Jhdt. stritt. Das Verbot der Schriften des Kopernikus und des Galilei, die dem Aristotelismus kirchlicher Observanz zuwider liefen, galt bis 1757; Galileis *Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo* (1632) stand bis 1822 auf dem Index².

Sachgebiete wie Poetik, Politik, Ethik, Ökonomik waren bis zum Ende des 18. Jhdts. weitgehend mit den Kategorien des Aristoteles beschreibbar. Mit der französischen Revolution, der Philosophie vor allem Kants setzte dann ein Traditionsbruch ein, so daß das 19. Jhdt. auf allen Gebieten Aristoteles nur noch als historischem Phänomen gegenüberstand³. Zwar kommt es jetzt zu bahnbrechenden Editionen wie der Gesamtausgabe von Bekker, aber auch einzelner Schriften, der Fragmente und Kommentare, aber das Werk des Aristoteles stand dem Interpreten wie ein starrer Block, ein fest gefügtes System vor Augen.

² Über die hier kurz zusammengefaßte Entwicklung informiert am besten I. Düring, *Von Aristoteles bis Leibniz*, in: *Antike und Abendland* 4 (1954), 118–154. Nachdruck in: P. Moraux (Herausg.), *Aristoteles in der neueren Forschung*, Darmstadt 1968, 250–313. Für die frühe Entwicklung ist sehr wichtig P. Moraux, *Der Aristotelismus bei den Griechen I*, Berlin 1973.

³ Wichtige Ausführungen hierzu bei G. Bien, *Die Grundlegung der politischen Philosophie bei Aristoteles*, Freiburg 1973, 2. Aufl. 1980, bes. 344–367.

**Marmorportrait des Aristoteles, Sammlung Dierichs,
Ruhr-Universität Bochum. Foto : I. Berndt**

In dieser Situation war das Aristoteles-Buch von Werner Jaeger (1923), das bis in die fünfziger Jahre hinein (1955 erschien eine 2. Auflage) auch international und über die Grenzen der Philologie hinaus fast kanonische Geltung hatte, ein Durchbruch. Denn mit diesem Buch verband sich der Anspruch, mit strengen Mitteln der Philologie (Datierungen, Schichtenanalyse, Quellenkritik, Echtheitskriterien) das Werk des A. neu zu begreifen, nicht als starres System, sondern als lebendiger Ausdruck der sich entwickelnden Persönlichkeit. Die einzelnen Entwicklungsstadien waren orientiert an den großen Einschnitten im Leben des Aristoteles, als Lehrjahre (Aufenthalt in der Akademie bis zum Tode Platons), Wanderjahre (347–335) und Meisterzeit (der zweite Aufenthalt in Athen) bezeichnet und inhaltlich als Entwicklung vom Platoniker über den Metaphysiker zum Empiriker gedeutet. Die einzelnen Schriften bzw. Teile von Schriften wurden einer dieser Entwicklungsstadien zugeordnet und sollten so in ihrer inneren Struktur transparent werden. Für die platonische Phase, für die sich in den Lehrschriften kaum Zeugnisse finden lassen, hatte Jaeger die exoterischen Schriften des Aristoteles (vor allem den *Protreptikos* und einige Dialoge) in Anspruch genommen, in denen er Aristoteles methodisch und inhaltlich mit der Lehre Platons noch weitgehend in Übereinstimmung sah, von der er sich dann schrittweise in kontinuierlicher Entwicklung entfernt habe. Die « Wanderjahre » beginnen nach der Auffassung von Jaeger mit der programmatischen Lossagung von der Ideenlehre in *De phil.*; sie sind vor allem durch die spekulative Grundlegung des eigenen Systems in 'Urmetaphysik' (*Met.* A, B, Γ, A, M 9–N, K, E 1), 'Urethik' (*EE*) und 'Urpolitik' (*Pol.* II, III, VII, VIII), in Physik (*Phys.* I–II) und Kosmologie (*De cael.*) gekennzeichnet. In die « Meisterzeit » werden dann die empirisch orientierten Schriften gestellt, also die antiquarischen Sammelschriften (Listen der Theater- und Festspielgeschichte, Sammlung der Verfassungen usw.), die zoologischen Schriften, *De an.*, *Paru. Nat.*, *Met.* ZHΘA 8 und *EN*. Ein hohes Maß an Selbstsicherheit und die suggestive Kraft der Darstellung trugen das ihre dazu bei, den Eindruck der Evidenz des von Jaeger gezeichneten Aristoteles-Bildes zu erhöhen, dem sich in der Tat jahrzehntelang nur wenige Gelehrte entziehen konnten.

Nun kann man heute in der Aristoteles-Forschung einen weitgehenden Konsens darüber feststellen, daß dieses Buch sowohl im Gesamtkonzept wie in den Einzelheiten als verfehlt anzusehen ist, so daß man sich eigentlich nur wundern kann, wie man lange Zeit die Unsicherheit der Prämissen und Fundamente des von Jaeger entworfenen Aristotelesbildes weitgehend übersehen konnte.

Heidegger hat in seinem Aufsatz über den aristotelischen Physis-Begriff⁴ über Jaeger so geurteilt: « Dieses Buch hat bei aller Gelehrsamkeit den einzigen Mangel, daß es die Philosophie des Aristoteles ganz ungriechisch, scholastisch-neuzeitlich und neukantisch denkt ». Heidegger konnte nicht ahnen, daß hinter diesem so glänzend geschriebenen Buch mindestens zwei gravierende philologische Mängel stehen, die auch für

⁴ M. Heidegger, *Vom Wesen und Begriff der Physis. Aristoteles, Physik II 1*, in: II Pensiero 3 (1958), 130–156; 265–289.

den Stand der Philologie des Jahres 1923 eigentlich unbegreiflich sind. Der erste betrifft das Verfahren, die Biographie des Aristoteles zum Maßstab der Entwicklung des Autors zu machen, ohne das biographische Material systematisch zusammengestellt und untersucht zu haben. Erst durch das — übrigens von Dirlmeier rezensierte — Buch des schwedischen Aristotelesforschers Ingemar Düring, *Aristotle in the ancient biographical tradition* (Göteborg 1957) ist diese Voraussetzung erfüllt. Man überblickt jetzt besser als zuvor, daß die biographischen Berichte in sich z. T. widersprüchlich und tendenziös sind und daß es nicht angeht, irgendeine Nachricht herauszugreifen und als Baustein eines Lebenschnittes zu verwenden, ohne die Verwurzelung dieser Nachricht im Ganzen der Berichte und ihrer Prämissen zu bedenken. In der Tat stellen sich, so gesehen, schon die biographischen Details anders dar, als es Jaeger glauben machen wollte. Es zeigt sich, daß die politischen Verhältnisse Leben und Wirken des Aristoteles zutiefst beeinflußt haben. Man ist auf diese Komponente deshalb so wenig aufmerksam geworden, weil sich in den Schriften des Aristoteles davon kaum Spuren finden. Aber daß z. B. der Weggang des Aristoteles aus Athen im Jahre 347 nicht primär eine Distanzierung von der Akademie bedeutet, sondern in dem Aufkommen der für den Metöken Aristoteles gefährlichen antimakedonischen Strömungen in Athen begründet liegt, ist deutlich. Daß aufgrund der Analyse des gesamten biographischen Materials auch die Vorstellungen von einer Art 'Exilakademie' in Assos — in der Zeit der sog. Wanderjahre — sowie der Charakter des zweiten Athenaufenthaltes im Peripatos — im juristischen Sinne hat Aristoteles die Schule jedenfalls nicht gegründet — stark modifiziert werden mußten, sei hier nur angedeutet. All diese Zusammenhänge erscheinen jetzt durch die Aufarbeitung des Materials, die Düring vorgenommen hat, in neuem Licht.

Der zweite philologische Mangel ist Jaeger mit weiten Teilen der Aristoteles-Literatur gemeinsam. Er liegt in der viel zu unbekümmerten, z. T. geradezu leichtsinnigen Weise der Benutzung der Fragmente bzw. der exoterischen Schriften. Die bis heute im ganzen noch nicht ersetzte, jedoch höchst unvollkommene Grundlage ist die Fragmentsammlung von Valentin Rose, deren seltsamer Titel *Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta* (1867) lediglich die Absicht anzeigt, Reste von Schriften zu sammeln, die dem Aristoteles zugeschrieben wurden — Rose selbst hielt das meiste davon (zu Unrecht) für unecht, wie denn die Sammlung auch die Erweiterung des früheren Buches *A. pseudepigraphus* (1863) darstellt⁵. Der Anspruch einer regelrechten Fragmentsammlung war damit nicht verbunden. Als eine solche ist aber die Sammlung von Rose in der Folgezeit nahezu ungeprüft benutzt worden. Wer sich der Mühe unterzieht, die Fragmente des Aristoteles mit den Kriterien etwa der Erforschung der Vorsokratiker zu prüfen, ist erstaunt über das Mißverhältnis von wirklich Gesichertem und von Vermutungen und Kombinationen. Wörtliche Zitate aus den exoterischen Schriften bei Aristoteles finden

⁵ Hierzu wichtig P. Wilpert, *The fragments of Aristotle's lost writings*, in: I. Düring/G. E. L. Owen (Herausg.), *Aristotle and Plato in the mid-fourth century*. Papers of the Symposium Aristotelicum Oxford 1957, Göteborg 1960 (= *Studia Graeca et Latina Gothob.* 11) 257–264.

sich nur ganz selten; es sind wenige ganz kleine Splitter, die man in einer Ausgabe der Vorsokratiker unter die B-Fragmente stellen könnte. Nur aus einem einzigen Dialog ist einmal ein ganzer Abschnitt wörtlich erhalten (Frgm. 94 R³)⁶. In der Regel haben wir es gerade für die philosophisch interessanten Dialoge mit mehr oder weniger genauen Paraphrasen zu tun, deren Abgrenzung vielfach umstritten ist. In der Mehrzahl der Fälle wird nicht einmal mitgeteilt, aus welcher Schrift des Aristoteles das Fragment stammt, so daß die Zuweisung dann nach der Ähnlichkeit des Inhaltes mit bestimmten Dialogthemen vorgenommen werden muß. Neuere Arbeiten, die quellenkritische Prüfungen im einzelnen enthalten, haben ein Maß an Unsicherheit offenbart, dessen man sich früher nicht bewußt war. Hinzu kommt, daß Auswahl und Abgrenzung der Zitate bei späteren Autoren Tendenzen unterliegen, z. B. dem Bestreben, Aristoteles mit Platon zu harmonisieren, wodurch sich dann aus diesem Grunde der Eindruck eines platonisierenden Aristoteles ergeben kann⁷. Überdies ist neuerdings mit Recht darauf aufmerksam gemacht worden, daß die Annahme, die Dialoge des Aristoteles entstammten in der Nachfolge Platons aus einer früheren Schaffensperiode, eine *petitio principii* ist, da auch die späteren Peripatetiker Dialoge geschrieben haben. Noch wichtiger ist in diesem Zusammenhang der Nachweis einer generischen Differenz von Dialog und Lehrschrift⁸. Aristoteles steht mit seinen Dialogen nicht nur in der platonischen, sondern auch einer vorplatonischen Tradition, die er den jüngeren Peripatetikern vermittelt. Von daher ergeben sich bestimmte in der Gattung bedingte Stilmerkmale, eine Einheitlichkeit in der Topik, deren Verwendung keine chronologisch-biographische Erklärung zuläßt, sondern in der « Abstufung der philosophischen Mitteilung nach der Aufnahmefähigkeit des Adressaten » begründet ist. So setzt sich neuerdings mit Recht immer mehr die Auffassung durch, daß aus den Dialogen und den übrigen exoterischen Schriften eine frühe Phase platonisierender Philosophie, die mit der der Lehrschriften im Widerspruch stünde, nicht ableitbar ist.

Hat sich damit schon das philologische Fundament des Jaegerschen Aristoteles-Bildes in wesentlichen Teilen als brüchig erwiesen, so zeigt sich neuerdings mehr und mehr, daß die durchgängige Verwendung des Entwicklungsbegriffes als zentrale Interpretationskategorie in der fast schematischen Weise auf uneingestandenem Denkvoraussetzungen beruht, die dieses Buch in einer für die Philologie jener Zeit sonst nicht selbstverständlichen Weise als außerordentlich zeitgebunden erscheinen läßt. Mag der Gedanke der Entwicklung vor allem in biologischen Denken des

⁶ Es handelt sich um einen Ausschnitt aus dem Dialog *περὶ εὐγενείας*. Vgl. dazu O. Gigon, *Die Dialoge des Aristoteles*, in: *Jahrb. d. Philos. Fak. d. Univ. Athen* 1973–74, Athen 1975, 178–205.

⁷ Ein Musterbeispiel dafür ist die quellenkritische Situation der *Protreptikos*. Obwohl nur ein einziges Fragment sicher bezeugt ist, enthält die Ausgabe von I. Düring, *Aristotle's Protrepticus*, Göteborg 1961, 110 Fragmente. Zu dem methodischen Aspekten der Quellenbenutzung des Jamblichos vgl. H. Flashar, *Platon und Aristoteles im Protreptikos des Jamblichos*, in: *Archiv f. Gesch. d. Philos.* 47 (1965), 53–79. Teilweiser Nachdruck in: P. Moraux (Herausg.), *Frühschriften des Aristoteles*, Darmstadt 1975, 247–269.

⁸ Vgl. F. Wehrli, *Aristoteles in der Sicht seiner Schule*, in: S. Mansion (Herausg.), *Aristote et les problèmes de méthode*, Louvain 1961, 321–336.

Aristoteles selbst schon verwurzelt sein, so ist doch die Anwendung eines Entwicklungsschemas im Sinne des Dreischrittes: Jugend — Reise (bzw. Wanderjahre) — Alter nicht antik — Ansätze allenfalls im Neuplatonismus —, sondern von Herder und dann der Romantik im Zeichen der Überwindung der Statik des rationalistischen Zeitalters aufgekommen und von daher zu einer allgemeinen geistesgeschichtlichen Betrachtungsweise erhoben⁹. Bezeichnenderweise hat im Jahre 1839 K. F. Hermann einen ganz ähnlichen Entwicklungsgang auf Platon angewendet, und zwar ebenfalls in einer Dreiteilung in Lehrjahre (bis zum Tode des Sokrates) — Wanderjahre (Reisen) — Meisterzeit (Gründung der eigenen Schule). Bei Jaeger verbindet sich die entwicklungsgeschichtliche Betrachtungsweise mit Begriffen wie Leben und Erlebnis — Dilthey mag hier eingewirkt haben — in einer von Irrationalismen nicht freien Strömung.

Ein neues Verständnis von Schriften, Lehre und Konzeption des Aristoteles ist in den letzten 20 Jahren von den verschiedensten Seiten erarbeitet worden. In erster Linie sind die Aufsätze und Kommentare¹⁰ von Franz Dirlmeier zu nennen, sodann die vor allem von Hans-Joachim Krämer¹¹ unternommenen Analysen der aristotelischen Grundbegriffe und -konzepte in ihrem Verhältnis zur platonischen Prinzipienlehre und zu den altakademischen Lehren neben Platon und Aristoteles (also Speusipp und Xenokrates), die den philosophiegeschichtlichen Kontext der aristotelischen Logik, Ethik, Politik, Ontologie, Physik und Biologie schärfer erkennen lassen als zuvor und, vor allem das große Aristotelesbuch von I. Düring (1966)¹², das als die repräsentative Synthese unserer Zeit anzusehen ist, wenn auch die Qualität der einzelnen Abschnitte ungleich ist und zahlreiche Einzelheiten kontrovers bleiben müssen¹³.

⁹ Vgl. dazu die Arbeiten von F. Dirlmeier, *Aristoteles*, in: *Jahrb. f. d. Bistum Mainz* 5 (1950), 161–171 (Nachdruck in F. D., *Ausgewählte Schriften zu Dichtung und Philosophie der Griechen*, Heidelberg 1970, 129–136); und *Zum gegenwärtigen Stand der Aristotelesforschung*, in: *Wiener Studien* 76 (1963), 52–67 (Nachdruck in: *Ausgewählte Schriften*... 162–173).

¹⁰ Die Kommentare zu den drei Ethiken, im Rahmen der Deutschen Aristoteles-Gesamtausgabe (herausgeg. von E. Grumach/H. Flashar) im Akademie-Verlag Berlin, zur *Nik. Eth.* 1956 (7. Aufl. 1979); zur *Eud. Eth.* 1962 (3. Aufl. 1979); zur *Magn. Mor.* 1958 (4. Aufl. 1979).

¹¹ H. J. Krämer, *Arete bei Platon und Aristoteles*, in: *Abh. d. Heidelb. Akad. d. Wiss.* 1959 (2. unveränderte Auflage Amsterdam 1967); *Der Ursprung der Geistmetaphysik*, Amsterdam 1964, 2. Aufl. 1967; *Zur geschichtlichen Stellung der aristotelischen Metaphysik*, in: *Kantstudien* 58 (1967), 313–354; *Die Denkbewegung der Ersten Philosophie und ihr geschichtlicher Hintergrund*, in: *Akten des 14. internat. Kongr. f. Philosophie*, Wien 1968, 356–360; *Grundfragen der aristotelischen Theologie*, in: *Theologie und Philosophie* 44 (1969), 363–382; 481–505; *Platonismus und hellenistische Philosophie*, Berlin 1971; *Aristoteles und die akademische Eidoslehre*, in: *Archiv f. Gesch. d. Philos.* 55 (1973), 119–190; *Grundbegriffe akademischer Dialektik in den biologischen Schriften von Aristoteles und Theophrast*, in: *Rheinisches Museum* 111 (1968), 293–333.

¹² I. Düring, *Aristoteles. Darstellung und Interpretation seines Denkens*, Heidelberg 1966; ital. Übersetzung von P. Donini (Milano 1976). Ergänzend I. Düring, *Aristoteles*, RE Suppl.-Bd. 9 (1968) 159–336.

¹³ Am unbefriedigendsten wohl Darstellung von Ethik und Rhetorik; unwahrscheinlich vor allem die (im Gefolge von F. Dirlmeier vorgenommene) Frühdatierung der *Magna Moralia*.

Aus diesen und vielen anderen Aristotelesarbeiten der letzten Jahre läßt sich zusammengefaßt etwa das folgende Aristotelesbild gewinnen:

Aristoteles geht auf allen Gebieten von den platonischen Fragestellungen aus. Er diskutiert und verwirft die Ideenlehre von Anfang an, gelangt in Logik und Argumentationstechnik zu neuen Formen und Lösungen, entwickelt in Lehrvorträgen seine eigene Ansicht auf dem Gebiet der Prinzipien, Naturwissenschaft und Ethik, in ständiger Auseinandersetzung mit Platon. Beim Tode Platons hat er mit 37 Jahren eine längst anerkannte und selbständige Position. Nach dem Weggang aus Athen sind die Anregungen und Fragestellungen andere als die der platonischen Akademie. Reisen und Verbindungen mit Menschen (darunter Theophrast) bieten Gelegenheiten zu Beobachtung, Erkundung und Materialsammlung, woran Aristoteles freilich nur insoweit interessiert ist, weil hier die Basis liegt, in vergleichenden Strukturanalysen das Naturgeschehen oder menschlich-politische Verhältnisse intellegibel zu machen. In der zweiten Athenperiode wird Material ausgewertet, reifen frühere Pläne heran, werden ältere Studien überarbeitet. Die Polemik verliert ihre Spitze, das Urteil ist abgewogener.

In diesem Bild zunächst des äußeren Ablaufes des aristotelischen Wirkens dominiert die Kontinuität vor der Entwicklung. In der Tat ist mit Datierungen und Schichtenanalysen wenig gewonnen: Aufschluß über das Denken des Aristoteles vermögen sie nur in einem sehr begrenzten Umfang zu geben.

Indessen gibt es einige immer wiederkehrende Argumentationsebenen und Interpretationskategorien, deren längsschnittartiger Aufweis das Denken des Aristoteles transparent machen kann. An erster Stelle steht das Material. Aristoteles ist der erste Philosoph, dessen Darstellung auf einer ungeheuren Materialbasis beruht: 158 Verfassungen, Listen der Dramenaufführungen, Sammlung der relevanten Rechtsentscheidungen griechischer Städte, aller greifbaren Sprichwörter (interpretiert als Überbleibsel von Philosophie aus einer früheren Weltepoche), 581 verschiedene Tierarten, die Meinungen früherer Denker zu dem jeweils zu behandelnden Thema usw. Die Quellen dieser Materialerschließung sind Autopsie (davon zeugen die zahlreichen Ortsnamen von Gegenden, an denen sich Aristoteles aufgehalten hat, in seinen Schriften), Erkundigungen bei Fischern, Hirten, Jaegern, Schweine- und Biennzüchtern, Ärzten usw.; Literatur (Philosophen, Reiseberichte, Historiker, Dichter).

Die zweite Stufe bildet die Deskription, verbunden mit der Prüfung und Verarbeitung des ganz disparaten Materials. Die Phänomenologie, in der Mitte zwischen Materialsammlung und Deutung, nimmt ihren Ausgang von einem weiten Bereich des Vorgegebenen, zu dem ein in der Tradition herausgebildeter Bestand an Fakten, Problemen und Aporien gehört, die von Aristoteles dargestellt werden auch im Hinblick auf ihre sprachliche Benennung¹⁴. Besonders die neuere angelsächsische Forschung hat herausgearbeitet, wie Aristoteles im Hinblick auf die sprachlichen Bezeichnungs- und Verknüpfungsmöglichkeiten formu-

¹⁴ Besonders wichtig G. E. L. Owen, *Τὸ ἐνὶ τὰ φαινόμενα*, in S. Mansion (Herausg.), *Aristote et les problèmes de méthode*, Louvain 1961, 83–103. Nachdruck in J. M. E. Moravcsik, *Aristotle. A collection of critical essays*, New York 1967; London 1968, 167–190 und J. Barnes/M. Schofield/R. Sorabji, *Articles on Aristotle I. Science*, London 1975, 113–126.

liert, und wie er aus der natürlichen Sprache (z. B. durch Substantivierung von Adjektiven, Adverbien und präpositionalen Wendungen) Begriffe prägt. Stereotyp ist dabei der Hinweis auf die Mehrdeutigkeit von Bezeichnungen und Begriffen, wie sie im traditionellen Sprachgebrauch zumeist unbewußt liegt und von Aristoteles aufgedeckt wird¹⁵. Am Anfang einer Untersuchung steht oft die allgemeine Frage nach der Doppeldeutigkeit oder Mehrdeutigkeit der Gegenstände und ihrer Bezeichnung. Dies wird im einzelnen spezifiziert als Homonymie, Synonymie oder Paronymie. Nach der Analyse der Mehrdeutigkeit von in der Tradition vorgegebenen Bedeutungen wird wiederum entweder eine Bedeutung für das vorliegende Thema als relevant erklärt und eine andere nicht erörtert oder nur kurz gestreift. Dieses Verfahren findet sich in den Schriften des Aristoteles viel häufiger, als dem auf den Inhalt fixierten Leser im allgemeinen bewußt bleibt. Der Hinweis auf die Mehrdeutigkeit wird vielfach zum Instrument der Kritik (z. B. τὸ ὃν λέγεται πολλαχῶς) gegen andere, die unter unzulässiger Nichtbeachtung der Mehrdeutigkeit eines Begriffes vorgegangen sind. Jedenfalls ist der Rekurs auf die natürliche Sprache für Aristoteles ein Mittel der Vergewisserung, in welcher Weise im natürlichen Umfang mit der Sprache die eigenen Probleme bereits vorgedacht und vorformuliert sind. Indessen führt es zu weit, in den aristotelischen Prinzipien bloße sprachliche Reflexionsbegriffe oder Topoi zu sehen, die dann als «Funktionalbegriffe» ihre Leistungsfähigkeit in der Darlegung erschöpften, ohne daß Aristoteles mit ihnen Seinsstrukturen hätte erfassen wollen¹⁶. Die Sprache selbst gehört jedenfalls zusammen mit den «Meinungen» (ἐνδοξᾶ, λεγόμενα) philosophischer und nichtphilosophischer Tradition zur 'Hermeneutik des Vorgegebenen'¹⁷, deren Aristoteles sich auf dem Wege von dem «für uns Bekannten bzw. Früheren» zu dem «an sich, der Natur nach Bekannteren bzw. Früheren» in der analytischen Reduktion «zu den Prinzipien» bedient.

Damit kommen wir zur Ebene der Deutung. Als eine Konsequenz der Aufgabe der platonischen Ideenlehre hat Aristoteles die einzelnen Disziplinen der Philosophie aus ihrem bei Platon mathematisch begründeten Systemkontext gelöst und in selbständigen Pragmatiken der Darstellung zugänglich gemacht. Man wird sich freilich davor hüten müssen, hierin lediglich einen Akt der Dekomposition zu sehen, sondern hinzufügen müssen, daß erst durch die Herauslösung der Einzelwissenschaften aus einem derartigen Systemzwang die empirische Einzelforschung in voller Breite ermöglicht wurde und einfließen konnte in eine Wissenschaft, die in ihrem Charakter durchaus theoretisch blieb und deren Glieder auch weiterhin durch universale Bezüge verknüpft werden, wobei an die Stelle der strengen mathematischen Ableitung das lockerere Band einer alle Schichten des Seins umfassenden Bewegungsphysik getreten ist¹⁸.

¹⁵ Am wichtigsten: J. Hintikka, *Aristotle and the ambiguity of ambiguity*, in: *Inquiry* 2 (1959), 137–151. Nachdruck in J. H., *Time and necessity. Studies in Aristotle's theory of modality*, Oxford, 1973, 1–26.

¹⁶ So W. Wieland, *Die aristotelische Physik*, Göttingen 1962.

¹⁷ Dies die Formulierung von H. Happ, *Hyle*, Berlin 1971, 61. Das ganze Kapitel I 3 dieses gründlichen Buches ist hier wichtig.

¹⁸ Vgl. hierzu besonders W. Kullmann, *Wissenschaft und Methode*, Berlin 1974, bes. 132–150.

Aristoteles stellt nun mit einer relativ begrenzten Anzahl von systematischen Erklärungskategorien Beziehungen zwischen den verschiedenen Bereichen seiner Philosophie her. Es sind dies z. B. die Begriffs-paare: Stoff — Form, Möglichkeit — Wirklichkeit, der Gedanke von Stufenleiter der Natur¹⁹, so daß in einer Stufung und Schichtung des Seins mit einer relativen Eigenständigkeit der einzelnen Bereiche ein systematischer Zusammenhang besteht, der von den untersten anorganischen Gebilden der sublunaren Welt, der Schichtung der Elemente an ihrem « natürlichen Ort » über die translunare Äthersphäre bis zur Gestirnwelt und letztlich dem unbewegten Beweger reicht und dessen Einheit durch reihende Ordnungen, Kausalmechanismen und vor allem eine umfassende Teleologie im Sinne eines Strebens des Unvollkommenen zum Vollkommenen garantiert wird²⁰.

Trotz dieser systematischen Verknüpfungen besitzt jede Einzeldisziplin ihr relatives Eigenrecht, weil Aristoteles an die Stelle des einen für alle Wissenschaften verbindlichen Prinzips eine Vielzahl von Prinzipien und einen Pluralismus von Wissenschaften setzt. Damit ist der aristotelische Methodenbegriff eng verknüpft. Das Entscheidende dabei ist, daß bei Aristoteles die Begriffe Methode und Bildung (*paideia*) eng zusammengehören, ja daß die Bildung geradezu in dem richtigen Methodenbewußtsein besteht, nämlich darin, mit den Sachgehalt der Wissenschaft so weit vertraut zu sein, daß man die methodische Besonderheit und Eigenständigkeit der einzelnen Wissenschaften erkennt, ohne selbst Fachmann in jeder dieser einzelnen Wissenschaften sein zu müssen²¹. Es ist sehr merkwürdig, daß Werner Jaeger sich auch in seinem Werk *Paideia* diesen tiefen Gedanken der Verbindung von Bildung und Methode, der an verschiedenen Stellen des aristotelischen Werkes in Abgrenzung gegen das hierarchische Wissenschaftsmodell der Akademie programmatisch expliziert ist, hat entgehen lassen.

Wir sind damit fast zum Ausgangspunkt unserer Betrachtung zurückgekehrt. Sie wäre aber unvollständig, wenn nicht wenigstens kurz davon die Rede wäre, daß neuerdings in der Philosophie und den Wissenschaften selbst eine innere Nähe zu Aristoteles sichtbar wird, wie sie im 19. Jhdt. undenkbar wäre.

Was die Philosophie im eigentlichen Sinne betrifft, so mag zunächst daran erinnert sein, daß zur gleichen Zeit, als Jaegers Aristoteles-Buch erschien, Heidegger zunächst noch in Freiburg, dann in Marburg und wieder in Freiburg, in Vorlesungen und Seminaren seine Auffassung über Aristoteles darzulegen begann. Diese Vorlesungen sind bisher nicht veröffentlicht (sie sollen in der Gesamtausgabe, Frankfurt 1975 ff., jedoch erscheinen), ebensowenig eine ca. 40 Seiten lange grundsätzliche Einleitung Heideggers in seine Aristoteles-Interpretationen, die er 1922 an Paul Natorp geschickt hatte und die nach Mitteilung von E. Husserl an R. Ingarden (Brief v. 14. 12. 22) im 6. Band des Jahrb. f. Phänomenologie erscheinen sollte (Das Manuskript befindet sich jetzt im Schiller-

¹⁹ Vgl. dazu H. Happ, *Die Scala naturae und die Schichtung des Seelischen bei Aristoteles*, in: Festschrift F. Althelm, Berlin 1969, 220—244.

²⁰ Vgl. H. Happ, *Weltbild und Seinslehre bei Aristoteles*, in: *Antike und Abendland* 14 (1968), 72—91 und (ausführlicher) bei H. Happ, *Hyle* (vgl. Anm. 16).

²¹ Ausführliche Nachweise dazu W. Kullmann, *Wissenschaft und Methode* (vgl. Anm. 18)

Nationalmuseum, Marbach/Württ.). Von den Impulsen, die von Heidegger über dessen Schüler in der Deutung des Aristoteles ausgingen, sei nur das denkwürdige Seminar aus der noch ersten Freiburger Zeit (1923) erwähnt, an dem u. a. sowohl Gadamer als auch Joachim Ritter teilnahmen. Thema war das 6. Buch der *EN* aus dem Heidegger die hermeneutische Grundsituation entwickelte und dabei den Leitbegriff der Phronesis (hier nun doch ungrisch) als « Gewissen » (freilich in Heideggerschem Sinn als das « rufend zu verstehen Gebende », vgl. *Sein und Zeit* 269–280) interpretierte, gingen für H. G. Gadamer Anregungen aus, « die hermeneutische Aktualität des Aristoteles »²² gerade aus *EN VI* als einem « Modell der in der hermeneutischen Aufgabe gelegenen Probleme » zu entwickeln und dabei aus der aristotelischen Methode des Verstehens aus der konkreten Lebenssituation das allgemeine hermeneutische Bewußtsein abzuleiten, wobei wiederum der Phronesis, als dem « Sichwissen in der sittlichen Überlegung » im Sinne des Verstehens als Grundzug menschlichen Daseins eine Schlüsselfunktion zukommt.

Auf den gleichen Ausgangspunkt gehen die Bemühungen von J. Ritter zurück, die auf eine Wiederherstellung bzw. Rehabilitierung der praktischen Philosophie im Rekurs auf Aristoteles zielen. Denn auch sie vollziehen sich im Rahmen einer hermeneutischen Philosophie, die die ethisch-politischen Gegebenheiten zu begreifen und auszulegen sucht in Bezug auf das menschliche Dasein in seiner Mannigfaltigkeit und den institutionellen Rahmen, in dem sich menschliches Sein verwirklicht, d. h. im historischen Kontext der aristotelischen Philosophie auf die Polis (von Heidegger als das « Da » bezeichnet, « worin das Da-sein » wie in einer « Kreuzungsstelle » für alles Seiende existiert) bzw. auf die politischen Gebilde, die in geschichtlicher Entwicklung an die Stelle der Polis getreten sind. Von daher gewinnt der Titel « Metaphysik und Politik », unter dem die entsprechenden Abhandlungen Ritters zusammengefaßt sind²³, seinen konkreten Sinn. Er meint nicht ein in der Tat unaristotelisches deduktives Ausgehen von Prinzipien und deren Anwendung auf die praktisch-politischen Gegebenheiten, sondern den Rückbezug der im Laufe der Geschichte aus der Philosophie gänzlich emigrierten Politik auf die philosophischen Zusammenhänge in ihrer gegliederten Ordnung, in denen sie bei Aristoteles steht. Dabei geht Ritter weit über den Heideggerschen Ausgangspunkt hinaus, vor allem in dem — auch in der Form der Darstellung nicht mehr an Heidegger erinnernden — Bemühungen, die seit Chr. Wolff verlorengegangene Dimension der praktischen Philosophie einschließlich der alteuropäischen Ökonomik wiederzugewinnen.

Daneben sind für Aristoteles neuerdings besonders die 'Arbeiten im angelsächsischen Raum geworden, die auf dem Boden der analytischen

²² Dies ist die Überschrift eines Kapitels (295–307) in dem bedeutenden Buch von H. G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen 1960 (3. Aufl.) 1972.

²³ J. Ritter, *Metaphysik und Politik*, Frankfurt 1969. Enthält u. a. die Aufsätze: *Die Lehre vom Ursprung und Sinn der Theorie bei Aristoteles* (1953); *Das bürgerliche Leben* (1956); *Zur Grundlegung der praktischen Philosophie bei Aristoteles* (1960); *Naturrecht bei Aristoteles* (1961); «Politik» und «Ethik» in der praktischen Philosophie des Aristoteles (1967).

Philosophie ²⁴ stehen, wenn auch diese Richtung in sich differenziert und die entsprechende Zuordnung nicht immer leicht ist. Charakteristisch ist die enge Verbindung, z. T. Personalunion von Autoren allgemein systematischer und direkt auf die Interpretation von aristotelischen Schriften bezogener Arbeiten. So gibt es systematische Arbeiten über *human acts, intention, virtue, value, emotion, merit, responsibility, moral weakness* usw., in denen die Analyse der Phänomenalen Welt mit einer Reflexion auf die sprachlichen Mittel und Ausdrucksformen, in denen sich diese Analyse vollzieht, verbunden werden. Die Autoren solcher Arbeiten (A. W. H. Adkins ²⁵, G. E. M. Anscombe ²⁶, J. L. Austin ²⁷, A. Kenny ²⁸, G. H. von Wright ²⁹ u. a.) haben sich zumeist auch in innerer Verbindung zu ihrem philosophischen Ansatz über Aristoteles direkt geäußert. Der inhaltliche Kern ihres philosophischen Ansatzes besteht — jedenfalls in der Anwendung auf Aristoteles — in der Rückführung einer gegenständlichen Ontologie mit ihrer Frage nach Sein und Nichtsein, nach Wahrheit und Falschheit, aber auch einer praktischen Philosophie mit der Frage nach den Normen für richtiges und falsches Handeln auf ihre sprachlichen Voraussetzungen und damit auf eine formale Semantik, in der die traditionellen Fragestellungen nicht aufgelöst, sondern eingebettet werden. An Aristoteles interessiert dabei besonders die sprachliche Form der Mitteilung und die logische Struktur der Aussage. In der deutschsprachigen Aristotelesforschung sind diese interessanten, z. T. aber auch kritisch zu beurteilenden Ansätze noch kaum rezipiert.

Was nun die einzelnen Bereiche von Philosophie und Wissenschaft betrifft, so ist heute eine Konvergenz zwischen aristotelischer und moderner Denkrichtung zu beobachten, und zwar auf den verschiedensten Gebieten, so auf dem Felde der Logik, Topik, Poetik, Rhetorik, Ethik, Politik, teilweise sogar im Bereich der Naturwissenschaften, hier natürlich nicht im materiellen Inhalt von Physik und Kosmologie.

Einige Andeutungen und Beispiele müssen genügen. Die neueren Ansätze zu einer formalen Logik haben gezeigt, daß die aristotelische Syllogistik sich in mehreren Punkten von der traditionellen, sich freilich auf Aristoteles berufenden Logik unterscheidet, dafür aber bestimmte Einsichten enthält, die mit Grundzügen der formalen Logik übereinstimmen. Wenn etwa Karl Ebbinghaus ³⁰ auf der Grundlage der operativen Logik von Lorenzen in einem formalen Modell das System des Aristoteles darzustellen sucht, so kommt dabei die Konzeption des Kalküls der Eigenart der aristotelischen Logik als Entscheidungsverfahren im dialektischen

²⁴ Vgl. allgemein E. Tugendhat, *Vorlesungen zur Einführung in die sprachanalytische Philosophie*, Frankfurt 1976.

²⁵ *Merit and responsibility*, Oxford 1960; *From the many to the one*, Ithaka 1970.

²⁶ *Intention*, Oxford 1957; *Aristotle*, in: G. E. M. Anscombe/P. T. Geach, *Three Philosophers*, Oxford 1961, 3–63.

²⁷ *Philosophical papers*, Oxford 1961; *Agathon and Eudaimonia in the Ethics of Aristotle*, in: J. M. E. Moravcsik (Anm. 13), 261–296. *How to do things with words*, Oxford 1962 (dtsh. Übersetzung: *Zur Theorie der Sprechakte*, Stuttgart 1972).

²⁸ *Action, emotion and will*, London 1963; *Will, freedom and power*, Oxford 1975; *The anatomy of the soul*, Bristol 1973 [= mehrere Aufsätze zu Aristoteles]; *The Aristotelian Ethics*, Leiden 1978.

²⁹ *The varieties of goodness*, London 1963; *Norm and action*, London 1963.

³⁰ *Ein formales Modell der Syllogistik des Aristoteles*, Göttingen 1964 (*Hypomnemata* 9).

Gespräch bzw. in der wissenschaftlichen Problemerkörterung durchaus nahe.

Ferner: die durch Aristoteles begründete topische Denk- und Argumentationsform findet neuerdings in philosophischer und literaturwissenschaftlicher Diskussion ein starkes Interesse bei dem Versuch, schematisierte Denk- und Ausdrucksformen literarischer Tradition und Produktion als tradierte Formkonstanten zu begreifen und darüber hinaus von dem Ursprung topischen Denkens bei Aristoteles herzuleiten oder abzugrenzen³¹. Damit ist zugleich das Gebiet der Rhetorik berührt. Wenn hier eine fast 200 Jahre währende Skepsis der Rhetorik gegenüber neuerdings in eine fast modische Konjunktur umschlägt, in der die Theorie einer «persuasiven Kommunikation» mit Semiotik, Psychologie und Anthropologie eine Symbiose eingeht, so kann in dieser Wendung die Rhetorik des Aristoteles eine neue Aktualität im Grundsätzlichen gewinnen³². Für die Poetik stellen sich die Verhältnisse ähnlich dar. Die Auseinandersetzungen mit ihr im 19. Jhd. blieben ganz im engeren Bereich von Philosophie und Philologie. Doch neuerdings wendet sich das dichtungstheoretische Interesse wieder der aristotelischen Poetik zu. Wenn dabei die Poetik wieder als Handlungspoetik gefaßt und zu einer allgemeinen Handlungstheorie in Beziehung gesetzt wird, so kann eine Dimension zurückgewonnen werden, die ihr bereits im Hellenismus verlorengegangen³³. Ähnliches gilt für den Bereich der praktischen Philosophie. «Rehabilitierung der praktischen Philosophie» heißt ein 1972 erschienener Sammelband³⁴. Während vor allem die deutsche philosophische Ethik bis weit im 20. Jhd. unter dem Eindruck Kants stand, der die ältere eudaemonistische Güterlehre aristotelischer Provenienz abgelöst hatte, beobachten wir gegenwärtig eine Wiedergewinnung des Güterbegriffs im Sinne einer ethischen Wertlehre und in Verbindung damit die philosophische Erörterung der Frage nach dem richtigen Leben, die insgesamt wieder eine Annäherung an die Grundkategorien der aristotelischen Ethik mit sich bringt³⁵. Ebenso werden neuerdings Tendenzen sichtbar, die Wissenschaft von der Politik unter Rückgriff auf ihre aristotelischen Grundlagen zu erneuern — die Namen Leo Strauss³⁶, Eric Voegelin³⁷, Benjamin Crick³⁸, Wilhelm Hennis³⁹ und Peter Weber-

³¹ D. Pöggeler, *Dichtungstheorie und Toposforschung*, in: *Jahrb. f. Aesthetik und allgemeine Kunstwissensch.* 5 (1960), 89–201; W. Veit, *Toposforschung*, in: *Deutsche Vierteljahrschrift für Literatur und Geisteswiss.* 37 (1963), 120–163; M. L. Baeumer (Herausg.), *Toposforschung*, Darmstadt 1973; L. Bornscheuer, *Topik. Zur Struktur der gesellschaftlichen Einbildungskraft*, Frankfurt 1976.

³² Vgl. J. Kopperschmidt, *Rhetorik — Einführung in die Theorie der persuasiven Kommunikation*, Stuttgart 1973. H. F. Plett (Herausg.), *Rhetorik*, München 1977.

³³ Vgl. hierzu bes. H. Flashar/K. Maurer (Herausg.), *Dramentheorie — Handlungstheorie. Bochumer Diskussion 1975*, in: *Poetica* 8 (1976), 321–460.

³⁴ M. Riedel (Herausg.), *Rehabilitierung der praktischen Philosophie*, Freiburg 1972.

³⁵ Vgl. H. J. Krämer, *Prolegomena zu einer Kategorientheorie des richtigen Lebens*, in: *Philos. Jahrb.* 83 (1976), 72–97; R. Bubner, *Eine Renaissance der praktischen Philosophie*, in: *Philos. Rundschau* 22 (1976), 1–34; G. Bien (Herausg.), *Die Frage nach dem Glück*, Stuttgart 1978.

³⁶ *The city and man*, Chicago 1964.

³⁷ *Order and history*, vol. III, Louisiana 1957.

³⁸ *In defence of politics*, Harmondsworth 1962.

³⁹ *Politik und praktische Philosophie*, Neuwied 1963.

Schaefer ⁴⁰ mögen hierfür beispielhaft stehen —, nachdem auch auf diesem Gebiet im 19. Jhdt. ein Bruch mit der aristotelischen Tradition eingetreten ist, während die gesellschaftliche Ordnung Europas bis in die 2. Hälfte des 18. Jhdts. noch weitgehend mit den Kategorien der aristotelischen Politik beschreibbar gewesen war. Man kann einen ähnlichen Wandel sogar für das Verhältnis von moderner und aristotelischer Naturwissenschaft feststellen, zwar nicht für die in der Tat antiquierte Kosmologie und Astronomie, wohl aber für die Biologie und die Grundbegriffe der Physik, die uns heute — wie Naturwissenschaftler versichern ⁴¹ — näherstehen als die aus Newtons *Philosophie der Natur* überkommene Nomenklatur.

Im Jahre 1979 ist eine Abhandlung von Wolfgang Kullmann mit dem Titel: *Die Teleologie in der aristotelischen Biologie* ⁴² erschienen, in der in zahlreichen Einzelheiten eine Konvergenz zwischen aristotelischer und modernster Biologie nachgewiesen wird, insbesondere auf den Gebieten der Embryologie und der Genetik.

Die philologische Aristotelesforschung kann gewiß nur in einem begrenzten Maße in eine Sacherörterung über diese Zusammenhänge eintreten. Sie sollte aber kritisch darüber wachen, was aus dem Text des Aristoteles in derartigen Konvergenzbestrebungen wird und welche Erkenntnisinteressen in der Rezeption sich als Gewinn für die Aristotelesinterpretation erzielen lassen.

Wenn nicht alles täuscht, ist die Chance für eine Begegnung in der Sache des Aristoteles zwischen Philologie, Philosophie und den einzelnen Wissenschaften noch nie so groß und unvoreingenommen möglich gewesen wie heute. Tragen wir das unsere dazu bei, diese Chance nicht ungenutzt zu lassen.

⁴⁰ Einführung in die antike politische Theorie, 2 Bde., Darmstadt 1976.

⁴¹ Vgl. J. H. Randall, Die Bedeutung der Naturphilosophie des Aristoteles, in G. A. Seeck (Herausg.), Die Naturphilosophie des Aristoteles, Darmstadt 1975, 235–242.

⁴² in: Sitzungsber. d. Heidelberger Akad. d. Wiss., phil.-hist. Kl. 2, 1979.

ΚΑΛΩΣ ΘΑΝΕΙΝ INTERPRETĂRI PE MARGINEA UNEI SENTINȚE MORALE

DE

C. SÂNDULESCU

Trebuie să observăm de la început că textele sofocleice de care ne vom ocupa și cu deosebire sintagma καλῶς θανεῖν 'a muri frumos' nu implică în conținutul lor vreo nuanță afectivă lirică, ci se cuvin interpretate ca modalitate expresivă a unei situații concrete de natură psihologică și mai ales etică. Vom analiza mai departe locurile din piesele lui Sofocle și în primul rînd locul din *Antigona*, v. 97, unde se află sentința morală menționată, după care vom recurge comparativ la cîteva pasaje din autorii greci. Cităm mai întîi contextul vv. 96—97 din *Antigona*:

... πεῖσομαι γὰρ οὐ
τοσοῦτον οὐδὲν ὥστε μὴ οὐ καλῶς θανεῖν.

... 'nu aş putea îndura nimic mai prejos
Decît să nu mor frumos'.

Se ştie că *Antigona*, caracterizată de către Hegel drept «ființa cea mai splendidă care a apărut pe pămînt»¹, renunță în mod silit și demn la bunurile lumii în care se găsește, lăsîndu-se închisă în peștera de piatră unde își află sfîrșitul tragic. Îndreptîndu-se spre locul osîndei poruncite de tiranul Creon ea pronunță cuvintele pline de tîlc citate mai înainte. Dar, așa cum se întîmplă nu o singură dată în cazul versiunilor din grecește, transpunerea nu poate fi perfect echivalentă textului original, ci are cel puțin nevoie de un comentariu lămuritor.

În primul rînd se cuvine să notăm că eroina lui Sofocle nu este ceea ce se cheamă o persoană fanatică, al cărei gest curajos să poată fi considerat ca o atitudine semiconștientă de bravare a realității. Jertfa ei supremă dovedește dimpotrivă o luare de poziție perfect conștientă, replicile sale la învinuirile lui Creon fiind expresia unei reflexii complet avizate asupra situației. *Antigona* nu este nici cum a socotit un filolog «o încăpățînată care vrea să treacă cu capul prin zid»² și nici «o eroină de proporții supraomenești, ci una dintre ale noastre», așa cum just a interpretat Albin Lesky³. Cu tărie morală neegalată, ea își urmează destinul pe care în mod vădit și l-a ales, în deplină conștiință a riscului grav la care se supune. *Antigona* împlinește cu alte cuvinte ceea

¹ «Die herrlichste Gestalt die auf Erde erschien» (G. W. F. Hegel, *Sämtliche Werke*, vol. XVIII, Berlin, 1958, p. 114).

² Karl Strober, *Zur Komposition der sophokleischen Antigone*, Inaug. Dissertation Mainz, 1925, p. 39.

³ Albin Lesky, *Geschichte der griech. Literatur*. Ediția a 2-a, Berlin—München, 1963, p. 39.

ce se numește în eposul homeric destinul morții, μοῖρα θανάτου, știind în chip deliberat că acestui destin nu i se poate opune nici un muritor. Gestul ei reprezintă deci consecința unei stări de autentic echilibru launtric, care o stimulează să accepte *aequo animo* moartea, pentru că este convinsă și crede fără rezerve în dreptatea supremă, în străvechea *Dike* și în « legile nescrise ale zeilor », ἄγραπτα νόμιμα θεῶν, invocate în v. 454; acestora tiranul le opune însă norma sau legea omenească făurită de tradiția epocii sale (*Nomos*).

Observațiile exegetice pe marginea conflictului dintre cei doi protagoniști ai piesei ajută unei mai bune interpretări a sintagmei morale « a muri frumos ». Modul în care își încheie viața eroina poate fi asemuit de o anume manieră sfârșitului tragic și demn al lui Socrate. Facem această afirmație motivată de faptul că pentru filozoful atenian moartea reprezintă un cîștig, *kerdos*, așa cum rezultă din ultima scenă a dialogului *Phaidon*. Este vorba aici de momentul psihologic cînd bunul discipol Criton încearcă să întirzie luarea otrăvii de către Socrate, spunînd între altele, că soarele încă nu a apus. Dojenindu-l cu blîndețe, dar și cu o anumită nuanță de severitate pentru faptul că socotește cele cîteva clipe pe care le-ar mai putea trăi drept un « cîștig », îi spune că, dimpotrivă, moartea este ceea ce s-ar numi cu mai multă îndreptățire un « cîștig », date fiind, observă cu amărăciune Socrate, împrejurările impuse lui de spiritul mărginit și de neînțelegerea oamenilor. Și pentru Antigona sfîrșitul fără voie al vieții constituie un « cîștig », *kerdos* (Platon folosește verbul *kerdainein*), fapt care ni se pare demn de menționat pe plan comparativ.

În sfîrșit, tot pentru a pătrunde mai avizat înțelesul sentinței « a muri frumos » trebuie să observăm că croina lui Sofocle nu este nici o ființă lipsită de sentimente; ea îl iubește pe fiul tiranului, pe Hemon, și este iubită de către acesta și în consecință cere să se odihnească « alături de cel care i-a fost drag și căruia i-a fost dragă » (v. 73). Antigona nu este indiferentă față de viața însăși de care se desparte cu vădit regret, « fără a fi plînsă de nimeni, fără prieteni și fără a fi știut ce e căsătoria ». ἀκλαυτος, ἀφίλος, ἀνυμέναιος⁴. Nu se poate să nu rămînem impresionați de simpla, adîncă omenie care se degajă din ultimele cuvinte ale Antigonei. Cu deosebire semnificativă pe plan psihologic-moral este declarația ei singulară ca elevație din pasajul ilustru 523 al tragediei :

Οὔτοι συνέχθειν, ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφην.

‘Eu nu am fost născută pentru a uri, ci pentru a iubi’⁵.

Cuprinsul concis al acestui loc sintetizează însăși structura morală superioară a eroinei și modul cum înțelege să-și întemeieze relațiile cu semenii, comportarea ei socială de adîncă omenie.

Se poate deci conchide pe marginea comentariilor efectuate pînă acum în legătură cu postulatul moral καλῶς θανεῖν că nu este vorba

⁴ Cumulul de epitete caracterizează situația. Am confruntat diferite versiuni străine ale locurilor semnificative din *Antigona*; aș menționa aici interpretarea lui Hölderlin, scriitorul obsedat, cum se știe, de clasicismul elen : « unbeweinert, ohne Freund und chlos ».

⁵ Datorită virtuții de a compune a limbii germane, traducerea celor două verbe compuse cu *syn*-rezolvă după opinia mea în chip mai convenabil redarea dificilă a sensului : « Nicht mitzuhassen, mitzulieben bin ich da ». (Versiunea lui August Oehler, München, 1917, p. 29).

în conținutul său de exprimarea unei pure stări afective, susceptibile să stimuleze exclusiv sentimentul de compasiune cu destinul hărăzit eroinei (vezi de pildă *Antigona* lui Anouilh, parodie deformantă a originalului), ci asistăm la un fapt de natură psihologică și literară mult mai profund decît rezultă din unele interpretări moderne calofile. Mesajul dramei sofocleice reprezintă experiența delicată psihologică a unei ființe care își jertfește viața de timpuriu pentru un scop ce poate fi considerat legitim, gest care cu tot caracterul lui sublim se desfășoară firesc pe linia unei perfecte umanități.

Aprecierile pozitive privind atitudinea Antigonei care infruntă tiranul au fost unanime tocmai pentru acest motiv, deși nu au lipsit tentativele de justificare și ale acțiunii lui Creon, care nu procedează arbitrar pedepsind după datină trădarea de patrie (*prodosia*) înfăptuită de către Polinice, precum și profanarea datinei sacre (*hierosyllia*) pe care o săvârșește cu singe rece Antigona. Piesa lui Sofocle ar fi fost însă anulată tematic fără acest conflict ireductibil între eroină și tiran; desfășurarea ei magistrală oferă prilejul concretizării unor pasaje de înaltă ținută etică, cum este imnul celebru către Eros și slăvirea omului ca atare, afară de care «nu e nimic mai minunat pe acest pămînt». Moartea însăși, pare să fie lecția dramei, nu înseamnă nimic pentru om dacă nu decurge în condiții de «frumusețe» înțeleasă în maniera sofocleică (cuvîntul simplu *kalós* este, așa cum s-a spus, destul de greu de redat exact), astfel ca sfîrșitul să capete aureola unei metaforice însoțiri nupțiale, o cameră de nuntă a tuturor, πανκοίτης θάλαμος, cum spune Antigona în fața peșterii stîncoase unde își va încheia viața.

Ἦ τύμβος, ὦ νομφεῖον

‘O morimînt! O cameră a nunții (mele)!’

Este aproape de prisos să amintim aici comparativ tema similară din balada Miorița atît de frecvent și divers interpretată, în ultima vreme de către Mircea Eliade⁶. Aș opina doar că o confruntare corectă între situația dramatică din piesa greacă și aceea din balada ciobanului care se îndreaptă spre moarte poate fi efectuată numai pînă la anumite limite tematice.

Nu rămîne să semnalăm, spre a conferi cercetării noastre un aspect oarecum exhaustiv, că motivul «morții frumoase» nu este izolat în literatura greacă. Sofocle însuși face apel încă o dată la el în tragedia *Aiax*, vv. 479—480 :

Ἦ καλῶς ζῆν ἢ καλῶς τεθνηκέναι τὸν εὐγενῆ χροῖ.

‘A trăi frumos și a muri frumos ți e dat celui ales’.

Dar tema pe care o discutăm apare în mod firesc implicată în faptul permanent lăudabil al morții pentru apărarea patriei. O aflăm în dialogul platonice *Menexenos* 246 d, unde asemenea discursului funebru ilustru al lui Pericle se exaltă virtuțile eroice ale celor ce și-au jertfit viața pentru patrie. Aici este folosită formula particulară «a sfîrși frumos» καλῶς τελευτᾶν. Expresia este reluată de Platon în *Scrisoarea a șaptea*, 334 c,

⁶ De Zamolziș à Gengis-Khan, Paris, 1970, p. 238. În atitudinea ciobanului din baladă este implicată o nuanță de misticism complet absentă din fizionomia morală a Antigonei.

unde filozoful dă sfaturi urmaşilor credincioşi ai lui Dion, cel ucis mişeleşte. Dionis nu a urmat sfaturile lui Platon şi de aceea nu trăieşte acum în condiţii « frumoase » (ζῆ τὰ νῦν οὐ καλῶς), pe cînd Dion s-a arătat dispus să asculte îndemnul filozofului şi « a murit frumos » τέθνηκεν καλῶς.

Să redăm în încheiere încă un text grec privind caracterul înălţător şi frumos al jertfei pentru binele colectivităţii şi pentru ţară. Este vorba de o inscripţie cu conţinut afectiv moral editată de către W. Peek în cunoscuta-i sylloge în versuri şi datată de el în 338—337, anul luptei de la Cheroneea prin care s-a desfiinţat practic statul atenian :

Dacă a muri frumos, καλῶς θνήσκειν, este cea mai de seamă parte a virtuţii, atunci soarta (Tyche) ne-a hărăzit-o nouă înainte de toate. Căci noi ne-am grăbit să împodobim Elada cu coroana libertăţii, iar acum stăm (ne odihnim) aici, părtaşi ai unei glorii care nu îmbătrâneşte, ἀγῆρατῳ εὐλογίῃ.

Epitaful editat de Werner Peek sub Nr. 15 cuprinde întocmai sintagma elevată « a muri frumos » din piesa *Antigona*, pe care Abel Bonnard o caracteriza drept « regina tragediilor »⁷. Socotim însă că am analizat suficient sensul moral al sacrificiului eroinei pe linia indicată textului, cît şi tema înrudită, particulară, implicată în cuvintele lui Horaţiu : *Dulce et decorum est pro patria mori*⁸.

⁷ *Civilisation grecque*, vol. II, Lausanne (fără an), p. 10.

⁸ De observat că romanul pragmatic adaugă la calificativul *dulce* pe acela al datoriei : *decorum* (de la *decet*, se cuvine), ceea ce ni se pare instructiv. Grecul nu simte nevoia să folosească, atunci cînd e vorba de jertfa pentru patrie, cuvîntul cosemantic τὸ πρέπον (πρέπειν).

NOTE DE LECTURĂ *

DE

D. M. PIPPIDI

63. O VORBĂ DESPRE BENDIS ÎN ATTICA

Cu oarecare zăbavă, dar nu fără interes, citesc studiul lui M. Bărbulescu despre *Cultul zeiței Bendis la daco-geți*, apărut în 1971 în revista Muzeului de arheologie din Cluj¹. În el, autorul nu se ocupă, cum s-ar putea bănuî, numai de monumentele — puține la număr — în mod sigur sau numai ipotetic legate de o religie a cărei largă răspîndire pe meleagurile noastre ne-ar apărea firească, ci-și îndreaptă atenția și spre problema «receptării» zeiței trace în lumea antică în general, în primul rînd în cetățile metropolitane și coloniale ale Greciei.

Din acest punct de vedere, două particularități sînt de relevat în articolul colegului clujean. Mai întîi absența aproape totală din informația folosită a documentelor epigrafice; în al doilea rînd, rapiditatea cu care trece peste mărturiile privitoare la cultul zeiței trace în Attica, al căror număr și a căror semnificație mă îndeamnă să le închin aci cîteva rînduri de completare.

E vorba, înainte de toate, de inscripții de o remarcabilă vechime și de un cuprins neobișnuit: lungi fragmente de legi sacre, reglementînd împărțirea victimelor la sacrificii, organizarea și desfășurarea procesiunilor, plata cotizațiilor în asociațiile din Atena și Pireu, relațiile dintre cele două asociații și așa mai departe². Dar nu despre toate aceste detalii mi-i în gînd să vorbesc. Literatura asupra subiectului nu lipsește³ și cercetătorul clujean ar fi avut destul de învățat fie și numai din cartea lui Louis Robert (în colaborare cu Nazih Firatli) despre *Stelele funerare din Bizanț*⁴. Ceea ce aș vrea să relev în aceste rînduri rapide sînt mai curînd indicațiile oferite de unul din regulamentele la care mă refer cu

* Seriile precedente ale acestor *Note de lectură* s-au publicat în Studii clasice VII, 1965, p. 319—333; VIII, 1966, p. 231—246; IX, 1967, p. 223—237; X, 1968, p. 233—243; XI, 1969, p. 233—249; XII, 1970, p. 171—190; XIII, 1971, p. 171—190; XIV, 1972, p. 195—222; XV, 1973, p. 163—181; XVI, 1974, p. 249—265; XVII, 1977, p. 187—206; XVIII, 1979, p. 151—157; XIX, 1980, p. 101—117.

¹ Acta Musei Napocensis, VIII, 1971, p. 91—102.

² IG II² 1361 (= LGS 41); IG II² 1255—56; 1284, 1317; 1324; 1361.

³ W. Peck, *Heilige Gesetze*, AM, LXVI, 1941, p. 207—215; W. S. Ferguson, *The Attic Orgeones*, HThR, XXXVII, 1944, p. 61—140 (în special 96—104); id., *Bendis and Deloites*, *Hesperia Suppl.* VIII, p. 131—162; M. P. Nilsson, *Bendis in Athen*, în *Opuscula selecta*, III, p. 55—80. Cf. L. Robert, *BE*, 1942, nr. 44; 1944, nr. 67; 1950, nr. 71; Fr. Bömer, *RE* XXI (1951), col. 1929—1930.

⁴ *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine*, Paris, 1964, p. 150—159.

privire la împrejurările introducerii cultului zeiței în Attica și la privilegiile neobișnuite acordate închinătorilor ei de Adunarea ateniană cu o larghețe (și o simpatie, s-ar putea adăuga) neîntilnite în cazul altor culte străine pătrunse în Grecia.

Textul e un decret al *orgeonilor* din Pireu, păstrat nevătămat pînă la rîndul 32, publicat în 1902 de Adolf Wilhelm⁵. Obiectul hotărîrii e organizarea unei procesiuni comune a celor două asociații de credincioși ai zeiței — cea din Pireu și cea din Atena —, prima formată din traci de baștină, cealaltă din greci convertiți la religia străină. Amănuntele ceremoniei n-au să ne intereseze aci; în schimb, relev faptul că în rîndurile de motivare a decretului propunătorul, Sosias al lui Hippocrates, găsește cu cale să evoce favoarea neobișnuită arătată de ateniени tracilor și înlesnirile acordate credincioșilor Bendidei în vederea construirii unui templu propriu și a bunei desfășurări a ceremoniilor.

Documentul pe care-l am în vedere e din prima jumătate a sec. al III-lea, dar faptele la care se referă sînt mai vechi, dintre 431—411 î.e.n., cu alte cuvinte din timpul războiului peloponesiac. S-a presupus nu fără temei că, introdusă în Grecia de imigranți traci către jumătatea sec. al V-lea, Bendis avea să beneficieze de îngăduința ateniениlor ca urmare a alianței acestora cu regele Sitalkes, acordîndu-i-se pînă și onoarea unui cult public⁶. Ca justificare a atitor concesiuni insolite, se invocă un oracol al lui Zeus din Dodona, despre care n-avem alte știri. Și-acum, trecînd asupra altor aspecte ale problemei, care și-ar avea loc într-un studiu mai curînd decît în această notă fugară, mă întorc la textul decretului de care a mai fost vorba, citînd și traducînd rîndurile din preambul ce mi se par interesante. Ἐπειδὴ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων —își începe propunerea Sosias al lui Hippocrates — δεδωκότος τοῖς Θραξὶ μόνοις τῶν ἄλλων ἔθνων τὴν ἐγκτησιν καὶ τὴν ἰδρωσιν τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὴν μ[α]ντεῖαν τὴν ἐγ Δωδώνης καὶ τὴν πονπὴν πένπειν ἀπὸ τῆς ἐστίας ἐκκ τοῦ πρυτανείου καὶ νῦν οἱ ἡ[ρ]ο[μ]ένοι ἐν τῷ ἄστει κατασκευάσασθαι ἱερὸν οἰονταὶ δεῖν οἰκείως διακεῖ[σθ]αι πρὸς ἀλλήλους... «Întrucît Poporul ateniен, dintre toate noroadele, a dăruit numai tracilor dreptul de a dobîndi pămînt și de a-și înălța un sanctuar, după răspunsul oracolului de la Dodona, precum și de a porni procesiunea de la vatra obștească din pritaneu, iar acum cînd convertiții din Atena se gîndesc să pregătească jertfa (de adus la Pireu), e o datorie să ne arătăm însuflețiți de cele mai frățești sentimente față de ei ... (cu cele ce urmează)».

Restul prescripțiilor din același document sau din alt regulament datînd din sec. IV—III î.e.n.⁷ nu interesează astăzi. Mai curînd aș vrea să lămuresc aci cîteva indicații sumare din frazele reproduse.

Afirmatia după care numai tracilor li s-ar fi concedat o ἐγκτησις γῆς (sau χωρίου) în scopul construirii unui templu închinat unui cult exotic era probabil valabilă la data votării primului decret la care se face aluzie (a doua jumătate a sec. al V-lea). Dintr-o vreme mai nouă (333/32 î.e.n.) ni s-a păstrat hotărîrea prin care se acorda unui grup de negus-

⁵ ŌJh, V, 1902, p. 127 urm. (= LGS II 42); Fr. Sokolowski, *Lois sacrées des cités grecques*, Paris, 1969, nr. 46, p. 81—85.

⁶ IG II² 310, 208, Cf. *Lois sacrées des cités grecques*. Supplément, Paris, 1962, p. 22.

⁷ IG II² 610 = LGS II 41 = Sokolowski (1969), nr. 45, p. 81—83.

tori din Kition dreptul de a dobîndi pămînt și de a înălța un templu Afroditei: ἔγκτησις χωρίου ἐν ᾧ ἰδρύσονται τὸ ἱερόν τῆς Ἀφροδίτης⁸, și, tot din sec. IV, dar dintr-un an necunoscut, concesiunea acordată desigur unei comunități de egipteni de a achiziționa și ei teren în vederea construirii unui templu pentru Isis⁹.

Despre împrejurările în care va fi fost consultat oracolul de la Dodona, și de cine, n-avem știri. Dacă nu uităm totuși că răspunsul lui Zeus pare să fi autorizat introducerea în Atena a unui cult public al zeiței, și dacă ținem seamă și de comportarea altor cetăți în împrejurări similare¹⁰, putem fi siguri că inițiativa trimiterii de *theori* la Dodona trebuie să fi fost a autorităților ateniene.

Aluzia la « vatra cea din pritaneu » trebuie înțeleasă în sensul că procesiunea credincioșilor din Atena ai zeiței spre Pireu (greci, spre deosebire de tracii a căror asociație își avea sediul în port), așa cum ducea cu ea animale de jertfă, ducea desigur și foc din vatra publică, destinat sacrificiilor în pregătire.

Laolaltă, indicațiile aci spicuite ne lasă să înțelegem nu numai regimul de favoare creat tracilor în Attica poate din motive interesate, într-o anumită conjunctură politică, dar și interesul stîrnit între atenieni de ceremoniile cultului străin, cum ne lasă să înțelegem o pagină celebră din *Statul* platonice, unde Socrate însuși ne e înfățișat luînd parte — la Pireu — la sărbătoarea de toți numită *Bendideia*.

« Coborisem ieri în port — citim¹¹, — împreună cu Glaucon al lui Ariston, ca să mă rog zeiței și să văd în ce fel aveau să-i sărbătorească hramul pentru întîia oară. Trebuie să spun că mi s-au părut frumoase și procesiunea alor noștri, dar nu mai puțin și a tracilor. După ce ne-am făcut rugăciunile și ne-am uitat și la ce mai era de văzut, am pornit-o înapoi spre Atena ... ».

Urmează întîlnirea cu Polemarchos și ruga acestuia ca Socrate să mai zăbovească la Pireu, întărită de stăruințele lui Adeimantos :

— « Poate nu știți că diseară se pregătește și o cursă de cai cu făclii, în cinstea zeiței ? »

— De cai ? l-am întrebat. Vrei să spui că se vor lupta să-și treacă unii altora facelele din goana cailor ?

— Chiar așa, interveni Polemarchos. Pe deasupra au pus la cale și o serbare de noapte, care merită și ea văzută. După cină vom porni din nou și vom vedea petrecerea, unde vom întîlni și destui prieteni tineri cu care să stăm de vorbă. Rămîneți deci, și să n-aud cumva că faceți altfel ... ».

Ceea ce urmează nu mai are, firește, legătură cu Bendis. Dar faptul de a fi situat episodul la Pireu, cu prilejul unei festivități atît de neobișnuite, dacă ne gîndim la locurile indeobște alese de filozof pentru a pune în scenă discuțiile stîrnite de Socrate, mărturisește nu numai interesul

⁸ IG II² 337.

⁹ Jan Pečírka, *The Formula for the Grant of Enktesis in Attic Inscriptions*, Prague, 1966, p. 137.

¹⁰ E destul să ne gîndim la atitudinea Adunării histriene cu privire la introducerea cultului lui Sarapis în cetatea de pe țărmul lagunei Sinoc, în legătură cu care vezi articolul meu din *StCl*, VI, 1964, p. 103—118 (acum și în *Scythica minora*, p. 96—110).

¹¹ *Rep.*, I 327 a — 328 a. (Cel ce vorbește e, bineînțeles, Socrate.)

lui Platon pentru o divinitate de curînd introdusă în Grecia, dar și locul important ținut de *Bendideia* printre sărbătorile anului religios la Atena și Pireu.

64. ÎN JURUL A DOUĂ DOCUMENTE HISTRIENE FRAGMENTARE

Cu aproape treizeci de ani în urmă, în lucrarea colectivă intitulată *Histria. Monografie arheologică*, vol. I (București, 1954), p. 508 și 511, publicam două texte fragmentare, descoperite nu se știe în ce împrejurări înainte de 1949 și aflate în depozitele șantierului la reluarea săpăturilor de echipa constituită sub auspiciile Academiei Republicii Populare Române. Cel dintîi, editat sub nr. 8, prezenta interesul de a menționa pentru întîia oară în cetatea de pe țărmul lacului Sinoe comisia guvernamentală a *syndrilor* (οἱ σύνεδροι), atestată în mai multe colonii grecești de pe țărmurile de nord și de vest ale Mării Negre, dar mai ales în Milet, unde în epoca elenistică membrii ei aveau în grijă pregătirea proiectelor de măsuri ce urmau a fi supuse votului popular¹². Al doilea document la care fac aluzie, editat sub nr. 9, ne prezintă în realitate două frînturi dintr-o inscripție monumentală, comemorînd activitatea de ctitor a unui Papas fiul lui Theopompos, despre care ni se spune că ar fi zidit (sau numai refăcut?), cu propria cheltuială, un templu consacrat lui August încă în viață¹³.

În comentariile ce însoțesc edițiile celor două inscripții (printre primele de care mi-era dat să mă apropii), atenția mea se îndrepta îndeosebi asupra semnificației lor generale, într-un caz în cadrul organizației constituționale a Histriei în perioada autonomiei¹⁴, în celălalt, în ansamblul știrilor despre viața religioasă a cetății la începutul stăpînirii romane asupra Pontului Stîng, altfel spus la o dată cuprinsă între anii 27 î.e.n. — 14 e.n.¹⁵. Aspectul prosopografic al documentelor îmi reținea atenția mai puțin, măcar că, într-un fel, din deslușirile consacrate decretului nu lipsea sugestia timidă că titularul lui ar putea fi ctitorul pomenit în inscripția monumentală.

Astăzi, întemeiat pe o mai bună cunoaștere a populației Histriei în diferite perioade, și mai ales în primele veacuri ale erei noastre; întemeiat și pe o mai mare familiaritate cu scrisul inscripțiilor locale din secolele I î.e.n. — I e.n.¹⁶, socot că sugestia din 1954 poate fi reluată și că între un document și celălalt pot fi postulate relații pe care cu atîția ani în urmă abia cutezam să le întrevăd. Astfel, pornind de la convingerea că cele două lespezi au fost *sigur* gravate în același laps de timp (particularitățile lor paleografice sugerînd o deplină identitate — dacă nu de atelier, oricum de epocă —), mi se pare firesc să stărui asupra elementelor prosopografice comune celor două documente, a căror reeditare în cadrul

¹² U. Kahrstedt, RE, IV A, col. 1346; F. W. Scheel, TAPHA, LXXXII, 1951, p. 111—126; și H. Müller, *Milesische Volksbeschlüsse*.

¹³ D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, p. 157—163.

¹⁴ *Contribuții*², p. 70—71.

¹⁵ Acesta din urmă în *terminus ante quem* sigur, de vreme ce la închinarea ctitoriei lui Papas împăratul era încă în viață.

¹⁶ În această din urmă privință, îmi iau libertatea să trimit la considerațiile consacrate datei decretului în cinstea lui Aristagoras al lui Apaturios în *Contribuții*², p. 270—288.

Corpus-ului la care lucrez în acest moment îmi oferă un prilej binevenit să revizuiesc citirile din ediția 1954.

Astfel, în r. 3 al decretului, președintele Adunării (ἐπιμηνιεύων) din ziua cînd hotărîrea de cinstire a fost luată, Philodemos, e cu multă probabilitate același cu omonimul său din inscripția monumentală, în al cărei r.8 (din păcate mutilat) figurează în calitate de preot eponim al lui Apollon Tămăduitorul: [ἱερωμένου Φιλοδ]ήμου... Evident, în condițiile precare în care ni s-au transmis textele, de o certitudine absolută nu poate fi vorba, dar șansele de a ne găsi înaintea aceluiași personaj sînt mari, dacă ținem seamă de rolul lui eminent în ambele împrejurări și de raritatea numelui, care pînă în acest moment nu se mai întîlnește în vreo altă inscripție histriană.

Considerații similare mă îndeamnă să introduc în lacuna din r.4 al decretului numele [Πάπας Θεο]πόμπου, ceea ce face din ctitorul templului lui Augustus (Αὐτοκράτωρ Καίσαρ Σεβαστός) titularul decretului de care a fost vorba înainte. În aceste condiții, fiul lui Theopompos ni se înfățișează ca unul dintre histrienii de seamă ai vremii sale, pe de-o parte pentru meritul de-a fi înălțat împăratului un lăcaș de cult a cărui inițiativă era făcută să cîștige Histriei favoarea autorităților romane, pe de alta, de a fi adus cetății sale de baștină servicii a căror înșirare în expunerea de motive a decretului trebuie să fi fost lungă, de vreme ce primele isprăvi ce i se atribuie au fost, ni se spune, săvîrșite în tinerețe: [ἔτι] νέος ὄν... .

La fel cu Aristagoras fiul lui Apaturos, al cărui contemporan mai tînăr acesta va fi fost și a cărui pildă va fi încercat poate s-o urmeze, Papas al lui Theopompos trebuie deci socotit un histrian eminent al anilor de trecere de la perioada de autonomie politică la cea de trecere sub autoritatea romană a coloniilor din Pontul Stîng (ceea ce Ovidiu numește primirea lor *Ausonio sub iure*)¹⁷; ultimii ani ai domniei lui August, cu alte cuvinte, dacă nu chiar anii de după campaniile lui M. Licinius Crassus în Dobrogea și triumful acestuia ... *ex Traechia et Geteis* ¹⁸.

65. PROSOPOGRAPHICA TOMITANA

În ciuda progreselor importante realizate în cunoașterea personalului politic, administrativ și militar al imperiului roman în primele veacuri ale erei noastre, înainte și după apariția monumentalei *Prosopographia Imperii Romani*, compilată de Hermann Dessau, Elimar Klebs și Paul von Rohden ¹⁹; în ciuda sporului substanțial de informații venite să se adauge știrilor mai vechi, parțial elaborate în ediția nouă a vechii lucrări, întreprinsă de Arthur Stein și Edmund Groag ²⁰, amîndoi morți înainte de a-și fi văzut încheiată lucrarea ²¹, se poate spune că sîntem încă departe

¹⁷ *Trist.*, II 197—200; *Ep. ex Ponto*, IV 7 și 9.

¹⁸ *CIL*, I² 478 (= *Inscr. Italiae*, XIII 1, p. 571).

¹⁹ Berlin, 1897—1898.

²⁰ *Prosopographia Imperii Romani Saec. I II III*, iteratis curis ediderunt Edmundus Groag et Arturus Stein, Berolini et Lipsiae, MCMXXXIII și urm.

²¹ Astăzi încă în curs de publicare prin grija unui mînunchi de colaboratori conduși de Leiva Petersen.

de a fi ajuns la o stăpînire satisfăcătoare fie și a datelor la dispoziția noastră, fără să mai vorbim de surprizele pe care ni le pot rezerva oricînd descoperirile de inscripții noi, întregi sau fragmentare. Lacune supărătoare stăruie astfel în listele de demnitari imperiali de toate categoriile — oricît de conștiincios întocmite — și e nevoie de o atenție mereu trează a prosopografilor de vocație pentru ca semnificația fiecărui document nou să se încadreze satisfăcător în ansamblul cunoștințelor anterioare și să ducă la elucidarea uneia sau alteia din problemele rămase nelămurite.

Un bun exemplu în această privință îl constituie cazul unui guvernator al Moesiei Inferioare din zilele Antoninilor, cunoscut printr-un fragment de inscripție bilingvă publicat la sfîrșitul secolului trecut de Grigore Tocilescu²². În penultimul rînd al acestui document cunoscut figurează un consular al Moesiei din ale cărui *cognomina* unul singur se păstra, incomplet, sub forma pină de curînd trunchiată: ΠΤΩΠΙΟΣ în textul grec, ...RIO în cel latin. De-atunci, toți cîți au avut să se ocupe într-un fel sau altul de *fasti* provinciei de la Dunărea de Jos au încercat să întregască numele și să identifice personajul, fără să se fi putut ajunge în această privință la o opinie de toți acceptată. Elocventă, sub acest raport, e atitudinea Emiliei Doruții Boilă în *Dicționarul de istorie veche a României*²³, în care, compilînd o listă cronologică a guvernatorilor Moesiei Inferioare între 86 și 275 e.n., înscrie, sub anul 120, agrementat de semne de întrebare, numele lui (*Se*)rtorius (?*Brochus*), urmat nemijlocit de cel al lui *C. Ummidius Quadratus*, pe care Stein îl situa undeva în jurul anului 155, între Tib. Claudius Saturninus și T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo²⁴.

Acestea erau datele problemei pînă în 1977 cînd, la Congresul internațional de epigrafie greacă și latină de la Constanța, Adrian Rădulescu și Maria Munteanu au oferit participanților surpriza unui nou și substanțial fragment al inscripției publicate altădată de Tocilescu, făcut să permită întregirea fără greș a textului mutilat și în felul acesta să dezvăluie definitiv identitatea misteriosului RTORIUS și cronologia lui²⁵. Textul reconstituit ne-a păstrat, într-adevăr, indicația anului al IV-lea al puterii tribuniciene a lui Hadrian, ceea ce, în cronologie absolută, înseamnă 9 decembrie 119—10 decembrie 120 e.n.

Imp(eratori) Cae[(sari) diui Traiani Pa]rthici filio diui N[eruae nepot]i Tr[ai]an[o Hadriano Aug(usto) Ponti[f(ici) Max(imo) trib(uniciae)] pot(estatis) IIII co(n)s(uli) III resp. Tomitanorum
5 *C. Ummidio Quadrato Se[uero Serto]rio leg. Aug(usti) pr(o)pr(aetore)*

[Αὐτοκράτορι Καίσα[ρι θεοῦ Τραιανοῦ] Παρθικοῦ υἱῷ, θεοῦ Νέρουα υἱώνῳ, Τραιανῷ Ἀδριανῷ Σεβαστῷ, ἀρχιερεῖ μεγίστῳ δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ δ', ὑπάτῳ τὸ γ', βουλῇ δῆμος Τομιτῶν. Γ. Οὐμμίδιος Κοδράτος [Σεουῆρος Σε]ρτώριος πρεσβευτῆς τοῦ Σεβαστοῦ [καὶ ἀντιστρά]τηγος καθιέρωσεν.

²² AEM, VI, 1882, p. 12—13, nr. 122 (= CHL, III 7539).

²³ București, 1976, p. 399—400.

²⁴ *Die Legaten von Moesien*, p. 70.

²⁵ Adrian Rădulescu și Maria Munteanu, *Inscripții aus Tomis und Callatis in Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine*, Bucarest, 1977, p. 106 urm., nr. 5.

Răminea să facem o cunoștință mai apropiată a personajului atita vreme anonim și, înainte de toate, să-l introducem în *stemma* complicată a Ummidiilor, despre al căror loc în societatea romană a timpului informațiile sînt abundente. Această sarcină și-a asumat-o fără zăbavă Sir Ronald Syme, cunoscător desăvîrșit al prosopografiei sec. al II-lea și, după dispariția regretatului H.-G. Pflaum, singurul stăpin deopotrivă pe informațiile oferite de textele literare și de cele epigrafice. Pînă la descoperirea prietenilor noștri constanțeni, Sir Ronald împărtășea opinia după care necunoscutul din fragmentul AEM, VI, 42—43, nr. 22 ar fi fost [Se]rtorius Brochus²⁶. Curind însă după apariția studiului lui Rădulescu și al Mariei Munteanu din *Epigraphica*, împărtășind în totul întregirea corectă a celor doi editori, și-a părăsit propria ipoteză mai veche²⁷ și s-a raliat la concluzia că guvernatorul Moesiei din anul 120 — C. Ummidius Quadratus Severus Sertorius, consul suffect în 118 — era nepot de fiu al faimoasei Ummidia Quadrattilla din Casinum (cu privire la care Pliniu cel Tânăr ne-a lăsat o serisoare plină de amănunte pitorești²⁸), fiu al unui Sertorius Severus, *praetorius uir* prin anii 93—96. În aceste condiții, postularea unui alt Ummidius, guvernator al Moesiei Inferioare către anul 155, așa cum sugera altădată Stein pe baza unei dedicații din Charax²⁹, devine inutilă, iar singurul *legatus* sigur atestat rămîne cel din inscripția tomitană, fericit întregită după aproape un veac de zăbavă în stare fragmentară.

NOTES DE LECTURE (63—65)

(RÉSUMÉ)

63. *Un mot sur le culte de Bendis en Attique*. En marge d'une étude récente de M. Bărbulescu sur Bendis en Dacie (Acta Musei Napocensis, VIII, 1971, 91—102), qui passe sous silence les nombreux documents épigraphiques ayant trait à la réception de la déesse thrace dans le monde grec, et plus particulièrement en Attique, on s'attarde à analyser le contenu du décret des Orgéons de Pirée (LGS II 42 = LSCG 46), concernant l'organisation par les deux communautés de croyants d'Athènes et du Pirée, d'une procession en l'honneur de la déesse, la première à avoir été officiellement autorisée en terre grecque. Par la même occasion, on rappelle qu'au Ier livre de sa *République* (327 a—328 a), Platon décrit la célébration de cette festivité, prolongée le même soir par une course aux flambeaux à laquelle Socrate est censé avoir assisté, accompagné par tout un groupe d'amis.

²⁶ *Danubian Papers*, București, 1968, p. 217—218.

²⁷ *Ummidius Quadratus*, « *capax Imperii* », in *Harvard Studies in Classical Philology*, LXXXIII, 1980, p. 467—509.

²⁸ *Ep.*, VII 24. Plinius, care era dintre prietenii încercați ai familiei și oarecum îndrumătorul sufleteș al tinărului Ummidius, vorbește cu căldură despre calitățile lui intelectuale și morale. De altă parte, despre bogăția și munificența bătrinei matroane stau mărturie ruinele impunătoare ale mausoleului și amfiteatrului înălțate cu cheltuiala ei, evocate cu emoție de Amedeo Maiuri în ale sale *Passeggiate Campane* (Milano, 1938), p. 137—145.

²⁹ *Legaten von Moesien*, p. 70.

64. *Autour de deux documents histriens fragmentaires.* Revenant sur deux textes mutilés publiés par lui-même en 1954 (un décret célébrant les mérites d'un inconnu portant le patronymique Θεοπόμπου et une inscription monumentale mentionnant la construction à Histria d'un ναός consacré Αὐτοκράτωρι Καίσαρι Σεβαστῶ par les soins d'un évergète Πάπας Θεοπόμπου, l'éditeur passe en revue les arguments qui plaident en faveur de l'identité des deux personnages vivant vers la fin du règne d'Auguste, soit entre 27 av. notre ère et l'avènement de Tibère (14 de notre ère).

65. *Prosopographica Tomitana.* Dans les *fasti* des gouverneurs de la Mésie Inférieure, il existait jusqu'à tout récemment une lacune fâcheuse, cachant le nom d'un administrateur de cette province sous le règne d'un empereur de la famille des Antonins. Dans l'inscription qui nous en a conservé le souvenir (CIL III 7539) son nom est réduit au suffixe ΠΤΩΡΙΩΣ (RIO dans la version latine) et tous ceux qui s'en sont occupés depuis à peu près un siècle ont dû se contenter de l'appeller soit simplement [Se]rtorius, soit [Se]rtorius Brocchus, en lui assignant comme date l'année 120. Cette énigme vient finalement d'être résolue en 1977, grâce à la publication par A. Rădulescu et M. Munteanu d'un nouveau fragment de l'inscription éditée par Tocilescu en 1882 (*Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'Epigraphie grecque et latine*, Bucarest 1977, p. 106, n° 5). Il en résulte que l'inconnu (de son nom complet : *C. Ummidius Quadratus Severus Sertorius*) est un contemporain d'Hadrien, issu d'une famille dont les attaches avec l'aristocratie sénatoriale viennent d'être évoqués par Sir Ronald Syme dans un article intitulé : *Ummidius Quadratus « capax Imperii »* (*Harvard Studies in Classical Philology*, LXXXIII, 1980, p. 467—509).

AL VII-LEA CONGRES AL FEDERAȚIEI INTERNAȚIONALE A ASOCIAȚILOR DE STUDII CLASICE

Budapesta, 3—8 septembrie 1979

DE

I. FISCHER

Difficila misiune de a organiza cel de al VII-lea Congres al FIEC a revenit colegilor maghiari, care au beneficiat de sprijinul Academiei de științe a Ungariei, în impunătorul sediu al căreia s-au desfășurat lucrările.

Organizarea a prevăzut ședințe plenare (de deschidere și de închidere) și ședințele celor trei secții principale și ale celor trei colocvii specializate; în cadrul secțiilor s-au prezentat rapoarte cerute de organizatori și două tipuri de intervenții, unele anunțate (maximum trei pentru fiecare raport, limitate la zece minute) și participări spontane la dezbateri. Deoarece textele rapoartelor n-au fost difuzate în prealabil, intervențiile anunțate s-au transformat în scurte comunicări independente, grupate în jurul temei tratate de raportor. De aici a rezultat o extremă varietate a comunicărilor, cu o latură evident pozitivă: nici un clasicist, indiferent de preocupările sale, nu se putea considera neimplicat în tematica Congresului; există, desigur, și o latură negativă, aproape fatală în congresele internaționale: numărul mare de comunicări determină reducerea drastică a ședințelor plenare, divizarea în multiple ședințe de secții, de unde dificultatea pentru participanți de a asculta toate comunicările care i-ar putea interesa.

În ședința plenară inaugurală, cu caracter festiv în prima ei parte, nu s-a ținut decât o singură comunicare: K. Dover, *Grecia arhaică și continuitatea civilizației antice*. Din rapoartele prezentate în ședințele de secție spicuim câteva titluri, destinate să illustreze varietatea temelor. Secția I (Grecia arhaică, 650—550): I. Hahn (Budapesta), *Relații de proprietate în Elada arhaică înainte de Solon*; G. Nenci (Pisa), *Relațiile internaționale în Grecia arhaică*; R. Ghirshman (Paris), *Cimerienii și amazonele lor* (spre durerea întregului Congres, reputatul iranist a încetat din viață a doua zi după susținerea comunicării); I. T. Kruglikova (Moscova), *Extinderea culturii grecești pe țărmul nordic al Mării Negre în epoca arhaică*; P. Oliva (Praga), *Tirania și cultura*; M. L. West (Londra), *Muzica în Grecia arhaică*; J.-P. Vernant (Paris), *De la Homer la Simoniade: πᾶντα ᾠδᾶ*; M. Fernández-Galiano (Madrid), *Poetul în lumea arhaică, personalitatea și rolul său: Sappho*; B. Gentili (Urbino), *Problemele culturii orale: poezia orală a Greciei arhaice și poezia secolului al XVIII-lea italian*. Secția a II-a (Lumea mediteraneană în epoca elenistică): E. G. Turner (Londra), *Menandru și noua societate*; H. Lloyd-Jones (Oxford), *Artă poeziei elenistice*; A. La Penna (Florența), *Genurile poeziei elenistice la Roma în epoca republicană*; A. Michel (Paris), *Tradiția filozofiei elenistice în vocabularul estetic și moral al lui Cicero*; A. Szabó (Budapesta), *Cea mai lungă zi a anului: imaginea universului și astronomia în elenism*; E. Badian (Cambridge, Mass.), *Hegemonie și independență: câteva observații asupra relațiilor dintre Roma și orașele elenistice în secolul al II-lea î.e.n.*; G. Sarkisian (Erevan), *Problema elenizării Babilonului*; J. Wolski (Cracovia), *Monarhiile elenistice și parții*. Secția a III-a (Sfârșitul Imperiului roman): F. Paschoud (Geneva), *Biserica în Imperiul roman: tendințe în biserică împotriva și în favoarea imperiului*; A. Chastagnol (Paris), *Câteva probleme ale propogandei romane și bizantine în secolele IV—V*; J. Straub (Bonn), *Mundi principes: iluzia conducerii de către senat în lumina Historiei Augusta*; V. Velkov (Sofia), *Căderea Imperiului roman în Balcani*; J. Herman (Budapesta), *Latina vulgară în provinciile Imperiului roman*; A. Wlosok (Mainz), *Originalitate, creativitate și epigonism în literatura latină tirzie*; E. M. Štaerman (Moscova), *Declinul sclavajului în Imperiul roman*.

În afara celor trei secții, s-au ținut trei colocvii, din care vom cita câteva comunicări. Colocviul «Datorie și plăcere în gândirea și viața antică» (condus de J. de Romilly, care a ținut și cuvântul introductiv): W. den Boer (Leida), *Datorie și plăcere: valoarea lor relativă*; V. Jarcho (Moscova), *Datorie și plăcere în relațiile conjugale la Euripide și Menandru*; G. Arrighetti (Pisa),

Datoria și plăcerea în epicureism; I. Borzsák (Budapesta), *Otium și negotium : de la Catul la Tacit*; K. Thraede (Regensburg), *Officia humana și Fructio Dei în teologia occidentală pînă la Augustin*.

Colocviul « *Studia Mycenaea* » (organizat de J. Chadwick) : J. Chadwick (Cambridge), *27 de ani de studii consacrate linearului B*; J.-P. Olivier (Bruxelles), *Raport epigrafic*; M. S. RUIPÉREZ (Madrid), *Dialectul micenian*; J. Garcia-Ramon (Madrid), *Miceniana și dialectul eolic*; au ținut comunicări cu subiecte de mai strictă specialitate (« seturi » de tăblițe, termeni etc.) : C. Ruijgh, I. Tegyey, J. Killen, S. Deger-Jalkotzy, R. Gordesiani, A. Bartoněk etc.

Un al treilea colocviu, « *Noutăți papirologice* », a ținut o singură ședință de rapoarte și probleme metodologice, în cadrul căreia au vorbit P. Parsons, A. Carlini, E. Handley, J. Bingen, L. Politis.

La congres a participat o delegație românească destul de numeroasă (Societatea de studii clasice a organizat o deplasare colectivă); au fost înscrise în program cîteva intervenții : (în secția I) A. Piatkowski, *Semnificația cultului dionisiac în regimurile tiranice*; I. Banu (citită, în absența autorului, de Stela Petecel), *Ethos și fecunditate feminină, de la Soupiliouma la primele gânditori ai Greciei*; M. Nasta, *Problemele enunțării mîlului în poezia corală*; (în secția a II-a) Alexandra Ștefan, *Relații externe ale cetăților Pontului stîng*; (în secția a III-a) I. Fischer, *Latina dialectală între epigrafie și reconstrucție*; E. Cizek, *Istoriografia creștină și concepția providențială a istoriei*.

Ședința de închidere a constatat, în prima ei parte, din expuneri retrospective asupra lucrărilor celor șase secții și colocvii; au vorbit (în ordinea amintită mai sus a secțiilor) : M. Fernández-Galiano, E. Gabba, A. Chastagnol, J. de Romilly, J. Chadwick, J. Bingen.

Pe marginea Congresului s-au ținut două reuniuni cu caracter organizatoric. Cea dintîi, în 1 septembrie, Adunarea Generală FIEC (Societatea de studii clasice a fost reprezentată de președintele ei, Al. Graur), a procedat la alegerea Biroului pe următorii 5 ani. Noul președinte este prof. Wolfgang Schmid (R. F. Germania); noii membri ai Biroului sînt E. Gabba (Italia) și G. L. Huxley (Irlanda); conform statutelor, celelalte funcții au rămas în vechea lor componență (semnalăm în special pe secretar, F. Paschoud, și pe trezorier, J. Bingen, a căror activitate are caracter permanent). S-a hotărît ca viitorul Congres să aibă loc în 1984, în Irlanda. Cea de a doua, în 7 septembrie, a fost reuniunea Comitetului « *Eirene* ». S-a fixat data și tema: celei de a XVI-a Conferințe internaționale : Praga, 31 august – 4 septembrie 1982. Tema generală va fi « *Civilizația greacă și cea romană în relațiile lor reciproce, din punct de vedere istoric și cultural* », secția arheologică se va ocupa de iconografia mitologiei clasice, iar cea lingvistică va trata patru teme : sintaxa și semantica frazei; gramatica textului, traducere și interpretare; probleme de fonologie și morfonologie istorică; analiza contrastivă a limbilor greacă și latină. Conferința va cuprinde și trei colocvii : « *Symposium Vergilianum* », « *Studia Mycenaea* » și un colocviu dedicat trecerii de la Antichitatea tîrzie la Bizanțul timpuriu.

Bogăția ședințelor de comunicări și importanța reuniunilor n-au constituit însă singurele centre de interes ale Congresului. Nu vom repeta ceea ce se spune de atîtea ori, cu drept cuvînt, și anume că utilitatea congreselor internaționale constă mai mult în contactele dintre oamenii de știință decît în comunicările de specialitate, dar ne vom opri la două manifestări oferite de gazde și destinate tocmai acestui aspect uman al întîlnirii. În seara de 3 septembrie, organizatorul János Maté a prezentat un recital, cu un program foarte variat, de la începutul secolului al XVIII-lea (V. Lübeck, J. G. Walther, J. S. Bach) pînă în secolul nostru (L. Ákom, Z. Kodaly), trecînd prin secolul al XIX-lea (F. Liszt, C. Franck). În seara de 6 septembrie, a fost oferită participanților, în saloanele hotelului Gellért, la poalele muntelui Szent Gellért, tradiționala recepție, prelungire necesară, într-o atmosferă destinsă, a contactelor, chiar științifice, dintre filologi. Recepția a fost însă numai una din ipostazele în care s-a prezentat excepționala ospitalitate a colegilor maghiari, resimțită de toți congresiștii în toate detaliile desfășurării săptămînii filologice budapestane. Mulțumirile se cuvin tuturor, dar desigur în primul rînd organizatorilor, președintelui J. Harmatta, membrilor comitetului, dar în mod deosebit celui care a purtat povara secretariatului științific, asumată cu o ubiquitate surizătoare, distinsului savant Zsigmond Ritoók.

NOI REVISTE DE FILOLOGIE CLASICĂ

DE

I. FISCHER

Cea mai evidentă dezmințire opusă celor care se lamentează de declinul studiilor clasice ne pare a fi îmbogățirea crescândă, cantitativă și, nu rareori, calitativă a cercetărilor științifice în acest domeniu, concretizată prin extinderea progresivă, cu toate îndiguirile impuse de redacție, a bibliografiei din *L'Année Philologique* și prin apariția, an de an, a noi reviste, care nu se opresc la primul număr. Desigur că există o oarecare debilitare a infrastructurii școlare, explicabilă prin creșterea masei de informații care trebuie predate elevilor și prin restructurarea în consecință a programelor, dar, până acum cel puțin, repercusiunile în cercetare nu s-au făcut simțite. Ceea ce nu înseamnă, ținem să adăugăm, că și viitorul va putea menține cercetarea la același ridicat nivel fără aflusul continuu al unor forțe noi, cu pregătire pre-universitară.

Numai în perioada de elaborare a acestui volum au sosit în redacție patru periodice, asupra cărora ne vom opri aici.

În Ungaria, anul 1979 a văzut apariția primului volum al anuarului Catedrei de filologie greacă a Universității din Budapesta, *Homonota*; filologia greacă este înțeleasă în sens cronologic larg, de la Antichitatea clasică până la greaca modernă, incluzând relațiile ungaro-grecești și studii privind scrieri literare datorate unor filologi maghiari, redactate în greaca veche. Este oarecum replica elenică a programului susținut de Manfred Fuhrmann pentru filologia latină. Semnalăm mai jos articolele intrind în sfera de preocupări ale revistei noastre: G. Karsac, *Electra or Clytaemnestra?* (p. 9—36); F. Franciosi, *Sulle origini del metodo assiomatico-deduttivo nella matematica greca* (p. 37—57); Z. Kádár, *Fortleben der dionysischen Welt in der byzantinischen Malerei* (p. 59—71). Articolele, scrise în limbi de circulație internațională și în greaca modernă (contribuții datorate unor cetățeni maghiari de origine greacă), sînt urmate de o rubrică de recenzii destul de bogată pentru un prim număr al unei reviste (p. 193—213), încheierea constituind-o cronicile, dintre care menționăm pe cea semnată Ágnes Szöke, *Methodical Experimenting in Teaching Ancient Greek Language at Universities* (p. 214—217). Titlul revistei este el însuși un program: *ὁμόνοια* înseamnă, se știe, 'unanimitate'; și în acest sens am cita o frază din articolul programatic, asupra căreia există, fără îndoială, unanimitatea clasicistilor: « we are firmly convinced that a sounder proportion [între preocupările noilor generații] will prevail sooner or later in favour of humanities » (p. 5).

Din Italia ne-au sosit două reviste. Din *Quaderni Catanesi di studi classici e medievali* avem în față prima din cele două fascicule ale anului I (1979). În « prezentarea » liminară, redactorii se vor independenți de orice instituție care « administrează » știința sau face parte din « industria culturală » (ambii termeni aparțin autorului). Scopul științific pornește de la ideea de a considera clasicismul și evul mediu ca « un ambito culturale e non un limite cronologico che sanzionerebbe [...] lo iato fra il passato e il presente, vanificando la pur ineliminabile proiezione del mondo antico e medioevale sulla nostra società » (p. 6). De aceea, revista caută să promoveze « la riscoperta o una più accurata analisi dei fondamentali valori, che hanno consentito il germogliare e il progredire del mondo moderno » (ib.). Colaboratorii sînt italieni, profesori ai institutelor de învățămînt superior din Catania și Roma (sub conducerea lui Rosario Soraci, istoric al administrației și dreptului imperial), la care se adaugă și G. Wirth, cunoscutul istoric de la Bonn. Iată articolele privind Antichitatea: B. Saitta, *Un momento di disgregazione nel regno visigoto di Spagna: la rivolta di Ermenegildo* (p. 81—134); G. Compagnino, *Metafisica dell'immagine. Platone e il linguaggio de la poesia fra magia e retorica*, 1 (p. 159—216), care-și propune să dezbătă în special problema imitației în cadrul întregii teorii poetice platonice; G. Wirth, *Anmerkungen zur Vita des Severin von Noricum* (p. 217—266), unde se discută sursele istorice ale unor evenimente din Europa centrală a secolului V; Ferronia Elia, *Ancora sul cristianesimo di Filippo l'Arabo* (p. 267—283), studiază încercările împăratului de a aduce Romei pacea religioasă și argumentele în favoarea posibilității convertirii lui Filip la creștinism; R. Soraci, *L'ordinamento tributario di Gordiano III* (p. 285—341).

O scurtă rubrică de recenzii încheie volumul, compus, după cum s-a putut observa, mai ales din studii ample.

Spre deosebire de precedentă, *Inulglata lucernis* e o revistă oficială, organul Institutului de latină al Universității din Bari, condusă de Leopoldo Gamberale, cunoscut în ultimii ani pentru lucrări de filologie (traducerea la A. Gellius, studii despre Cicero etc.). Scopul e de a oferi membrilor institutului un loc în care să-și comunice și să-și confrunte opiniile științifice și rezultatele cercetărilor. În acest sens, titlul revistei, extras dintr-un fragment al poetului Cinna (fr. 11 M), e destinat să exprime atmosfera de «cenacu cultural» al institutului; găsirea unui titlu, și a acestui titlu, printre fragmentele poetice e semnificativă pentru ordinea de preocupări și pentru obiectul pasiunii filologice a autorilor.

Articolele, dispuse alfabetic, sînt : Maria Luisa Amerio, *Su due similitudini del Protretico di Clemente Alessandrino* (prot. 9, 86, 2) (p. 7—37), discută sursele literare și valoarea simbolică a textului; N. Biffi, *Una battuta sentenziosa di un liberto terenziano* (Andr. 141—143) (p. 39—47) situează sentența în contextul ei cultural și istoric; Pasqua Carletti Colafrancesco, *Il 'rene' di Galla* (Note ad Auson. Epigr. 34 P.) (p. 49—75), discută valoarea semantică neobișnuită a lui *ren*, traducînd gr. *νεφρός*, împreună cu alți termeni din limbajul erotic latin; L. Gamberale, *Pseudociceroniana* (exil. 6:8) (p. 77—88) propune conjecturi și interpretări la două pasaje din discursul apocrif menționat; M. Massaro, *Variatio e sinonimia in Fedro* (p. 89—142), studiază procedeul stilistic enunțat în titlu, ajungînd la concluzia că Fedru avea bogate lecturi din literatura «clasică»; Maria Lisa Ricci, *Il 'topos' della poesia consolatrice (in riferimento ad Ov. trist. 4, 1, 3 sgg., 4, 10, 117 sgg., 5, 1, 33 sg.)* (p. 143—170), urmărește evoluția temei, începînd cu lirica greacă; V. A. Sirago, *Liuis Drusilla: una nuova condizione femminile* (p. 171—207), depășește personajul din titlu, trecînd în revistă condiția femeilor din virful ierarhiei sociale și politice a perioadei augustee. După cum se observă, contribuțiile sînt în general de dimensiune medie și abordează o vastă arie de preocupări de la filologia în sens restrîns pînă la stilistică, istorie literară, istorie socială și politică, cu preferință marcată pentru studiile filologice propriu-zise.

Din S p a n i a, mai precis din C a t a l o n i a, ne sosesc două fascicule, constituind volumul I, 1979, al primei reviste de filologie clasică redactată în catalană, *Faentla*, organ al Departamentului de limbi clasice al Universității autonome din Barcelona. Conducerea îi revine prof. Marc Mayer Olivé, cunoscut pentru studiile sale de literatură latină și istorie romană, care semnează și scurta prefață. Programul e clar : «FAVENTIA cobrirà els diversos aspectes de les ciències de l'antiguitat relacionats amb el món clàssic i especialment els referents a les nostres terres»; se prevede de asemenea publicarea unor suplimente monografice. Preocupările revistei sînt de o extremă varietate : literatură, lingvistică, metrice, istorie, arheologie, recepțarea Antichității. Iată sumarul celor două fascicule (ne mărginim la Antichitate și la recepțarea ei) : I. Concepció Piedrafita i Carpena, *Aportaciones sobre el pentámetro del Corpus Teognideo* (p. 7—16); María Cruz García Fuentes, *Las categorías primarias de la gramática de los cuentos populares del Satiricón* (p. 17—25); J. Martínez Gázquez, *Sobre el origen hispano-visigodo de las Institutionum disciplina* (p. 35—46), text pseudo-isidorian; J. Medina, *Virgili en la literatura catalana* (p. 47—61); A. Balil, *Los Gorgoneia de Barcino* (p. 63—70); X. Barral i Altet, *Els mosaics d'Empúries: informació preliminar* (p. 71—76); Isabel Rodà, *La iconografia de les estacions a Barcino* (p. 77—93); J. Pons i Sala, Marcus Licinius Celtiber, un membre important de l'aristocràcia municipal d'Aeso (p. 99—110); II. C. García Gual, *Relaciones entre la novela corta y la novela en la literatura griega y latina* (p. 135—153); Montserrat Llarena Xibillé, *La relació expressió lingüística—expressió corporal, en el Trinummus de Plaute* (p. 155—165); Julio Samsó, *Astronómica isidoriana* (p. 167—174); Ana Maria Moure Casas, *Una possible interpretació del término lumine en Palladio I*, 12 (p. 175—180); P. Quetglas i Nicolau, *Anàlisi de l'exclamació* (p. 181—194); J. M. Romeo, *El uso del ablativo en los tratados De lapsis y De catholicae ecclesiae unitate de San Cipriano* (p. 195—205); L. Ferreres, *Itaque en lloc de ita en llatí tardà* (p. 207—210); M.-J. Pena, *La tumba y los libros de Numa* (p. 211—229); J. M. Nolla Brufau, F. J. Nieto Prieto, *Acerca de la cronología de la muralla romana tardía de Gerunda: la terra sigillata clara de «Casa pastoris»* (p. 263—283). Impresionează în această înșirare nu numai vastitatea cîmpului de investigație, dar și numărul cercetătorilor care alcătuiesc echipa de colaboratori (și să nu uităm, pentru completarea imaginii, că Barcelona posedă și o a doua universitate, și aceasta dotată cu clasicisți). Fiecare fasciculă se încheie cu scurte rubrici de note (mai ales filologice, de semnalare a unor manuscrise) și de recenzii (printre care ne-am bucurat să găsim cea semnată de M. Mayer și dedicată lucrării lui E. Cizek, *Structure et idéologie...*, p. 315—319; despre aceasta vezi mai jos, p. 153).

Interesul științific, individualitatea bine conturată, și, cu o singură excepție, aspectul grafic extrem de îngrijit al noller periodice sînt fără îndoială generatoare de satisfacții intelectuale imediate și de optimism pentru viitorul studiilor noastre.

SESIUNEA «ANTICHITATEA ȘI MOȘTENIREA EI SPIRITUALĂ»

Iași, 31 mai—1 iunie 1980

DE

I. FISCHER

Societatea de studii clasice a reluat în ultimii ani tradiția reuniunilor pe țară ținute în cadrul cite unei filiale. În primăvara anului 1980 gazda a fost filiala ieșeană, sprijinită de Universitate, de Consiliul județean de cultură și educație socialistă și de Comitetul sindical al învățămîntului din Iași.

Tematica a fost foarte largă, pentru a permite o cit mai bogată participare activă: (1) Perioadele clasice ale celor două literaturi și receptarea lor modernă; (2) Perioadele tîrzii ale celor două limbi și influențe reciproce; (3) Filozofia antică și receptarea ei; (4) Romanitatea spațiului ponto-carpato-danubian. Uneori și această tematică a fost depășită (lista comunicărilor se poate citi în cronica Societății, mai jos, p. 181).

Ședința plenară inaugurală s-a ținut în sala Senatului Universității. După cuvîntul de deschidere rostit de acad. Al. Graur, președintele Societății, rectorul Universității, prof. M. Todossia, a adresat participanților, în numele instituției pe care o conduce, salutul și urările sale de succes, scoțînd în evidență strălucitele tradiții filologice ieșene. Lucrările propriu-zise s-au desfășurat în continuare, în cele două ședințe plenare (de simbătă și de duminică dimineața) și în ședințe de secții (în după masa primei zile); oricît ar fi dorit organizatorii să evite împărțirea în secții, aceasta a devenit inevitabilă atît datorită abundenței comunicărilor, cit și timpului strict limitat la cele două zile de obligațiile didactice ale participanților. În ședințele plenare s-au concentrat lucrările de interes mai general din cele patru teme ale sesiunii, iar în secții s-au programat lucrările de mai strictă specialitate. Participarea a fost numeroasă la toate ședințele, discuțiile susținute, nu rareori polemice, ceea ce constituie în sine un semn indubitabil al succesului, și, în fond, al calității comunicărilor.

Meritele acestui succes revin în primul rînd biroului filialei ieșene a societății, președintelui ei, Tr. Diaconescu, celorlalți membri ai biroului, dar și celui care a condus filiala pînă la începutul acestui an, devotatul și energicul nostru coleg, prof. Octav Tcaciuc, ale cărui 80 de primăveri nu i-au diminuat cu nimic nici forța, nici elanul.

După încheierea lucrărilor, organizatorii, în colaborare cu Sindicatele (reprezentate de prof. Ioana Irimia, membră a biroului filialei), au oferit clasicistilor veniți la Iași din toată țara posibilitatea de a lua parte la o excursie avînd ca țintă vechile centre culturale ale Renașterii moldovene, Cotnari și Hîrlău, unde au putut constata că în preajma ctitoriilor lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș cercetările fundamentale ale filologiei nu sînt reluctante la rezultatele oenologiei aplicate.

Cele două zile ieșene de dezbateri științifice și de întîlniri colegiale sau de emoționante reîntîlniri vor rămînea multă vreme gravate pozitiv în memoria tuturor participanților și vor constitui un îndemn (și un model) pentru manifestări similare viitoare.

BIBLIOGRAFIA CLASICĂ ROMÂNEASCĂ (1978—1979)*

DE

ALEXANDRA ȘTEFAN și I. FISCHER

I. BIBLIOGRAFII, GENERALITĂȚI, ENCICLOPEDII

1. *Nicolae Gostar (1922—1978)*. AMN, 15, 1978, 707—708.
2. *Scriitori greci și latini*. (Coordonatori: N. I. Barbu, Adelina Piatkowski). București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, 447 p.
3. *Societatea de studii clasice din Republica Socialistă România. Ședințele de comunicări*, StCl, 18 (1979), 219—221.

* Prezenta bibliografie a luat în considerare lucrările autorilor din România, tipărite în țară sau în străinătate, lăsând la o parte lucrările savanților străini publicate la noi. Dintre recenzii au fost înregistrate, la lucrarea recenzată, numai cele privind volumele românești (despărțite de indicațiile bibliografice ale acestora printr-o linie verticală). Lucrările manuscrise (dactilografiate) nu figurează în repertoriu; cele litografiate sînt înregistrate selectiv. Au fost incluse și lucrările mai vechi, omise din bibliografia anilor precedenți. La articolele de revistă unde rubrica și titlul nu oferă o orientare suficientă, am dat, între croșete, indicații sumare asupra conținutului. La capitolul *Arheologie*, am înregistrat șantierul consacrat altor civilizații decît celei greco-romane numai în cazul în care a fost găsit material grecesc sau roman sau unde se pot detecta influențe grecești sau romane; același principiu ne-a călăuzit și în redactarea paragrafului consacrat lingvisticii indo-europene: am înregistrat numai lucrările care au un raport direct cu cele două limbi clasice sau care folosesc material (surse literare, epigrafice, onomastică) din aceste limbi. La capitolul *Texte, traduceri*, ordinea este cea alfabetică a scriitorilor antici; în cadrul celorlalte capitole s-a ținut seama de ordinea alfabetică a autorilor moderni.

Deoarece strîngerea documentării din publicații puțin accesibile întîmpină mari dificultăți, rugăm pe autorii lucrărilor publicate în străinătate, în volume izolate sau în culegeri care nu au ca obiect principal Antichitatea, să ne semnaleze contribuțiile de acest fel.

Dăm mai jos abrevierile publicațiilor despuate:

AcMemIst	= <i>Academia Republicii Socialiste România. Memoriile secției de științe istorice. Seria IV</i> . București, Ed. Academiei.
Acte XIV Eirene	= <i>Problemy antičnoj istorii i kul'tury</i> . I—II, Erevan, Izd. AN Armjanskoj SSR, 1979.
Actes VII Epigr.	= vezi nr. 556.
AIIAI	= <i>Anuarul Institutului de istorie și arheologie « A. D. Xenopol »</i> . Iași, Ed. Academiei.
AIIIC	= <i>Anuarul Institutului de istorie</i> . Cluj-Napoca, Ed. Academiei.
AMN	= <i>Acta Musei Napocensis</i> . Cluj-Napoca, Muzeul de istorie.
AMoldMer	= <i>Acta Moldaviae Meridionalis</i> . <i>Anuarul Muzeului județean Vaslui</i> .
AMP	= <i>Acta Musei Porolissensis</i> . Zalău, Muzeul de istorie și artă.
Apulum	= <i>Apulum. Acta Musei Apulensis</i> . Alba Iulia, Muzeul județean.
AUB	= <i>Analele Universității din București. Seria științe sociale</i> .
AUCr	= <i>Analele Universității din Craiova</i> .
AUI	= <i>Analele științifice ale Universității « Al. I. Cuza » din Iași. Secțiunea III (științe sociale)</i> .
AUT	= <i>Analele Universității din Timișoara</i> .
Banatica	= <i>Banatica</i> . Reșița, Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin.
Bronzes	= <i>Bronzes hellénistiques et romains</i> , Paris, de Boccard, 1979.
Buridava	= <i>Buridava. Studii și materiale</i> . Rîmnîcu Vîlcea, Muzeul județean Vîlcea.
CARh	= <i>Cercetări arheologice</i> . București, Muzeul de istorie a R.S.R.

4. Elisabeta Ancuța-Rușinaru, *Muzeul din Corint*. RMM (Muzeu), 16, 1979, 1, 77—80.
5. I. Andrițoiu, *Dr. doc. Octavian Floca la a 75-a aniversare*. [Cu bibliografie selectivă.] Sargetia, 14, 1979, 9—13.
6. R. Ardevan, A. A. Rusu, *Botăr Imre și colecția sa de antichități*, AMP, 3, 1979, 387—410.
7. Jana Balaciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*. București, Albatros, 1978, 262 p. | SCL, 30, 1979, 3, 278—280, Iorgu Iordan; LR, 1979, 3, 319—321, Emanuela Buză.
8. I. Banu, *Salonic 1978: Congresul mondial aristotelic (note)*. RF, 25, 1978, 6, 760—764.
9. L. Boia, *Mari istorici ai lumii*. București, Tipografia Universității, 1978, 224 p. | R Ist, 32, 1979, 7, 1389—1390, Fl. Constantin.
10. M. Borcilă, *Opera lingvistică a lui Theodor Capidan*. CL, 24, 1979, 2, 129—144.
11. C. Chera-Mărgineanu, *Sesiunea științifică a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța (21—23 octombrie 1977)*. Pontica, 11, 1978, 289—299.

Carpica	= <i>Carpica</i> . Bacău, Muzeul de istorie.
Clst	= <i>Cercetări istorice</i> . Iași, Muzeul de istorie a Moldovei.
CL	= <i>Cercetări de lingvistică</i> . Cluj-Napoca, Ed. Academiei.
CNum	= <i>Cercetări numismatice</i> . București, Muzeul de istorie a R.S.R.
Crisia	= <i>Crisia. Culegere de materiale și studii</i> . Oradea, Muzeul «Țara Crișurilor».
Cumidava	= <i>Cumidava</i> . Brașov, Muzeul județean.
Dacia	= <i>Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle série</i> . București, Ed. Academiei.
Danubius	= <i>Danubius. Istorie—Etnografie</i> . Galați, Muzeul de istorie.
Drobeta	= <i>Drobeta</i> . Drobeta-Turnu Severin, Muzeul regiunii Porților de Fier.
Hierasus	= <i>Hierasus. Anuar</i> . Botoșani, Muzeul județean.
LR	= <i>Limba română</i> . București, Ed. Academiei.
MA	= <i>Materiale și cercetări arheologice</i> . București, Ed. Academiei.
Marisia	= <i>Marisia. Studii și materiale: arheologie, istorie, etnografie</i> . Tirgu Mureș, Muzeul județean Mureș.
Marmatia	= <i>Marmatia</i> . Baia Mare, Muzeul județean Maramureș.
MemAnt	= <i>Memoria Antiquitatis</i> . Piatra-Neamț, Muzeul arheologic.
Noesis	= <i>Noesis. Travaux du Comité roumain d'histoire et de philosophie des sciences</i> . București, Ed. Academiei.
Ortodoxia	= <i>Ortodoxia. Revista Patriarhiei române</i> . București, Institutul biblic.
PL	= <i>Probleme de logică</i> . București, Ed. Academiei.
Pontica	= <i>Pontica</i> . Constanța, Muzeul de istorie națională și arheologie.
Potaissa	= <i>Potaissa</i> . Turda, Comitetul de cultură și educație socialistă.
RESEE	= <i>Revue des études sud-est européennes</i> . București, Ed. Academiei.
RF	= <i>Revista de filozofie</i> . București, Ed. Academiei.
R Ist	= <i>Revista de istorie</i> . București, Ed. Academiei.
RITL	= <i>Revista de istorie și teorie literară</i> . București, Ed. Academiei.
RL	= <i>Revue roumaine de linguistique</i> . București, Ed. Academiei.
RMM	= <i>Revista muzeelor și monumentelor</i> . București, Consiliul Culturii și Educației Socialiste.
RRH	= <i>Revue roumaine d'histoire</i> . București, Ed. Academiei.
RRHA	= <i>Revue roumaine d'histoire de l'art</i> . București, Ed. Academiei.
RSS	= <i>Revue roumaine des sciences sociales</i> . București, Ed. Academiei.
SAI	= <i>Studii și articole de istorie</i> . București, Societatea de științe istorice.
Sargetia	= <i>Acta Musei Deuensis. Sargetia</i> . Deva, Muzeul județean Hunedoara.
SCIA	= <i>Studii și cercetări de istoria artei</i> . București, Ed. Academiei.
SCIV	= <i>Studii și cercetări de istorie veche și arheologie</i> . București, Ed. Academiei.
SCL	= <i>Studii și cercetări lingvistice</i> . București, Ed. Academiei.
SCVrancea	= <i>Studii și comunicări</i> . Vrancea, Focșani, Muzeul județean de istorie și etnografie Vrancea.
S IstFil	= <i>Studii de istorie a filozofiei universale</i> . București, Ed. Academiei.
SMMIM	= <i>Studii și materiale de muzeografie și istorie militară</i> . București, Muzeul militar central.
ST	= <i>Studii teologice</i> . București, Institutul biblic.
SCl	= <i>Studii clasice</i> . București, Ed. Academiei.
SUC	= <i>Studia Universitatis Babeș-Bolyai</i> . Cluj-Napoca.
Tibiscus	= <i>Tibiscus</i> . Timișoara, Muzeul Banatului.
Ziridava	= <i>Ziridava. Studii și cercetări</i> . Arad, Muzeul județean.

12. E. Comşa, *Gheorghe Cantacuzino*. [Necrolog.] SCIV, 29, 1978, 2, 303—305.
13. Em. Condurachi, *Constantin Moisiu — omul (1876—1958)*. AcMemIst, 1, 1975—1976, 157—162.
14. H. D[ăicoviciu], *Retrospectivă*. [La a 75-a aniversare a prof. I. Berciu; cu bibliografie selectivă.] AMN, 16, 1979, 917—922.
15. Rada Davidescu, *Mihai Guşiţă — făclie nestinsă*. [Necrolog.] Drobeta, 1978, 202—204.
16. I. Dănăilă, Eleonora Popa, *Bibliografia românească de lingvistică (BRL, 21, 1978)*. LR, 28, 1979, 4, 341—463.
17. Lileta Donat, *Începuturile studiilor clasice în Olenia*. AUCr (Ştiinţe filologice), 4, 1976, 37—42.
18. S. Dumitraşcu, *Romanica (I)*. Note bibliografice. Crisia, 9, 1979, 89, 144.
19. Elisabeta Faiciuc, *Bibliografia lucrărilor lui Theodor Capidan*. CL, 24, 1979, 2, 145—158.
20. I. Fischer, *Pierre Chantraine (1899—1974)*. SCL, 26, 1975, 1, 99—100.
21. I. Fischer, *A XIV-a Conferinţă internaţională de studii clasice «Eirene», Erevan, 18—23 mai 1976*. StCl, 18 (1979), 165—166.
22. I. Gal, *Contribuţia lui Constantin Moisiu la dezvoltarea arhivisticii româneşti*. AcMemIst, 1, 1975—1976, 163—169.
23. Mihnea Gheorghiu, *Allocution* [la deschiderea congresului de epigrafie]. Actes VII Epigr., 24—25.
24. C. C. Giurescu, *Personalitatea lui Vasile Pârvan*. AcMemIst, 22, 1977, 121—126.
25. Al. Graur, *Jerzy Kurylowicz (1895—1978)*. RL, 28, 1978, Supl., 101.
26. C. Iconomu, *Nicolae Gostar*. [Necrolog.] Clst, 9—10, 1978—1979, 721—725.
27. Maria Ignat, *A XIII-a sesiune anuală de rapoarte de arheologie*. RMM (Muzeu), 16, 1979, 5, 83.
28. O. Iliescu, *Însemnătatea operei ştiinţifice a profesorului Constantin Moisiu*. AcMemIst, 1, 1975—1976, 171—178.
29. Liana Lupaş, *Indo-European and Classical Studies*. RL, 23, 1978, 1—4 (*Current Trends in Romanian Linguistics*), 337—348.
30. C. N. Mateescu, *Colecionarul Gheorghe Georgescu la 95 de ani*. Drobeta, 1978, 196—197.
31. C. N. Mateescu, *Ilie Constantinescu (1874—1960)*. Drobeta, 1978, 200—201.
32. C. N. Mateescu, *Pamfil Polonic (1859—1944)*. Drobeta, 1978, 198—199.
33. I. Naghiu, *Învăţămîntul papirologiei la Universitatea din Iaşi*. Clst, 9—10, 1978—1979, 517—522.
34. Al. Nemoianu, *A XII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din 1977*. RMM (Monumente), 47, 1978, 1, 94.
35. C. Noica, *Opera filozofică a lui Atanase Joja*. PL, 7, 1977, 141—144.
36. Georgeta Penelea, *Bibliographie historique 1976 (I)*. RRH, 17, 1978, 1, 193—207.
37. Georgeta Penelea, *Bibliographie historique 1977 (I)*. RRH, 18, 1979, 1, 209—234; (II), ib., 2, 409—438; (III), ib., 3, 633—663; (IV), ib., 4, 849—862.
38. Georgeta Penelea, Elisabeta Oprescu, *Bibliographie historique 1976 (II)*. RRH, 17, 1978, 2, 365—386; (III), ib., 3, 561—586; (IV), ib., 4, 793—817.
39. D. M. Pippidi, *Note de lectură*. [Din nou despre Ti. Plautius Aelianus din Callatis; Rectificări la o dedicaţie greacă din Muzeul de arheologie Constanţa; În jurul dedicaţiilor din «Constitutio Antoniniana» şi «Tabula Banasitana».] StCl, 18 (1979), 151—157.
40. D. M. Pippidi, *Adunarea Generală a Federaţiei Internaţionale de studii clasice, Bruxelles, 2—4 septembrie 1976*. StCl, 18 (1979), 159—162.
41. D. M. Pippidi, *Allocution* [la şedinţa de deschidere a Congresului de epigrafie]. Actes VII Epigr., 21—23.
42. D. M. Pippidi, *Allocution* [la închiderea Congresului de epigrafie]. Actes VII Epigr., 499—502.
43. Eleonora Popa, I. Dănăilă, *Bibliografia românească de lingvistică (BRL, 20, 1977)*. LR, 27, 1978, 4, 365—469.
44. G. Popilian, *Profesorul Dumitru Tudor la a 70-a aniversare*. SCIV, 29, 1978, 2, 155—164.
45. C. Preda, *Le professeur D. Tudor à son 70e anniversaire*. Dacia, 23, 1979, 347—354.
46. A. V. Rădulescu, *Cronică muzeologică pe malul mării*. Pontica, 11, 1978, 7—11.
47. A. V. Rădulescu, *Necesitatea şi importanţa unui muzeu de istorie şi arheologie la Medgidia*. Pontica, 11, 1978, 13—17.
48. A. Rădulescu, *Colecţia de arheologie «Callatis»*. RMM (Muzeu), 15, 1978, 10, 20—25.
49. Maria-Eliza Rădulescu, *Bibliografia cadrelor didactice [ale Facultăţii de istorie din Bucureşti]*. AUB (Istorie), 27, 1978, 75—123; continuă ib., 28, 1979, 127—136.
50. A. Rosetti, Sanda Golopenţia-Eretescu (ed.), *Current Trends in Romanian Linguistics*. RL, 23, 1978, 1—4, 1—651 | CL, 24, 1979, 2, 223—224, Iorgu Iordan.

51. M. Sala, *Bibliografia lucrărilor de onomastică apărute în România — 1975—1977*. LR, 27, 1978, 3, 329—336.
52. Silviu Sanie, *Nicolae Gostar*. [Necrolog.] Dacia, 23, 1979, 377—380.
53. S. Sanie, *Nicolae Gostar, 1922—1978*. SCIV, 30, 1979, 1, 111—114.
54. O. Stoica, *Nicolae Gostar, 1922—1978*. RMM (Muzeu), 16, 1979, 5, 95.
55. P. Șadurschi, *Nicolae Gostar*. [Cu bibliografie.] Hierasus, 1, 1978, 573—579.
56. Alexandra Ștefan, I. Fischer, *Bibliografia clasică românească (1975)*. StCl, 18 (1979), 169—185.
57. Gh. Ștefan, *Vasile Pârvan, îndrumătorul cercetărilor arheologice din România*. AcMemIst, 2, 1977, 127—133.
58. Șt. Ștefănescu (coordonator), *Enciclopedia istoriografiei românești*. București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, 471 p. | Marmatia, 4, 1978, 528—529, Gh. P. Robescu; AIIA1, 16, 1979, 550—553, M. Cojocariu; RRH, 18, 1979, 4, 833—837, P. Cernovodeanu; RIst, 32, 1979, 4, 771—773, L. Boia.
59. N.-Ș. Tanașoca, *A XIII-a Conferință internațională de studii clasice « Eirene »*, Dubrovnik, 7—12 octombrie 1974. StCl, 18 (1979), 163—164.
60. Virginia Teodorescu, *Comemorarea lui Vasile Bogrea la Cercul științific studențesc*. StCl, 18 (1979), 167.
61. G. Trohani, *Daci—romani—români*. [Cronică a unui simpozion.] RMM (Muzeu), 16, 1979, 6, 86.
62. I. Tudor, *Allocution* [la deschiderea Congresului de epigrafie]. Actes VII Epigr., 27—28.
63. A. Vraciu, *J. Kurylowicz (26.VIII, 1895—28.I.1978)*. AUI (Lingvistică), 24, 1978, 137—139.
64. A. Vulpe, *Eine neue rumänische Fachzeitschrift: Acta Musei Porolissensis, I, 1977, Museum für Geschichte und Kunst Zalău, Kreis Sălaj*. Dacia, 22, 1978, 383—384.
65. R. Vulpe, *Vasile Pârvan — savantul*. AcMemIst, 2, 1977, 136—143.

II. LINGVISTICĂ

A. Limba greacă

66. Liana Lupaș, *Ὑπέρομπος et ὑπέροπος*. StCl, 18 (1979), 115—119.

B. Limba latină

67. A. Avram, *Lat. illam: rom. o. În legătură cu tratamentul lat. [ll] în limba română*. [ll > u.] SCL, 29, 1978, 1, 45—49.
68. Livia Buzoianu, *Taxinomia numelor proprii în cartea I din « Metamorfozele » lui Ovidiu*. Pontica, 11, 1978, 259—267.
69. Katalin Dumitrașcu, L. Hangiu, *Despre două construcții populare la Caesar*. [și final.] AUCr (Științe filologice), 5, 1977, 55—58.
70. Luminița Fassel, *Păstrarea lui ū, trăsătură dialectală a latinei populare*. AUI (Lingvistică), 24, 1978, 85—88.
71. Luminița Fassel, *Cauză și condiție în evoluția latinei populare*. AUI (Lingvistică), 25, 1979, 29—36.
72. I. Fischer, *Aspectul lingvistic al romanizării Daciei*. LR, 27, 1978, 2, 189—191.
73. I. Fischer, *Două ipoteze etimologice*. [Rom. vindeca < lat. uindicare?; Rom. frământa (< lat. *fremetare).] SCL, 29, 1978, 5, 531—533.
74. I. Fischer, *Un problème de phonologie diachronique du latin tardif*. Acte XIV Eirene, 1, 517—522.
75. I. Fischer, *Preliminarii la o descriere fonologică a consonantismului latin*. SCL, 30, 1979, 4, 307—314.
76. Cătălina Frincu, C. Frincu, *Analogia ca punct de plecare pentru lat. ks, kt > rom. ps, pt*. SCL, 29, 1978, 4, 419—429.
77. Maria Iliescu, Michaela Livescu, *Introducere în studiul limbilor romanice*. Craiova, Facultatea de filologie, 1978, XXIII + 314 p. + 1 hartă.
78. D. Loșonți, *Lat. galla în limba română*. CL, 24, 1979, 1, 39—44.
79. H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*. București—Paris, Ed. Academiei — Les Belles Lettres, 1978, IX + 401 p. + VII hărți.

80. Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice, 2, condiții socioculturale*. București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, 333 p. | CL, 24, 1979, 1, p. 100—102, A. Goția.
81. Al. Niculescu (coordonator), Ecaterina Goga, C. Poghir, Maria Iliescu, Tr. Costa, Gabriela Creția, M. Nasta, D. Slușanschi, *Manual de lingvistică romanică. Latinitate — romanitate. II. Latina «vulgară»*. București, Facultatea de limbi străine, 1979, 273 p.
82. Sebastian Popescu, *Stadiul actual și metodele cercetării formării cuvintelor în limba latină. Derivarea cu sufixe*. SCL, 30, 1979, 4, 367—370.
83. Sanda Reinheimer-Ripeanu, *Variante palatale și variante africte. De la latină la limbile romanice*. SCL, 30, 1979, 1, 73—88.
84. A. Rosetti, *Thrace et latin dans l'Europe du sud-est pendant l'Antiquité*. RL, 24, 1979, 5, 431—435.
85. I. I. Russu, *L'onomastique de la Dacie romaine. L'onomastique latine* (Paris), 1977, 353—363.
86. T. Teaha, *Lat. grumus în limba română și în limbile romanice (II)*. CL, 23, 1978, 1, 83—85.

C. Lingvistică indo-europeană

87. Maria-Francisca Băltăceanu, *Concordanțe fonetice și fonologice între armeană și daco-moesiană*. [Include fapte grecești.] SCL, 30, 1979, 5, 433—455.

III. CRITICĂ ȘI EXPLICAȚII DE TEXT

88. Al. Graur, *Philaenon arae*. [Sall. Jug. 79, 4—10.] StCl, 18 (1979), 121—123.
89. C. Poghir, *Fulminis sau fluminis? Conjectură la Tibul, I, 9, 36*. StCl, 18 (1979), 125—126.

IV. POETICĂ, RETORICĂ, STILISTICĂ

90. Doina Comloșan, *Aristotel și teoria teatrului non-aristotelic*. AUT (științe filologice), 15, 1977, 33—43.
91. E. Dumitrașcu, *Estetica fabulei la Fedru*. AUCr (Științe filologice), 5, 1977, 157—164.
92. E. Dumitrașcu, *Accepția personajului artistic la Socrate*. AUCr (Științe filologice), 4, 1976, 67—71.
93. M. Nasta, *Tiparele percepției și problema expresiei în tradiția elenică — sinteza eclectică —*. StCl, 18 (1979), 69—79.
94. Emilia Parpală, *Ulise — dinamica metaforei simbolice*. AUCr (Științe filologice), 4, 1976, 99—103.

V. ISTORIE LITERARĂ

95. P. Alexandrescu, *Călătoria lui Herodot în Marea Neagră*. Pontica, 11, 1978, 27—34.
96. N. I. Barbu, *De populis Africae in De bello Iugurthino*. Africa et Roma (Roma), 1979, 122—127.
97. E. Cizek, *Structures et idéologie dans «Les vies des douze Césars» de Suétone*. București—Paris, Ed. Academiei — Les Belles Lettres, 1977, X + 264 p. | Rlst, 31, 1978, 1, 357, Gh. Ceausescu.
98. E. Cizek, *Sine ira et studio et l'image de l'homme chez Tacite*. StCl, 18 (1979), 103—113; rezumat în Acte XIV Eirene, 2, 200—203.
99. I. G. Coman, *L'esprit critique de la littérature patristique*. Das Corpus der griechischen christlichen Schriftsteller (Berlin), 1977, 91—101.
100. St. Cucu, «Ars» și «perennitas» în concepția lui Ovidiu. Pontica, 11, 1978, 269—275.
101. A. Iordănescu, *Diodor din Sicilia: ligurii și etruscii*. SAI, 27—28, 1978, 157—162.
102. Stela Petecel, *Ecouri literare ale plasticii agonistice grecești*. StCl, 18 (1979), 56—67.
103. Zoe Petre, *Eschyle, Salamine et les Épigrammes de Marathon*. RRH, 17, 1978, 2, 327—336; rezumat în Actes VII Epigr., 437.

104. Zoe Petre, *Sur un schéma trifonctionnel dans les « Perses » d'Eschyle*. RRH, 18, 1979, 2, 353—358.
105. V. Gh. Sibiescu, *Legăturile sfântului Vasile cel Mare cu Scythia Minor (Dobrogea)*. Ortodoxia, 31, 1979, 1, 146—159.

VI. ISTORIA FILOZOFIEI ȘI A ȘTIINȚELOR

106. I. Banu, *Filozofia antică europeană și orientală. III. Sistemul filozofic al lui Aristotel. I—II*. București, Universitatea din București, 1977, 286 p. | RF, 28, 1978, 5, 645—648, D. O. Totescu.
107. I. Banu, *Legenda lui Aristotel*. RF, 25, 1978, 6, 737—740.
108. I. Banu, *Platon în alte veacuri*. StCl, 18 (1979), 17—22.
109. I. Banu, *Conceptul de individ uman în elenism*. RF, 26, 1979, 5, 639—648.
110. P. Bardașu, *Aurorii antici despre cunoștințele asupra naturii ale geto-dacilor*. Buridava, 3, 1979, 16—23.
111. D. Bădărău, *Serieri alese*. Sub redacția V. Pavelcu. București, 1979, 318 p.
112. I. Bănsoiu, *Aspecte legate de înțelegerea conceptului în teoria aristotelică a ființei*. RF, 25, 1978, 6, 729—736.
113. I. Bitlan, *Contribuții la studiul istoriei dialecticii. Însemnări despre « Tabelul opozițiilor » pitagoriciene*. AUB (Filozofie), 27, 1978, 35—40.
114. I. Bitlan, *Dialectică și antidialectică la pitagoricieni*. RF, 26, 1979, 2, 206—215.
115. Al. Boboc, *Aparetice la Aristotel: semnificații și deschideri în istoria dialecticii și a ontologiei*. RF, 25, 1978, 6, 708—714.
116. I. G. Coman, *Minia și fenomenologia ei în literatura patristică*. ST, 28, 1976, 7—10, 545—563.
117. Sergiu Pavel Dan, *Spiritul Romei. O privire comparativă asupra gândirii politice și faptei unui popor*. T. Livius, Cornelius Tacitus, Pliniu cel Tânăr. Cluj-Napoca, Dacia, 1979, 227 p.
118. Al. Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*. Ediția a III-a revăzută și adăugită. București, Ed. didactică și pedagogică, 1977, 273 p. | SCL, 30, 1979, 2, 172—173, P. Zugun.
119. Ath. Joja, *Istoria dialecticii — fragment*. [II. Heraclit.] RF, 26, 1979, 2, 198—200.
120. V. Muscă, *Aspecte ale criticii aristotelice a teoriei platoniciene a ideilor*. SUC (Philosophia), 23, 1978, 2, 24—28.
121. O. Onicescu, *Pythagore (572—482)*. Noesis, 5, 1979, 9—18.
122. Zoe Petre, *Politique et géométrie à la fin de l'âge archaïque grec*. AUB (Istorie), 27, 1978, 3—8.
123. Zoe Petre, *Un âge de la représentation — artifice et image dans la pensée grecque du VIe siècle av. n.è.* RRH, 18, 1979, 2, 245—257.
124. Alexandrina Pirvu, Ilie Pirvu, *Problema postulatului la Aristotel, Euclid și Proclus*. RF, 25, 1978, 6, 721—729.
125. A. Pleșu, *Locul vizualității în gândirea presocratică*. SCIA (Artă plastică), 22, 1975, 3—9.
126. Andrei Roth, *Ginduri despre catharsis*. RF, 26, 1979, 5, 627—630.
127. C. Săndulescu, *Ce ne spune un document în piatră despre medicul Diocles din Cizic, călător la Histria*. Din tradițiile medicinei și ale educației sanitare, București, Ed. medicală, 1978, 9—12.
128. C. Săndulescu, *Un medic din școala hipocratică la Tomis*. Ibid., 13—18.
129. L. Stanciu, *Hermeneutica în spiritualitatea greacă (III). Structura logică și semantică a hermeneuticii aristotelice*. SIstFİL, 6, 1979, 9—20.
130. M. Stamate, *Idei moral-sociale în epistolele pauline*. ST, 29, 1977, 1—2, 123—133.
131. D. Stoianovici, *Referitor la problema singularelor în silogistica lui Aristotel*. RF, 25, 1978, 6, 715—721.
132. R. Stoichiță, *Demonstrație și teorie. Note asupra raționalismului lui Platon și Aristotel*. PL, 7, 1977, 145—153.
133. Marieta Ujică, *Cîteva observații asupra « sistemului » filozofic stoic*. AUT (Științe filologice), 14, 1976, 195—197.
134. Marieta Ujică, *Conceptul de libertate la Epictet și Marcus Aurelius*. AUT (Științe filologice), 16, 1978, 159—165.
135. Gh. Vlăduțescu, *Destin și libertate la tragicii greci*. RF, 25, 1978, 5, 601—609.
136. Gh. Vlăduțescu, *Omul ca ființă totală la Aristotel*. RF, 25, 1978, 6, 705—708.
137. T. Weiss, *Analiza rațională și știința în operele ciceroniene*. SUC (Philologia), 24, 1979, 2, 3—8.

VII. ISTORIA RELIGIILOR. MITOLOGIE

138. P. Alexandrescu, *Zamolxis în cercetările lui Mircea Eliade*. Pontica, 11, 1978, 51–57.
139. D. Alicu, C. Pop, *Hermes – Mercurius la Vlpia Traiana Sarmizegetusa*. AMN, 16, 1979, 93–100.
140. M. Bărbulescu, *Cultul lui Hercules în Dacia romană (II)*. AMN, 15, 1978, 219–234.
141. M. Bărbulescu, Ana Cătinăș, *Cultul lui Saturnus în Dacia*. Apulum, 17, 1979, 215–223.
142. I. Berciu, C. C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie Méridionale*. Leiden, Brill, 1976, 71 p. + 32 pl. | R Ist, 31, 1978, 6, 1119–1120, L. Mărghită.
143. N. C. Buzescu, *Logosul în « Protrepticul » lui Clement Alexandrinul*. ST, 28, 1976, 1–2, 48–71.
144. N. C. Buzescu, *Logos și Kyrios în « Stromatele » lui Clement Alexandrinul*. ST, 29, 1977, 3–4, 249–262.
145. N. C. Buzescu, *Logos, trinitate și eclezioleogie în « Pedagogul » lui Clement Alexandrinul*. ST, 29, 1977, 5–8, 461–476.
146. N. C. Buzescu, *Conceptul de « evanghelie » la Origen*. ST, 30, 1978, 3–4, 216–230.
147. N. C. Buzescu, *Aspectul pneumatic al eclezioleogiei ortodoxe și importanța tradiției la sfântul Vasile cel Mare*. Ortodoxia, 31, 1979, 1, 90–107.
148. I. Caraza, *Revelația divină în Hexaemeronul sfântului Vasile cel Mare*. Ortodoxia, 31, 1979, 1, 115–132.
149. S. Chilea, *Despre ipotezele lui Origen*. ST, 30, 1978, 1–2, 63–80.
150. C. Cornițescu, *Sfinții trei ierarhi, interpreți ai sfintei Scripturi*. ST, 28, 1976, 1–2, 82–93.
151. C. Cornițescu, *Învățătura sfântului Vasile cel Mare despre sfântul duh*. Ortodoxia, 31, 1979, 1, 108–114.
152. Z. Covacef, *Aspect inedit de manifestare a cultului cavalerului trac*. Pontica, 11, 1978, 119–125.
153. C. Daniel, *O importanță menționare a esenienilor făcută de sfântul apostol Pavel*. ST, 29, 1977, 1–2, 148–159.
154. N. Gudea, *Vasul cu inscripție și simboluri creștine de la Moigrad. Contribuții la istoria creștinismului în Dacia după retragerea aureliană*. AMP, 3, 1979, 515–524.
155. Al. M. Ioniță, *Viața mîndăstirească în Dobrogea pînă în secolul al XII-lea*. ST, 29, 1977, 1–2, 81–90.
156. V. Ioniță, *Viața și activitatea sfântului Vasile cel Mare*. Ortodoxia, 31, 1979, 1, 16–27.
157. I. Maxim, *Orfeu, bucuria cunoașterii*. București, Univers, 1976, 320 p. | ST, 30, 1978, 1–2, 174–176, S. Chilea; RF, 25, 1978, 4, 516–521, Al. Tănase.
158. Ilie Moldovan, *Natura și harul în gîndirea teologică a sfîntului Vasile cel Mare*. Ortodoxia, 31, 1979, 1, 75–89.
159. Ilie Moldovan, *Semnificația și responsabilitatea slujirii preoțești după sfîntul apostol Pavel*. Ortodoxia, 31, 1979, 2, 268–293.
160. N. Neaga, *Vechiul Testament în preocupările sfîntului Vasile cel Mare*. Ortodoxia, 31, 1979, 1, 133–145.
161. Gh. I. Neagoe, *Aspecte ale continuității religiei geto-dacilor în Dacia romană*. ST, 30, 1978, 1–2, 140–148.
162. D. M. Pippidi, *À propos du culte d'Apollon à Istros*. Memorial N. Kontoleon (Atena), 1978, 4–43.
163. D. M. Pippidi, *En marge d'un document mithriaque de Scythie Mineure. Hommage Vermasseren (Leiden)*, 1978, 967–970.
164. N. Rădulescu, *Judecată universală după Noul Testament*. ST, 29, 1977, 1–2, 112–122.
165. I. I. Rămureanu, *Sinodul I ecumenic de la Niceea de la 325. Condamnarea ereziei lui Arie. Simbolul niceean*. ST, 29, 1977, 1–2, 15–60.
166. T. Sevieiu, *Doctrina hristologică a sf. Chiril al Alexandriei*. Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1975, 148 p. | ST, 28, 1976, 3–6, 532–536.
167. D. Stăniloae, *Ființa și ipostasurile în sfînta treime, după sfîntul Vasile cel Mare*. Ortodoxia, 31, 1979, 1, 53–74.
168. Alexandra Ștefan, *Rapports religieux entre les cités du Pont Euxin – Histria, Tomis, Callatis – et le monde oriental*. Acte XIV Eirene, 1, 266–279.
169. D. Tudor, *Deux dieux thraco-phrygiens à Drobeta*. Hommage Vermasseren (Leiden), 1978, 1269–1280.
170. Gh. Vlăduțescu, *Teodiceea – dificultăți și avataruri*. RF, 26, 1978, 4, 517–520.
171. C. Voicu, *Sfîntul Ioan Gură de Aur și unitatea bisericii*. ST, 28, 1976, 1–2, 72–81.
172. C. Zăvoianu, *Chipul preotului după opera sfîntului Grigore de Nazianz*. Ortodoxia, 31, 1979, 2, 332–348.

VIII. ISTORIE ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ

173. L. O. Andrei, *Viața cotidiană romană în scrisorile lui Seneca*. București, Ovidianum, 1978, 43 p.
174. Ligia Birzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)*. București, Ed. Academiei, 1973, 281 p.
175. I. H. Crișan, *Dacii din zona Aradului. 2000 de ani de la atestarea Ziridavei*. Ziridava, 10, 1978, 45—53.
176. Emilia Dorușiu-Boilă, *Über den Zeitpunkt der Verleihung des Municipalsrechts in Scythia Minor*. Dacia, 22, 1978, 245—247.
177. I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*. Cluj-Napoca, Dacia, 1974, 395 p. | RRH, 14, 1975, 4, 707—710, I. I. Russu; versiune românească, RIst, 28, 1975, 8, 1272—1275.
178. N. Gostar, *Thebtunis papyrus II 686*. [Export de [I]amae Dacicae 'saciz dacic'.] CIst, 9—10, 1978—1979, 273—280.
179. N. Gudea, *Contribuții la istoria economică a Daciei Romane*. Apulum, 16, 1978, 135—148.
180. N. Gudea, *Despre importanța colonizării în Dacia*. SCIV, 30, 1979, 3, 393—398.
181. K. Horedt, *Die städtischen Siedlungen Siebenbürgens in spätrömischer Zeit*. Sargetia, 14, 1979, 203—217.
182. Cecilia Ioniță, *Relații agrare în Grecia veche*. București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 255 p. | AUB (Istorie), 26, 1977, 146, C. N.; SCIV, 29, 1978, 1, 145—147, L. Mărghitan; RRH, 17, 1978, 3, 537—538, Zoe Petre.
183. N. Lupu, *Civilizația dacică și influențele romane exercitate asupra ei în secolul I î.e.n. și secolul I e.n.* Apulum, 16, 1978, 73—90.
184. L. Mărghitan, *O importantă contribuție la problema continuității dacilor în provincia nord-dunăreană întemeiată de Traian (Aprecieri pe baza rezultatelor săpăturilor arheologice de la așezarea dacică de pe virful Piatra Coziei și de la centrul civil cvasiurban roman Micia)*. Sargetia, 14, 1979, 133—137.
185. C. Mușețeanu, N. Conovici, A. Atanasiu, *Contribution au problème de l'importation des amphores grecques dans le sud-est de la Munténie*. Dacia, 22, 1978, 173—200.
186. C. C. Petolescu, *Les colons d'Asie Mineure dans la Dacie romaine*. Dacia, 22, 1978, 213—218.
187. Zoe Petre, *Trophonios ou l'architecte. À propos du statut des techniciens dans la cité grecque*. StCl, 18 (1979), 23—37.
188. Zoe Petre, *Gold in the « Persae »*. AUB (Istorie), 28, 1979, 61—69.
189. V. Sirbu, *Considerații privind importul amforelor elene și elenistice pe teritoriul României (sec. VI—I î.e.n.)*. Danubius, 8—9, 1979, 123—144.
190. Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I—III e.n.* București, Ed. Academiei, 1977, 179 p. + 4 hărți. | RESEE, 16, 1978, 1, 165—167, A. Aricescu; AIIAI, 15, 1978, 600—602, C. Chiriac.
191. V. Ursachi, *Elemente și influențe romane la est de Carpați în secolele II—III e.n.* Hlerasus, 1, 1978, 147—185.
192. Al. Vulpe, *Aspects significatifs dans l'histoire de la culture des Géo-Daces*. RESEE, 16, 1978, 4, 619—631.

IX. ISTORIE POLITICĂ

193. R. Ardevan, *Patronii Coloniei Vlpia Traiana Sarmizegetusa*. Sargetia, 14, 1979, 185—190.
194. A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*. București, Ed. militară, 1977, 312 p. + 2 hărți. | RIst, 31, 1978, 3, 719—724, Al. Suceveanu.
195. V. Barbu, *Dobrogea în vremea lui Gallienus*. Pontica, 11, 1978, 143—150.
196. Doina Benea, *Vezilații ale legiunii a V-a Macedonica la Drobeta în secolele III—IV e.n.* AMP, 1, 1977, 173—180.
197. Doina Benea, *Die V. Makedonische Legion auf den nördlichen Donaulimes im 3.—4. Jahrhundert*. AMN, 13, 1978, 235—244.
198. Gh. Bichir, *Opinii și clarificări în problema daci, romani, români*. RIst, 32, 1979, 9, 1767—1774.
199. Gh. Bichir, *Autohtoni și migratori în secolele II—III e.n. în județul Ilfov*. Ilfov, 1, 1978, 93—97.

200. P. Ceaușescu, *Augustus — semnificația «republicană» a unui titlu imperial*. RIst, 31, 1978, 9, 1649—1669.
201. I. H. Crișan, *Premisele întemeierii statului dac centralizat și independent condus de Burebista*. Sargetia, 14, 1979, 59—67.
202. C. Daniel, *Nu toate sectele iudaice au luat parte la ostindirea Mntuitorului*. ST, 28, 1976, 7—10, 714—725.
203. Aurel Decei, *Adevăratul chip al regelui Decebal*. Sargetia, 14, 1979, 69—91.
204. István Ferenczi, *O posibilitate de înaintare a trupelor romane, cu ocazia celor două războaie dacice (101—102, 105—106), plină acum necunoscută, prin Carpații Meridionali*. Tibiscus, 5, 1978, 115—126.
205. N. Gostar, *ΔΑΚΟΙ în Historia Romana a lui Dio Cassius*. AHA1, 15, 1978, 121—130.
206. N. Gostar, *Grecii și romanii despre «statul dacic» sub regii Burebista și Decebal*. Hierasus, 1, 1978, 7—20.
207. N. Gostar, *L'armée romaine dans les guerres daces de Trajan (101—102, 105—106)*. Dacia, 23, 1979, 115—122.
208. N. Gudea, *Cîteva observații în legătură cu trupele din Dacia de Nord și cu armata Daciei Porolissensis*. AMP, 1, 1977, 115—122.
209. N. Gudea, *Cîteva observații privind procesul de romanizare (În legătură cu cartea lui Marcel Bénabou)*. [La résistance africaine à la romanisation.] SCIV, 29, 1978, 2, 231—240.
210. K. Horedt, *Die letzten Jahrzehnte der Provinz Dakien in Siebenbürgen*. Apulum, 16, 1978, 211—238.
211. Vl. Iliescu, *Bemerkungen zum pontisch-orientalischen Plan Alexanders des Grossen*. Acte XIV Eirene, 1, 101—106.
212. Cecilia Ioniță, *«Primii greci» pe teritoriul Eladei. Apariția și evoluția regatelor aheene (2200—1200 î.e.n.)*. RIst, 32, 1979, 10, 1915—1932.
213. I. Ioniță, *Civilizația dacică în secolele II—III e.n. [Romanizarea.]* Hierasus, 1, 1978, 141—146.
214. M. Macrea, *De la Burebista la Dacia postromană. Repere pentru o permanență istorică*. Studiu introductiv, ediție îngrijită, note, comentarii și indice de M. Bărbulescu. Cluj-Napoca, Dacia, 1978, 251 p. | SUC (Historia), 24, 1979, 1, 72—73. I. Glodariu; RIst, 32, 1979, 3, 567—571, L. Mărghitan; Apulum, 17, 1979, 705—706, V. Moga.
215. H. C. Matei, *O istorie a Romei antice*. Cuvînt înainte de Em. Condurachi. București, Albatros, 1979, 318 p. + 32 pl. + 9 hărți. | RIst, 32, 1979, 7, 1372—1376, Al. Suceveanu.
216. V. Moga, *Doina Benea, Tibiscus și războaiele marcomanice*. Tibiscus, 5, 1978, 133—140.
217. C. C. Petolescu, *Contribuții privind organizarea administrativă a Daciei Romane*. RIst, 32, 1979, 2, 259—275.
218. M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*. Iași, Junimea, 1978, 203 p. + 3 pl. | RIst, 32, 1979, 12, 2377—2380, L. Mărghitan.
219. A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Marc. Dobrogea*. București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, 440 p.
220. L. Roșu, *Burebista*. RMM (Muzec), 15, 1978, 5, 3—9.
221. L. Roșu, *Ce înțelegem prin procesul de romanizare a poporului dac?* RMM (Muzec), 16, 1979, 9—10, 41—51.
222. I. I. Russu, *Regele Thiamarcus și tradiția statală geto-dacică*. [cf. 428.] AIIC, 22, 1979, 257—264.
223. Al. Suceveanu, *Unele reflecții în legătură cu regatul lui Burebista*. AMN, 15, 1978, 107—114.
224. D. Tudor, *Olfenita romană*. Ediția a IV-a revizuită și adăugită. București, Ed. Academiei, 1978, 520 p. + 4 hărți.
225. D. Tudor, *Scurtă istorie a Daciei*. București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, 119 p.
226. D. Tudor, *Le rôle défensif du camp romain de Slăveni sur le Limes Alutanus en Dacie Inférieure*. Studien zu den Militärgrenzen Roms (Bonu), 1979, 388—403.
227. D. Tudor, *Ouverture «officielle» de la dernière guerre entre Trajan et Décébale*. Dacia, 23, 1979, 93—114.
228. Mioara Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*. București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, 238 p. + 43 pl.
229. Al. Vulpe, *Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane*. [Izvoare, relații cu lumea greacă.] RIst, 32, 1979, 12, 2261—2284.
230. R. Vulpe, *Burebista — înfăptuitorul statului geto-dac centralizat independent*. RMM (Muzec), 15, 1978, 1, 9—17.

X. ARHEOLOGIE GRECO-ROMÂNĂ. ARTĂ ANTICĂ.
GEOGRAFIE ISTORICĂ

231. Maria Alexandrescu-Vianu, *Le programme iconographique du monument triomphal d'Adamklissi*. Dacia, 23, 1979, 123—129.
232. P. Alexandrescu, *Histria IV. La céramique d'époque archaïque et classique (VIIe—IVe s.)*. Avec la collaboration de Suzana Dimitriu et Maria Coja. București, Ed. Academiei, 1978, 143 p. + 71 pl. | AIIAI, 16, 1979, 625—626, O. Bounegru.
233. P. Alexandrescu, *Notes de topographie histrienne*. Dacia, 22, 1978, 331—342.
234. I. Al. Aldea, V. Moga, II. Ciugudeanu, *Săpăturile arheologice de la Ghirbom (campania 1978)*. *Raport preliminar*. MA, 1979, 257—261.
235. D. Alicu, *Templul zeiței Nemesis de la Vlpia Traiana Sarmizegetusa*. AMN, 15, 1978, 173—178.
236. D. Alicu, *Représentation en bronze de la Diane de Dacie*. Bronzes, 191—193.
237. D. Alicu, *Note asupra templului sirian de la Sarmizegetusa*. SCIV, 30, 1979, 4, 625—630.
238. D. Alicu, E. Nemes, *Roman Lamps from Vlpia Traiana Sarmizegetusa*. Oxford, BAR, 1977, XIV + 117 p. + LXV pl.
239. D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *Figured Monuments from Vlpia Traiana Sarmizegetusa*. Oxford, BAR, 1979, VI + 211 p. + CLXIX pl. + 1 hartă.
240. I. Andrițoiu, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara*. [Vestigii romane.] Sargetia, 14, 1979, 15—34.
241. I. Andrițoiu, *Șantierul arheologic Micia — necropolă (raport pentru campania de cercetări din 1978)*. MA, 1979, 227—230.
242. R. Ardevan, *Vestigii arheologice sălăjene semnalate la 1859*. AMP, 1, 1977, 135—138.
243. Al. Barnea, *Dinogetia, 1978. Raport privind săpăturile arheologice din sectorul D, uia principalis (II)*. MA, 1979, 205—206.
244. I. Barnea, *Bazilica « simplă » (A) de la Tropaeum Traiani*. Pontica, 11, 1978, 181—187.
245. V. H. Baumann, *La uilla rustica de Niculițel (dép. de Tulcea)*. Dacia, 23, 1979, 131—147.
246. V. H. Baumann, *Cercetări arheologice în zona « Sarica-Niculițel »*. MA, 1979, 197—203.
247. V. H. Baumann, *Raport asupra cercetărilor arheologice efectuate în « uilla rustica » din marginea nordică a comunei Niculițel (județul Tulcea)*. MA, 1979, 237—246.
248. Violeta Veturia Bazarciuc, *Raport preliminar asupra cercetărilor efectuate de Muzeul orășenesc Huși în anul 1978*. A. Așezarea neolitică de la Lohan. B. Așezarea geto-dacică de la Bunești, comuna Bunești-Averești. [Fragmente ceramice grecești.] MA, 1979, 127—131.
249. C. L. Băluță, *Considerații referitoare la răspândirea și producerea sticlei în Dacia Superior*. Apulum, 17, 1979, 195—200.
250. C. L. Băluță, *Lămpile antice de bronz în Dacia Superior. Clasificare tipologică și cronologică*. Sargetia, 14, 1979, 165—172; versiune franceză în Bronzes, 205—209.
251. M. Bărbulescu, Z. Milea, A. Căținaș, A. Hopirtean, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în castrul roman de la Turda*. Potaissa, 1, 1878, 5—16.
252. Doina Benca, *O piesă ornamentală de car roman din Dacia*. RMM (Muzee), 15, 1978, 9, 59—60.
253. Doina Benca, *Opaițe romano-bizantine în colecția Muzeului Banatului*. Sargetia, 14, 1979, 219—224.
254. D. Berciu, *Dacoromania*. Geneva, Nagel, 1976, 192 p. + 65 pl. | SCIV, 29, 1978, 4, 594—595, M. Babeș.
255. D. Berciu, *Buridava — puternic centru al geto-dacilor*. [Ocnița, jud. Vâlcea; ceramică cu scriere greacă și latină; monede romane.] Drobeta, 1978, 15—17.
256. Gh. Bichir, *Cultura carpică*. București, Ed. Academiei, 1973, 412 p.
257. Gh. Bichir, *Archaeology and History of the Carpi from the Second to the Fourth Century*. A. D. Part I—II. Oxford, British Archaeological Reports, 1976, 211 p. + 188 pl.
258. M. Blăjan, T. Cerghii, *Descoperiri romane și postromane la Aiton, jud. Cluj*. Potaissa, 1, 1978, 21—34.
259. M. Blăjan, E. Stoicovici, P. Georocanu, C. Păcurariu, *Descoperiri romane inedite în Transilvania*. Marisia, 8, 1978, 57—74.
260. A. Bodor, Iudita Winkler, *Un atelier de artizanat la Dierna (Orșova)*. AMN, 16, 1979, 141—156.
261. V. Boroneanț, *Considerații asupra locuirii getice de la Giurgiu — Malu Roșu*. [Ceramică greacă și imitații.] Ilfov, 1978, 85—87.
262. O. Bounegru, *Tipologia crampoanelor utilizate la monumentele sacre grecești de la Histria*. SCIV, 30, 1979, 4, 613—624.

263. O. Bozu, *Cercetările arheologice din punctul «Celate», comuna Lăpușnicel, județul Caraș-Severin (I)*. Banatica, 5, 1979, 187–200.
264. O. Bozu, R. Petrowszky, *O mansio-statio la Lăpușnicel (jud. Caraș-Severin)*. AMP, 1, 1977, 151–154.
265. O. Bozu, C. Săcărîn, *O expediție arheologică în Valea Almăjului. Realizări și perspective*. [Antichități romane.] Banatica, 5, 1979, 553–558.
266. M. Brudiu, *Cercetări arheologice în zona valului lui Athanaric*. Danubius, 8–9, 1979, 151–164.
267. M. Butoi, A. Mincă, *Descoperiri sarmatice în sud-vestul Munteniei, între limesul alutan și limesul transalutan*. [Amforă romană, tezaur monetar Constanș II – Valens.] MA, 1979, 273.
268. I. Buzan, *Conservarea unor monumente istorice din județul Caraș-Severin*. [Villa rustica, terme, castru etc.] Banatica, 5, 1979, 559–565.
269. Gh. Cantacuzino, G. Trohani, *Săpăturile arheologice de la Cătălui-Căscioarele, jud. Ilfov*. [Importuri ceramice greco-romane.] CARh, 3, 1979, 261–324.
270. Viorel Căpitanu, *Descoperiri arheologice în comunele Tanacu și Dragomirești (jud. Vaslui)*. [La Tanacu-Știubeeni, ceramică de import de factură romană.] AMoldMer, 1, 1979, 223–238.
271. V. Căpitanu, *Raport privind săpăturile arheologice de la Răcădău (jud. Bacău)*. [Ceramică de import.] MA, 1979, 138–141.
272. Ana Cătișas, *Noi descoperiri romane pe Dealul Zinelor – Turda*. AMN, 15, 1978, 195–200.
273. Ana Cătișas, M. Bărbulescu, *Cella uinaria de la Potaissa*. AMN, 16, 1979, 101–126.
274. N. Cheluță-Georgescu, *Cercetări efectuate în necropola romană (Capidava – 1978)*. MA, 1979, 179–182.
275. N. Chera-Mărgineanu, *Un mormânt de epocă romană descoperit pe raza comunei Ostrov*. Pontica, 11, 1978, 137–141.
276. Maria Coja, Pierre Dupont, *Histria V. Ateliers céramiques*. București–Paris, Ed. Academiei – C.N.R.S., 1979, 169 p. + 15 pl.
- 276a. H. Ciugudeanu, *Noi descoperiri arheologice pe teritoriul județului Alba*. [Villa rustica.] Apulum, 16, 1978, 39–54.
277. N. Conovici, *Cupele cu dăcor în relief de la Crăsani și Copuzu*. [Jud. Ilfov; imitații ale cupelor deliene.] SCIV, 29, 1978, 2, 165–184.
278. N. Conovici, *Șantierul arheologic Piscul-Crăsni – 1978. Raport preliminar*. [Ceramică de import; denar republican.] MA, 1979, 143–145.
279. N. Conovici, L. Georgescu, *Date noi privind mormântul getic de la Dorobanțu (jud. Iași)*. [Amforă de Thasos.] Pontica, 11, 1978, 43–50.
280. Z. Covacef, *Raport preliminar privind cercetările arheologice din sectorul V al cetății Capidava (campaniile din anii 1975, 1976 și 1978)*. MA, 1979, 175–178.
281. I. H. Crișan, *Ziridava. Săpăturile de la «Șanțul Mare» din anii 1960, 1961, 1962, 1964*. Arad, Consiliul pentru cultură și educație socialistă, 1978, 326 p. + 130 pl. | Ziridava, 11, 1979, 1165–1166, M. Barbu; SCIV, 30, 1979, 3, 463–465, L. Mărghită.
282. I. H. Crișan, *Fibule romane în colecțiile Muzeului de istorie a Transilvaniei din Gluj-Napoca*. AMP, 3, 1979, 275–320.
283. V. Culică, *Cu privire la lagărul legiunii a XI-a Claudia la Dunărea de Jos*. Pontica, 11, 1978, 113–118.
284. V. Culică, C. Mușeteanu, *Noi bronzuri romane din sud-vestul Dobrogei*. SCIV, 30, 1979, 3, 445–452.
285. H. Daicoviciu, *Les bronzes de Sarmizegetusa: art classicisant et art provincial*. Bronzes, 107–109.
286. H. Daicoviciu, D. Alicu, I. Piso, C. Pop, *Principalele rezultate ale săpăturilor din 1975–1977 la Vipia Traiana Sarmizegetusa și semnificația lor*. Sargetia, 14, 1979.
287. H. Daicoviciu, D. Alicu, I. Piso, C. Pop, A. Rusu, *Șantierul Vipia Traiana Sarmizegetusa (campania 1978)*. MA, 1979, 231–233.
288. H. Daicoviciu, I. Fereșci, I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Cercetări în incinta sacră a Sarmizegetusei*. MA, 1979, 135–137.
289. M. Davidescu, *Raport asupra săpăturilor arheologice din castrul roman de la Hinova-Mehedinți*. Campania 1976. Drobeta, 1978, 76–86.
290. Al. Diaconescu, *Un fragment de stelă din Dacia Porolissensis cu reprezentarea banchetului funebru*. AMN, 16, 1979, 545–550.
291. Gh. Diaconu, V. Drimboceanu, M. Tzony, *Șantierul arheologic Pietroasele–Buzău*. 1978. MA, 1979, 319–320.

292. Emilia Doruțiu-Boilă, *Despre localizarea orașului Libidina (Theophylactos Symocattes, Istorii I, 8)*. StCl, 18 (1979), 145–149.
293. I. T. Dragomir, *Un vas roman în formă de cap uman, descoperit la Bărboși—Galați în regiunea Dunării de Jos*. Danubius, 8–9, 1979, 145–150.
294. S. Dumitrașcu, *Descoperiri arheologice dacice din epoca romană la Biharea*. Ziridava, 11, 1979, 195–214.
295. Géza Ferenczi, István Ferenczi, *Cercetări de topografie arheologică în bazinul superior al Tîrnavei Mari între anii 1957–1970 (raport preliminar)*. Partea a II-a. AMN, 15, 1978, 85–100.
296. Géza Ferenczi, István Ferenczi, *Observații de topografie arheologică în partea superioară a depresiunii Homoroadelor (jud. Harghita) între anii 1957–1978*. AMN, 16, 1979, 411–430.
297. István Ferenczi, *Considerații de ordin geomorfologic și topografic cu privire la desfășurarea campaniilor împăratului Traian pentru cucerirea complexului de cetăți dacice din Munții Sebeșului (I)*. Apulum, 16, 1978, 119–134.
298. St. Ferenczi, *Beiträge zur Kenntnis des römischen Limes nördlich vom Someșu Mare*. Dacia, 22, 1978, 259–288.
299. Șt. Ferenczi, *Considerații asupra limes-ului roman din Dacia de vest*. Ziridava, 11, 1979, 125–140.
300. R. Florescu, *Cîteva observații cu privire la limesul transalutan*. Drobeta, 1979, 55–61.
301. R. Florescu, *Opus caespitium în Cîmpia Română*. Ilfov, 1978, 89–92.
302. P. Gherghe, *O statuță de bronz a zeiței Minerva*. [Ohaba, jud. Gorj.] RMM (Muzeu), 15, 1978, 1, 72–73.
303. P. Gherghe, *Săpăturile din așezarea geto-dacică de la Socu-Bărbătești (jud. Gorj)*. [Monedă emisă de August.] MA, 1979, 91–99.
304. Gh. Ghițescu, *Antropologie artistică. I. Antichitatea, Evul Mediu, Renașterea, Barocul*. București, Ed. didactică și pedagogică, 1979, 415 p.
305. I. Glodariu, *Bronzes italiques en Dacie préromaine : pénétration et diffusion*. Bronzes, 185–189.
306. N. Gudea, *Limesul Daciei romane de la Traianus la Aurelianus*. AMP, 1, 1977, 97–114.
307. N. Gudea, *Descoperiri arheologice mai vechi sau mai noi la Porolissum*. AMP, 2, 1978, 65–76.
308. N. Gudea, *Contribuții la istoria artileriei antice*. Drobeta, 1978, 69–75.
309. N. Gudea, *The Defensive System of Roman Dacia*. Britannia (Londra), 10, 1979, 63–87.
310. N. Gudea, *Castrul roman de la Înlăceni. Încercare de monografie*. AMP, 3, 1979, 149–274.
311. N. Gudea, O. Bozu, *Descoperiri mithriace la Pojejena (jud. Caraș-Severin)*. SCIV, 29, 1978, 4, 563–572.
312. N. Gudea, O. Bozu, *Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice executate la castrul roman de la Pojejena în anii 1977–1978*. Banatica, 5, 1979, 181–185.
313. N. Gudea, I. Chifor, *Descoperiri arheologice la Gherla*. AMP, 2, 1978, 63–64.
314. N. Gudea, V. Lucăcel, *Fibule romane în Muzeul de istorie și artă din Zalău (I)*. AMP, 3, 1979, 321–378.
315. N. Harjușche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăila*. Brăila, Muzeul Brăilei, 1976, 359 p. + 109 pl.
316. Ioana Hica-Cîmpeanu, *Riturile funerare în Transilvania, de la sfîrșitul secolului al III-lea e.n. pînă în secolul al V-lea e.n.* AMN, 16, 1979, 157–170.
317. K. Horedt, *Kleine Beiträge (I. Die Fundstelle des Donariums von Biertan, Kr. Sibiu. 2. Ein angeblich byzantinisches Bergkrystallkännchens aus Zlatna, Kr. Alba)*. Dacia, 23, 1979, 341–346.
318. E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, *Așezări de secol IV în sudul Banatului*. AMN, 15, 1978, 255–262.
319. E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, *Vestigii arheologice din bazinul Carașului*. AMN, 16, 1979, 447–464.
320. C. Iconomu, *Cercetările arheologice din locuirea hallstattiană tirzie de la Curteni—Vaslui*. [Ceramică grecească.] Cîst, 9–10, 1978–1979, 177–236.
321. M. Irimia, *Săpăturile arheologice în necropola getică de la Bugeac, comuna Ostrov (1978)*. [Ceramică grecească.] MA, 1979, 109–114.
322. D. Isac, *Terra sigillata din castrul de la Buciumi (jud. Sălaj)*. AMP, 1, 1977, 155–172.
323. D. Isac, M. Rusu, C. L. Băluță, *Descoperiri de terra sigillata la Apulum*. Apulum, 17, 1979, 225–264.
324. Amalia Landes, *Propuneri pentru o reconstituire a castrului roman de la Buciumi (I)*. AMP, 3, 1979, 411–426.

325. Gh. Lazarovici, N. Cristea, *Contribuții arheologice la istoria străveche a comunei Uioara de Jos — Ciunga (jud. Alba)*. AMN, 16, 1979, 431—446.
326. Gh. Lazarovici, I. Uzum, O. Bozu, M. Gumă, C. Săcărlin, *Raport preliminar de cercetare arheologică la Gornea-Liubcova*. MA, 1979, 391—392.
327. F. Marinescu, *Tipologia arhitecturii militare geto-dacice*. [Influența tehnicii elenistice.] SMMIM, 12, 1979, 114—123.
328. G. Marinescu, Al. Retegan, *Depozitul de obiecte romane de la Căianu Mic (jud. Bistrița-Năsăud)*. SCIV, 30, 1979, 2, 253—260.
329. Lucia Marinescu, *Considerații privind arta funerară din Dacia Porolissensis*. AMP, 1, 1977, 129—134.
330. Lucia Marinescu, *O statuță de bronz de la Micia*. CARh, 3, 1979, 405—408.
331. Lucia Marinescu, Anișoara Sion, L. Petculescu, I. Andrițoiu, Edith Ionescu Rusu, Maria Brăileanu, *Șantierul arheologic Micia (Veșel, jud. Hunedoara)*. CARh, 3, 1979, 105—126.
332. Al. V. Matei, *O statuță reprezentând pe Apis la Porolissum*. AMP, 1, 1977, 147—150.
333. Al. V. Matei, Eva Lakó, *Repertoriul descoperirilor și așezărilor de epocă romană de pe teritoriul județului Sălaj*. AMP, 3, 1979, 121—136.
334. L. Mărghită, *Fortificații dacice și romane. Sistemele de pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului*. București, Ed. militară, 1978, 135 p. | SCIV, 29, 1978, 4, 593—594, C. C. Petolescu; SMMIM, 11, 1978, 335—340, F. Marinescu; RIst, 32, 1979, 5, 988—989, M. Străin.
335. L. Mărghită, *Considerații referitoare la drumul comercial de pe valea Mureșului inferior*. Ziridava, 9, 1978, 49—52.
336. L. Mărghită, *Probleme ale arheologiei românești în publicistica științifică*: SCIVA, nr. 1—4, 1978. RIst, 32, 1979, 2, 309—318.
337. Ion Miclea, *Dobrogea (Album)*. București, Ed. sport-turism, 1978, 92 p. + pl. | RMM (Muzeu), 16, 1979, 3, 86, L. Mărghită; AIIAI, 16, 1979, 561—564, V. Ciorbea.
338. V. Mihăilescu-Birliba, I. Mitrea, *Le trésor de vases romains de Muncelul de Sus*. [Mogoșești-Siret, jud. Iași.] Dacia, 22, 1978, 201—212; versiune românească în Carpica, 10, 1978, 163—178.
339. Z. Milea, A. Hopirlean, C. Luca, *Noi contribuții privind necropola romană de la Potaissa*. AMN, 15, 1978, 201—206.
340. Z. Milea, C. Luca, *Un teasc roman descoperit la Potaissa*. Pontica, 11, 1978, 235—240.
341. N. Mirițoiu, D. Nicolaescu-Plopșor, *Analiza antropologică a osemintelor descoperite în cripta bazei « simple » (A) de la Tropaeum Traiani*. Pontica, 11, 1978, 189—207.
342. M. Moga, F. Medeleț, Dolna Benea, R. Petrovsky, *Cercetările arheologice din castrul Tibiscum (campania 1976)*. MA, 1979, 215—218.
343. V. Moga, *Tiparele romane pentru produse ceramice de la Apulum*. Apulum, 16, 1978, 161—168.
344. V. Moga, *Bolul cu toartă mobilă de la Rădulești (com. Dobra)*. [Jud. Hunedoara.] Sargetia, 14, 1979, 645—649.
345. V. Moga, R. Pop, *Descoperiri arheologice la Ampelum*. AMN, 15, 1978, 213—218.
346. Em. Moscalu, *Probleme ale cetăților cu « val vitrificat »*. [Albești — amfore din Thasos și Chios.] CARh, 3, 1979, 339—359.
347. Em. Moscalu, *Sondaje și cercetări de suprafață*. [Grădiștea-Călărași și Roseți: ceramică de import elenistică și romană.] CARh, 3, 1979, 385—400.
348. Em. Moscalu, C. Beda, *Noi cetăți traco-getice*. [Orbeasca de Sus, jud. Teleorman: amforă de Chios.] CARh, 3, 1979, 361—373.
349. Em. Moscalu, C. Beda, *Descoperiri arheologice de la Pietroșani, jud. Teleorman*. [Monede romane, inscripții tegulare: Leg. I Ital.] CARh, 3, 1979, 375—383.
350. C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *Oglinzi romane din plumb de la Durostorum*. Pontica, 11, 1978, 105—111.
351. E. Nemes, *O statuță de bronz a lui Hercules descoperită la Sarmizegetusa*. Sargetia, 14, 1979, 651—653.
352. Al. Odobescu, *Opere*. Ediție critică publicată sub îngrijirea prof. Al. Dima. IV. *Le trésor de Pietroasa*. Ediție îngrijită, introducere, comentarii și note de M. Babeș. Studi arheologice de R. Harhoiu și Gh. Diaconu. București, ed. Academiei, 1976, 1079 p. | StCl, 18 (1979), 204—207, D. M. Pippidi.
353. A. Opaț, *O nouă fortificație romano-bizantină în nordul Dobrogei — Topraichioi. Raport preliminar*. MA, 1979, 325—331.

354. V. Palade, *Un vas de cult din secolul al IV-lea e.n. în Moldova*. [Originea și destinația obscure; tip kernós, utilizat și de grecii din spațiul egeo-balcanic.] SCIV, 29, 1978, 2, 283—288.
355. V. Palade, *Săpăturile arheologice de la Birlad — Valea Seacă. Campania din anul 1978. Raport preliminar*. MA, 1979, 265—270.
356. A. Panaitescu, *Descoperiri pe uia forensis a municipiului Tropaeum Traiani*. MA, 1979, 247—253.
357. Gh. Papuc, *Tropaeum Traiani 1978. Sectorul « Poarta de vest »*. MA, 1979, 183—187.
358. Luminița Patron, *Vestigii istorice în Africa de nord-vest. Monumente și muzee din Maroc*. RMM (Muzee), 15, 1978, 5, 73—75.
359. L. Petculescu, P. Gherghie, *Coiful roman de la Bumbești*. SCIV, 30, 1979, 4, 603—606.
360. Gh. I. Petre-Govora, *Așezările rurale din secolele II—IX descoperite în jud. Vilcea*. AMN, 16, 1979, 577—592.
361. R. Petrovsky, *Tipuri de morminte romane în zona Curanșeșului*. Banatica, 5, 1979, 201—212.
362. Gh. Poenaru Bordea, Cr. M. Vlădescu, *Săpăturile de salvare de la castrul Arutela din 1978*. MA, 1979, 235—236.
363. Gh. Poenaru Bordea, Cr. M. Vlădescu, O. Stoica, *Arutela V. Campania de săpături de salvare din anul 1978*. SMMIM, 12, 1979, 124—145.
364. C. Pop, *Pörolissum — important centru artistic al Daciei*. AMP, 1, 1977, 123—128.
365. C. Pop, *Se poate vorbi de un stil « Potaissa » în arta provincială din Dacia romană? Potaissa, 1, 1978, 35—38*.
366. C. Pop, *Statui imperiale de bronz în Dacia romană*. AMN, 15, 1978, 135—166.
367. C. Pop, *Noi monumente dionysiace de la Vlpia Traiana Sarmizegetusa*. Apulum, 17, 1979, 207—214.
368. C. Pop, *Citeva considerații privind monumentele figurate de la Vlpia Traiana Sarmizegetusa*. AMP, 3, 1979, 379—386.
369. C. Pop, V. Lucăcel, *Un signum roman descoperit la Zăldu-Ortelec*. AMP, 1, 1977, 70—82.
370. C. Pop, Al. V. Matei, *Bronzuri romane figurate în Muzeul de istorie și artă din Zăldu*. AMP, 2, 1978, 77—84.
371. C. Pop, Adriana Rusu, *Două statuete cu zeii Lares de la Vlpia Traiana Sarmizegetusa*. Apulum, 16, 1978, 185—188.
372. Al. Popa, *Iconografia mithriacă la Apulum*. AMP, 1, 1977, 139—146.
373. Al. Popa, *Trei statuete de metal, din Dacia romană*. Tibiscus, 5, 1978, 127—132; versiune franceză în *Bronzes*, 195—197.
374. Al. Popa, *Teracote cu caracter votiv de la Apulum*. Apulum, 16, 1978, 149—160.
375. R. Popa, Șt. Matei, V. Eskenasy, I. Chicideanu, I. Iuga, *Șantierul arheologic Sarmizegetusa (județul Hunedoara) (Epoca postromană). Raport privind rezultatele cercetărilor campaniei 1978*. [Stradă și clădiri romane.] MA, 1979, 315—317.
376. Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*. Craiova, Scrisul românesc, 1976, 246 p. + 82 pl. + 1 hartă. | Apulum, 16, 1978, 546—549, N. Gudea; AIIAI, 15, 1978, 602—603, O. Bounegru.
377. G. Popilian, M. Nica, *Realizări în domeniul cercetărilor arheologice din Oltenia*. RMM (Monumente), 18, 1979, 2, 23—26.
378. G. Popilian, M. Nica, C. Tăulea, *Raport asupra cercetărilor arheologice de la Locusteni (jud. Dolj)*. MA, 1979, 207—213.
379. Florentina Preda, *Așezări fortificate la gelo-daci*. AUB (Istorie), 28, 1979, 71—82.
380. D. Protase, A. Zrínyi, *Raport preliminar asupra săpăturilor din 1977 privind perioada stabilirii romane, efectuate de Muzeul județean Mureș*. Marisia, 8, 1978, 73—80.
381. A. Rădulescu, *Monumentul triumfal de la Adameliș, restaurat*. RMM (Muzee), 15, 1978, 3, 41—43.
382. A. V. Rădulescu, *Remember Tropaei Traiani*. RMM (Monumente), 18, 1979, 2, 75—76.
383. A. V. Rădulescu, N. Cheluță-Georgescu, Maria Muntean-Bărbulescu, *Șantierul arheologic Albești 1978*. MA, 1979, 167—173.
384. C. Rîșcuția, I. Rîșcuția, *Reconstruirea antropologică vitală a feței craniului « A » din cripta bazilicii « simple » (A) de la Tropaeum Traiani*. Pontica, 11, 1978, 209—210.
385. P. Roman, Suzana Ferche, *Cercetările de la Ipotești (jud. Olt) (Observații asupra culturii materiale autohtone din secolul al VI-lea e.n. în Muntenia)*. SCIV, 29, 1978, 1, 73—93.
386. Adriana Rusu, *Bronzuri figurate romane în Muzeul județean din Deva*. Sargetia, 14, 1979, 173—183.
387. Adriana Rusu, *Cercetări în necropola Muricelu-Brad*. [Necropolă romană.] MA, 1979, 219—223.

388. M. Rusu, *Castrul roman Apulum și celalea feudală Alba Iulia*, AIIC, 22, 1979, 57–70.
389. S. Sanie, *Diadema de aur de la Tyras*. AMN, 16, 1979, 127–140; versiune franceză în *Dacia*, 23, 1979, 147–158.
390. Al. Sășianu, *Medalionul roman de la Diosig*. *Crisia*, 8, 1978, 521–524.
391. C. Scorpan, *Découvertes archéologiques diverses à Sacidava*. *Pontica*, 11, 1978, 155–180.
392. C. Scorpan, *Sacidava – 1978. Raport preliminar*. MA, 1979, 189–196.
393. Anișoara Sion, Lucia Marinescu, *Raport asupra cercetărilor arheologice din termele de la Micia (Veșel, județul Hunedoara) (Campania 1978)*. MA, 1979, 225.
394. V. Sîrbu, Fl. Anastasiu, *Raport preliminar de cercetare arheologică în stațiunea de la Grădiștea (jud. Brăila) – campania 1978*. [Ceramică elenistică într-o așezare geto-dacică, sec. II–I î.e.n.] MA, 1979, 101–103.
395. Alina Soroceanu, *Tipologia ceramicii romane din templul lui Liber Pater de la Vlpia Traiana Sarmizegetusa*. AMN, 16, 1979, 551–576.
396. I. Spiru, *Descoperiri arheologice în județul Teleorman*. [Importuri ceramice greco-romane.] *CArh*, 3, 1979, 453–459.
397. I. Stingă, *Șantierul arheologic Ostrovul Mare – 1978, Porțile de Fier II*. MA, 1979, 275–276.
398. Adriana Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1977)*. *Dacia*, 22, 1978, 348–362.
399. Adriana Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1978)*. *Dacia*, 23, 1979, 355–370.
400. E. Stoicovici, *Atelier de sticlă rubin de la Dierna (Orșova)*. AMN, 15, 1978, 245–250.
401. Al. Suceveanu, *Raport asupra cercetărilor de la Fintlinele din anul 1978*. [Jud. Constanța.] MA, 1979, 255–256.
402. M. Tarangul, *Fidias*. București, Meridiane, 1978, 119 p.
403. Silvia Teodor, Violeta Bazargiuc, *Considerații privind cultura geto-dacică din Moldova în secolele IV–III î.e.n.* [Schimburi economice cu cetățile grecești.] *AMoldMer*, 1, 1979, 57–70.
404. D. Tudor, *Arheologia romană*. București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 282 p.
405. D. Tudor, *Reprezentare a Cavalerilor danubienide scoperită la Aquae (Cioroiu Nou, județul Dolj)*. *Drobeta*, 1978, 47–49.
406. Magda Tzony, Gh. Diaconu, *Raport asupra cercetărilor arheologice de la Tirgușoru Vechi (județul Prahova)*. MA, 1979, 263–264.
407. Magda Tzony, V. Drob, *Raport asupra cercetărilor de la Cornești-Crivăț (județul Timbovița)*. MA, 1979, 271–272.
408. Lucia Țeposu-Marinescu, *L'atelier de Micia*. *Sargetia*, 14, 1979, 155–163.
409. M. Șt. Udrescu, *Așezarea civilă romană de la Stolnicieni: unele date despre influența romană asupra creșterii animalelor în Dacia*. *Studiu arheozoologic*. *RMM (Muzeu)*, 16, 1979, 9–10, 104–108.
410. N. Vlăsa, *Piese paleocreștine inedite din Dacia intracarpatică*. AMN, 16, 1979, 171–188.
411. Cr. M. Vlădescu, *Traseul Brazdei lui Novac de Nord în județele Olt, Argeș și Dimbovița*. *SMMIM*, 12, 1979, 146–163.
412. Cr. M. Vlădescu, N. Moghior, *Notă asupra sondajelor efectuate la Tia Mare, județul Olt*. [Două uilae rusticae.] *SMMIM*, 11, 1978, 167–170.
413. Cr. M. Vlădescu, N. Moghior, O. Stoica, « *Brazda lui Novac* » pe teritoriul județului Dolj. *SMMIM*, 11, 1978, 153–166.
414. Cr. M. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea, *Cercetări arheologice în castrul roman de la Acidava, satul Enoșești, comuna Piatra Olt, județul Olt*. *SMMIM*, 11, 1978, 137–142.
415. Al. Vulpes, Marieta Gheorghită, *Șantierul arheologic Popești, com. Mihăilești, jud. Ilfov. Raport preliminar asupra rezultatelor din campania anilor 1976–1977*. [Tetradrahme thasiene, ceramică elenistică.] *CArh*, 3, 1979, 95–103.
416. Iudita Winkler, M. Blăjan, *Așezarea dacică, daco-romană și prefeudală de la Copșa Mică (jud. Sibiu)*. *AMP*, 3, 1979, 451–474.
417. Iudita Winkler, Matilda Takács, Gh. Păiuș, *Săpăturile arheologice de la Cicău*. AMN, 16, 1979, 465–480.
418. Iudita Winkler, Matilda Takács, Gh. Păiuș, *Așezarea dacică și daco-romană de la Cicău*. *Apulum*, 17, 1979, 129–194.
419. Volker Wollmann, *Monumente sculpturale romane de la Potaissa văzute de F. J. Neugebauer, Fodor A. și M. J. Ackner*. *Potaissa*, 1, 1978, 39–54.
420. Emilia Zaharia, C. Buraga, *Cercetări arheologice de suprafață în comunele Dănești, Rebricea și Zăcuta (jud. Vaslui)*. [La Dănești, fragmente de vase grecești importate, fragmente de amfore romane.] *AMoldMer*, 1, 1979, 241–245.

XI. EPIGRAFIE GREACĂ ȘI LATINĂ. PROSOPOGRAFIE

421. *Inscripțiile Daciei romane*, vol. II, III/1. [Vezi bibl. 1976—1977, nr. 371, 404.] București Ed. Academiei, 1977, 276, 287 p. R1st, 31, 1978, 9, 1713, G. Trohani; Apulum, 16, 1978, 543—545, I. Berciu, V. Moga.
422. R. Ardevan, *Le collège des fabres à Vlpia Traiana Sarmizegetusa*. AMN, 15, 1978, 167—162; rezumat în Actes VII Epigr., 327—328.
423. R. Ardevan, *Les lecticares à Vlpia Traiana Sarmizegetusa*. AMN, 16, 1979, 87—92.
424. C. L. Băluță, *Un tubicen al legiunii a XIII-a Gemina la Apulum*. Apulum, 16, 1978, 169—174.
425. Maria Bărbulescu-Munteanu, *Inscripții recent descoperite în Scythia Minor*. Pontica, 11, 1978, 127—136; rezumat francez în Actes VII Epigr., 331.
426. Doina Benca, *Cărămizi ștampilate din colecția Muzeului Porfilor de Fier*. Apulum, 16, 1978, 199—210.
427. Doina Benca, *Tibiscum în lumina descoperirilor epigrafice*. Tibiscus, 5, 1978, 141—148.
428. D. Berciu, *Regele Thiamarcus și tradiția statală geto-dacică*. [Fragment ceramic cu inscripție la Ocnița.] SCIV, 30, 1979, 3, 347—358.
429. D. Berciu, *Scrisoare cu litere latine și grecești la Buridava (Ocnița, jud. Vâlcea)*. SCIV, 30, 1979, 4, 481—500.
430. Gh. Bichir, *Date noi cu privire la romanizarea Mundeniei*. [Două noi fragmente ceramice cu inscripție latină de la Mătășaru, jud. Dimbovița, inscripțiile ceramice de la Curcani-Ilfov și Socetu-Teleorman, dovezi ale romanizării, sec. III.] SCIV, 29, 1978, 3, 385—396.
431. N. Branga, *Laus uitae — pe marginea unor inscripții din Tibiscum*. Sargetia, 14, 1979, 655—658.
432. Gh. I. Cantacuzino, *Ceramică medievală descoperită la Vodița prin săpăturile din anul 1970*. [Fragment de inscripție tegulară: coh II Hisp.] CARh, 3, 1979, 939—959.
433. Ana Căținaș, M. Bărbulescu, *O epigrafă inedită din castrul de la Potaissa*. Potaissa, 1, 1978, 17—20.
434. V. Culică, *Estampilles de la XIe légion Claudia de Durostorum*. Dacia, 22, 1978, 225—238.
435. H. Daicoviciu, *Miscellanea epigraphica (1. Problema existenței scrierii la geto-daci în perioada clasică (sec. I î.e.n.—I e.n.). 2. Precizări în legătură cu inscripția de la Cumidava)*. AMN, 1978, 115—123; versiune franceză în RRH, 18, 1979, 1, 165—174.
436. Emilia Doruțiu-Boilă, *Über den Zeitpunkt der Verleihung des Munizipalsrechts in Scythia Minor*. [Rezumat.] Actes VII Epigr., 356.
437. N. Gostar, *CIL, III 1474*. Sargetia, 14, 1979, 659—661.
438. N. Gostar, *Numerus Palmyrenorum Orient...* [CIL, III 1474; Ann. Ép. 1957, 217.] Sargetia, 14, 1979, 663—665.
439. N. Gostar, *Les guerres daces de Trajan d'après les inscriptions*. [Rezumat; vezi nr. 207.] Actes VII Epigr., 373—374.
440. N. Gudea, *Beiträge zur lateinisch-römischen Paläographie in Dakien*. Ziegelinschriften. [Rezumat.] Actes VII Epigr., 375—377.
441. D. Isac, *Ala Siliiana C. R. torquata et armillata în Dacia*. AMN, 16, 1979, 39—68.
442. Claudia Luca, Z. Milea, *Onomastica inscripțiilor de la Potaissa*. AMN, 15, 1978, 189—194.
443. V. Mesaros, *Colecția de monumente epigrafice de la Liceul «Horia, Cloșca și Crișan» din Abrud*. Apulum, 16, 1978, 175—184.
444. V. Moga, *O inscripție inedită dedicată zeiței Leto și copiilor săi*. Apulum, 17, 1979, 201—206.
445. V. Moga, Ruxandra Manta, *Stela funerară cu inscripție de la Alburnus Maior*. SCIV, 29, 1978, 3, 437—440.
446. C. Mușeteanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, *Spre o tipologie a ștampilelor legiunii XI Claudia în Moesia Inferior. I*. SMMIM, 12, 1979, 164—185.
447. L. Petculescu, *Un fragment de diplomă militară de la Micia*. AMN, 15, 1978, 131—134.
448. C. C. Petolescu, *Palmyreni sagittarii qui sunt in Dacia Superiore*. SCIV, 30, 1979, 1, 105—110.
449. C. C. Petolescu, *Les colons d'Asie Mineure dans la Dacie romaine*. [Rezumat.] Actes VII Epigr., 436.
450. D. M. Pippidi, *Introduction [la secția Epigraphie grecque et latine de la Mer Noire a Congrèsului de epigraphie]*. Actes VII Epigr., 255—261.
451. I. Piso, *Carrières sénatoriales (II)*. AMN, 16, 1979, 69—86.
452. I. Piso, *Epigraphica (VI)*. Inschriften aus Sarmizegetusa. StCl, 18 (1979), 137—144.
453. I. Piso, *Epigraphica (VIII)*. Apulum, 16, 1978, 189—198.

454. I. Piso, *Epigraphica (IX)*. AIIC, 21, 1978, 279–288.
455. I. Piso, *Epigraphica (X)*. AMN, 15, 1978, 179–188.
456. I. Piso, *La carrière de Aurelius Tuesianus*. [Rezumat.] Actes VII Epigr., 441–442.
457. Em. Popescu, *Die Inschriften aus Kleinskythien*. Actes VII Epigr., 273–292.
458. D. Protase, *Illirii în Dacia romană pe temeiul datelor epigrafice*. SCIV, 29, 1978, 4, 497–504; rezumat francez în Actes VII Epigr., 449.
459. A. V. Rădulescu, *Dédicace en l'honneur de Valentinien*. Pontica, 11, 1978, 151–154; rezumat în Actes VII Epigr., 455.
460. I. I. Russu, *Monumente romane rădăcitoare*. [O inscripție cu relief mitriac din Vlpia Traiana la Poiana-Gorj.] Drobeta, 1978, 50–54.
461. I. I. Russu, *Despre inscripțiile antice ale Olteniei și Munteniei (în legătură cu « I.D.R. », II)*. Drobeta, 1978, 184–195.
462. I. I. Russu, *Elemente traco-getice în inscripțiile grecești din Roma (partea a II-a)*. SCIV, 29, 1978, 2, 223–230.
463. I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei în L'Année Épigraphique (1974)*. SCIV, 29, 1978, 4, 555–562.
464. I. I. Russu, *Rectificări și adaosuri arheologic-epigrafice la SCIVA*, 29, 1978, 3, p. 437–443. [Nr. 445, 471.] SCIV, 30, 1979, 2, 215–228.
465. I. I. Russu, *Über die römischen Militärdiplome zum « Supplementum » von M. M. Roxan*. RRH, 18, 1979, 2, 359–364.
466. I. I. Russu, *Inscripții din Vlpia Traiana (Sarmizegetusa)*. SCIV, 30, 1979, 3, 437–444.
467. S. Sanie, *Classica et Orientalia (II)*. [Inscripții și sculpturi.] SCIV, 30, 1979, 1, 21–30.
468. S. Sanie, *Les Africains en Dacie romaine*. [Rezumat.] Actes VII Epigr., 465–466.
469. C. Scorpan, *Problèmes de la défense de la Scythie Mineure à la lumière des documents épigraphiques de Sacidava*. [Rezumat.] Actes VII Epigr., 467.
470. Al. Suceveanu, *Din nou despre cariera lui Marcus Arruntius Claudianus*. SCIV, 30, 1979, 1, 47–62.
471. Z. Székely, *Noi descoperiri epigrafice de la Inlăceni (jud. Harghita)*. SCIV, 29, 1978, 3, 441–443.
472. Alexandra Ștefan, *Ostrakon découvert à Histria*. [Rezumat.] Actes VII Epigr., 474.
473. D. Tudor, *Diploma militară romană descoperită în castrul de la Slăveni pe Olt*. Drobeta, 1978, 30–32.
474. D. Tudor, *Sur la carrière de C. Arrius Antoninus*. RRH, 18, 1979, 2, 237–243.
475. D. Tudor, *Comunicări epigrafice VIII*. SCIV, 30, 1979, 2, 303–310.
476. Lucia Țeposu Marinescu, *L'atelier lapidaire de Micia*. [Rezumat.] Actes VII Epigr., 482.
477. R. Vulpe, *L'inscription de Nicomédie concernant deux protectores de Dacie*. [Rezumat.] Actes VII Epigr., 486.
478. V. Wollmann, *Monumente epigrafice și sculpturale din regiunea minieră Alburnus Maior – Ampelum. Sargetia*, 14, 1979, 191–202.
479. M. Zahariade, *Supplementum epigraphicum la trupele romane de origine hispanică din Dacia, II*. SMMIM, 11, 1978, 143–152.

XII. NUMISMATICĂ GRECO-ROMÂNĂ. PONDEROLOGIE, GLIPTICĂ

480. *2500 de ani de circulație monetară la gurile Dunării. Expoziție numismatică dedicată centenarului independenței de stat a României, aprilie–mai 1977*. Tulcea, Muzeul Delta Dunării, 1977, 33 p.
481. V. Căpitanu, *Tezaurul de denari romani imperiali de la Dealul Perjului (comuna Oncești, jud. Bacău)*. Carpica, 10, 1978, 195–204.
482. E. Chirilă, M. Barbu, *Sistemul monetar dacic în Transilvania*. Ziridava, 10, 1978, 61–66.
483. E. Chirilă, M. Barbu, *Tezaurul monetar de la Somoșeș (Cermei)*. [Drahme din Apollonia, denari romani republicani.] Ziridava, 11, 1979, 141–144.
484. E. Chirilă, I. Chifor, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (XII)*. AMP, 2, 1978, 53–58.
485. E. Chirilă, I. Chifor, *Descoperiri monetare antice și bizantine la Gherla*. AMP, 3, 1979, 141–144.
486. E. Chirilă, I. Chifor, *Două monete romane inedite din Dacia*. AMP, 3, 1979, 145–148.
487. E. Chirilă, N. Gudea, *Descoperiri monetare antice la Porolissum*. AMP, 3, 1979, 139–140.
488. E. Chirilă, N. Gudea, I. Chifor, *Tezaurul monetar de la Gherla. Sec. IV e.n.* AMP, 3, 1979, 525–534.

489. E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte des 4. Jahrhunderts aus dem Banat. Numismatische Beiträge zur Kontinuitätsfrage in Dakien*. Lugoj, Muzeul de istorie și etnografie, 1974, 104 p.
490. E. Chirilă, Ana Hopirtean, Z. Milea, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (XIII)*. AMP, 2, 1978, 59–62.
491. E. Chirilă, V. Lucăcel, *Tezaurul de monete thasiene de la Petrindu (jud. Sălaj)*. AMP, 1, 1977, 63–66.
492. E. Chirilă, V. Lucăcel, *Tezaurul de la Petrindu. Contribuții la cronologia tetradrahmelor thasiene de tip Dionysos-Herakles*. AMP, 3, 1979, 89–102.
493. E. Chirilă, V. Lucăcel, *Descoperiri monetare antice de la Porolissum (XIV)*. AMP, 3, 1979, 137–138.
494. Maria Chițescu, *Imitacii na rimski republikanski denari*. Numizmatika (Sofia), 13, 1979, 4, 24–29.
495. Maria Chițescu, Mariana Marcu, Gh. Poenaru Bordea, *Monedele antice de aur și argint din colecția Muzeului județean Brașov*. Cumidava, 11, 1978, 1–164.
496. N. Conovici, *Contribuții numismatice privind legăturile Histriei cu Țeii de la Dunăre în secolele VI–II î.e.n.* SCIV, 30, 1979, 1, 87–94.
497. Gh. Constantinescu, *Un tezaur de monede romane republicane descoperit la Bordești-Vrancea*. SCVrancea, 1, 1978, 35–44.
498. C. Eminovici, *Cîteva monede romane imperiale aparținînd tezaurului de la Mărgirești (jud. Bacău)*. MemAnt, 4–5, 1972–1973, 277–280.
499. O. Iliescu, *Les Congrès internationaux de numismatique. Données chronologiques*. Commission internationale de numismatique, Comte-rendu 22, 1975, 35–38.
500. O. Iliescu, *Le système monétaire et pondéral à Histria, Callatis et Tomis aux Ve–IIe siècles av.n.è.* Actes du 8e Congr. int. de numismatique, New York, 1976, 85–98.
501. O. Iliescu, *Note de numismatică greacă antică*. CNum, 2, 1979, 3–14.
502. O. Iliescu, *Remarques sur la pénétration de la monnaie constantinienne au Bas-Danube*. Dacia, 23, 1979, 159–178.
503. D. Isac, *Monede postauréliene de la Gilău*. AMN, 15, 1978, 251–254.
504. N. Kiss, *Răspîndirea monedelor republicane romane pe teritoriul arădean*. Ziridava, 10, 1978, 817–822.
505. Éva Lakó, N. Gudea, *Despre o gemă gnostică cu inscripție din Muzeul de istorie și artă din Zalău*. AMP, 3, 1979, 449–450.
506. V. Mihăilescu-Birliba, *Tezaurul de denari romani imperiali de la Puriceni (com. Borlești, jud. Neamț)*. MemAnt, 4–5, 1972–1973, 125–230.
507. V. Mihăilescu-Birliba, *La découverte monétaire de Davideni (dép. de Neamț) et le trésor de deniers s'achevant par des deniers de Marc Aurèle*. Dacia, 23, 1979, 319–322.
508. B. Mitrea, *Some News in the Ancient Numismatics of Pontus Euxinus*. Numismatics International (Dallas, Texas), 9, 1975, 7, 198–270.
509. B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie, 1977 (XXI)*. Dacia, 22, 1978, 363–369.
510. B. Mitrea, *Monede pontice la daco-Țeii lui Burebista*. Pontica, 11, 1978, 89–96.
511. B. Mitrea, *Două tezaure monetare romane imperiale descoperite în Muntenia*. RMM (Muzee), 15, 1978, 5, 64–65.
512. B. Mitrea, *Monedele și viața economică a gelo-dacilor în timpul lui Burebista*. RMM (Muzee), 16, 1978, 6, 3–12.
513. B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie, 1978 (XXII)*. Dacia, 23, 1979, 371–376.
514. B. Mitrea, *Tezaurul monetar de la Bălești, jud. Gorj, din vremea lui Gordian al III-lea*. CNum, 2, 1979, 15–38.
515. B. Mitrea, *Un tezaur monetar restituit Sucidavei*. SCIV, 30, 1979, 1, 63–78.
516. B. Mitrea, Gh. Constantinescu, *Notă despre un tezaur de monede romane imperiale din sec. al III-lea descoperit în Moldova de Jos*. Carpica, 10, 1978, 185–194.
517. B. Mitrea, Gh. Poenaru Bordea [prezintă 139 tezaure din România în] *An Inventory of Greek Coin Hoards*, ed. M. Thompson, O. Mörkholm, C. M. Kraay, New York, The American Numismatic Society, 1973. SCIV, 27, 1976, 1, 55–60, O. Iliescu.
518. B. Mitrea, Gh. Untaru, *Date noi despre tezaurul roman republican de la Bonfești*. Carpica, 10, 1978, 137–146.
519. E. Oberländer-Tirnovceanu, *Aspecte ale circulației monedei grecești în Dobrogea de nord (sec. VI î.e.n.–I e.n.)*. Pontica, 11, 1978, 59–87.
520. Olimpia Palamariu, *Tezaurul de la Nălași-Vad. [6 denari romani imperiali.]* Sargetia, 14, 1979, 289–307.
521. Viorica Pavel, *Tezaurul monetar roman de la Șpring (jud. Alba)*. Apulum, 16, 1978, 91–102.

522. Viorica Pavel, *Cîteva considerații numismatice asupra tezaurului de la Tibru (jud. Alba)*. [Monede romane republicane și imperiale.] *Apulum*, 17, 1979, 111–128.
523. Viorica Pavel, *Monede romane republicane din vechile colecții ale Muzeului județean Hunedoara-Deva*. *Sargetia*, 14, 1979, 115–132.
524. M. Petică, *Noi descoperiri monetare la Cristești*. [2 monede romane imperiale.] *Marisia*, 8, 1978, 757–760.
525. Carmen Maria Petolescu, *Tezaurul de monede thasiene descoperit la Mavrodin, jud. Teleorman*. *CNum*, 1, 1978, 3–11.
526. Carmen Maria Petolescu, *Notă asupra unei monede romane de la Sucidava*. *CNum*, 2, 1979, 39–40.
527. Gh. Poenaru Bordea, *Aperçu bibliographique sur les monnaies grecques des régions balkaniques et du littoral septentrional du Pont Euxin à l'époque de l'Empire romain*. *Dacia*, 23, 1979, 315–318.
528. Gh. Popilian, *Un nou tezaur de monede romane republicane descoperit în Oltenia*. *Drobeta*, 1978, 33–46.
529. Florentina Preda, V. Dupoi, *Cîteva descoperiri monetare în așezarea getică de la Pietroasele, Gruia-Dării (jud. Buzău)*. *AUB (Istorie)*, 27, 1978, 55–57.
530. Șeiva Sanie, P. Șadurschi, *Circulația monetară în secolele II î.e.n. – IV e.n. în județul Botoșani*. [Monede romane.] *Hierasus*, 1, 1978, 187–196.
531. M. Sîmpetru, *Trofeul lui Traian de la Adamclisi pe monede ale orașului Tomis*. *SCIV*, 30, 1979, 3, 367–375.
532. E. Stoicovici, *Cercetări metalografice privind cîteva monede descoperite la Porolissum (Moldagrad) și Voivodeni (jud. Sălaj)*. *AMP*, 2, 1978, 85–88.
533. Viorica Suci, *Monede republicane din colecția Fehér*. *Apulum*, 16, 1978, 103–118.
534. Constanța Știrbu, *Noi tezaure monetare intrate în patrimoniul Muzeului de istorie al R. S. România*. *CNum*, 1, 1978, 89–92.
535. O. Toropu, *Un nou tezaur monetar descoperit la Slăveni*. [Monede imperiale.] *Drobeta*, 1978, 62–68.
536. A. Vertan, *Un tezaur de denari romani imperiali descoperit la Medgidia*. *Pontica*, 11, 1978, 227–234.
537. Iudita Winkler, *Circulația monetară și continuitatea populației daco-romane la Potaissa*. *Potaissa*, 1, 1978, 55–58.
538. Iudita Winkler, Ana Hopirtean, *Date furnizate de inventarele lui István Téglás despre unele descoperiri monetare din Transilvania*. *CNum*, 1, 1978, 17–24.

XIII. DREPT ROMAN

539. Vl. Hanga, *Drept privat roman*. București, Ed. didactică și pedagogică, 1977, 364 p. | RSS (Sciences juridiques), 23, 1979, 2, 239–241, L. P. Marcu.
540. Vl. Hanga, *Römisches Recht und aktuelles Recht*. *Klio* (Berlin), 61, 1979, 1, 131–141.

XIV. TEXTE, TRADUCERI

A. Literatură greacă

541. *Filozofia greacă pînă la Platon. I. Partea 1*. Studiu istoric de I. Banu (redactori-coordonatori: A. Piatkowski, I. Banu; traduceri, note: I. Banu, M. Marinescu-Himiu, M. Nasta, Stela Petecel, A. Piatkowski, D. M. Pippidi, A. I. Posescu, C. Săndulescu, Felicia Ștef, Mariana Tițu; colecție îngrijită de I. Segall). București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, CCLVI + 215 p.
542. *Filozofia greacă pînă la Platon. I. Partea a 2-a* (redactori-coordonatori: A. Piatkowski, I. Banu; traduceri, note: M. Nasta, Felicia Ștef, D. M. Pippidi, A. Piatkowski, I. Banu, Stela Petecel, C. Săndulescu, Mariana Tițu; colecție îngrijită de I. Segall). București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, VI + 626 p.
543. Apollonios din Rhodos, *Argonauticele (Epopoea argonauților)*. Traducere, prefață și note de I. Acsan, București, Univers, 1976, 183 p.
544. Cassius Dio, *Istoria romană. II*. Traducere și note A. Piatkowski. București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 664 p. | *AIHA*, XV, 1978, 663–664, N. Toderașcu.

545. Eschil, *Orestia*. Traducere, prefață și note de Al. Miran. București, Univers, 1979, 231 p.
546. Euripide, *Hecuba, Electra, Ifigenia în Taurida, Hipolit*. Traducere, prefață și note de Al. Miran. București, Minerva, 1978, XLIII + 319.
547. Pindar, *Ode II: Pythianice*. În românește de Ioan Alexandru; îngrijire de ediție, note și comentarii de M. Nasta. București, Univers, 1975, 112 p.
548. Pindar, *Ode III: Nemeene, Isthmianice și fragmente*. În românește de Ioan Alexandru; îngrijire de ediție, studiu introductiv, note și comentarii de M. Nasta. București, Univers, 1977, 232 p.
549. Platon, *Opere III* (ediție îngrijită de P. Creția; interpretări: C. Noica; traduceri, lămuriri preliminare și note: G. Liiceanu, Simina Noica; colecție îngrijită de I. Segall). [*Euthydemus, Cratylus*.] București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, 418 p.
550. Sofocle, *Antigona*. În românește de G. Fotino. Tabel cronologic, prefață, note, referințe critice și bibliografie: A. Piatkowski. București, Albatros, 1979, LV + 147 p.

B. Literatură latină

551. P. Ovidius Naso, *Metamorfoze, cartea I*. Traducere-prelucrare S. B. Timpeanu (1808). [Vezi bibliografia 1975, nr. 337.] București, Cartea românească (1975), 157 p. | ST, 29, 1977, 1—2, 185—188. Adrian N. Popescu.
552. L. Annaeus Seneca, *Tragedii, vol. I*. [*Oedip, Thyeste, Phaedra*.] Studiu introductiv, traducere, note și comentarii de Tr. Diaconescu. București, Univers, 1979, 217 p.
553. Vergiliu, *Eneida*. În românește de E. Lovinescu; antologie, tabel cronologic, prefață, note și bibliografie: Gabriela Creția. București, Albatros, 1978, XXX + 210 p.
554. P. Vergiliu Maro, *Eneida (cînturile I—VI)*. Traducere, note și prefață de Teodor Naum. Cluj-Napoca, Dacia, 1979, 247 p.

XV. CULEGERI

555. *Actes de la XIIe Conférence internationale d'études classiques « Etrene »*. [Vezi bibliografia 1975, nr. 340.] StCl, 18 (1979), 209—210, D. M. Pippidi.
556. *Actes du VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine, Constanța, 5—15 septembre 1977*. Réunis et présentés par D. M. Pippidi. București—Paris, Ed. Academiei—Les Belles Lettres, 1979, 510 p. + pl.
557. *Ilfov. File de istorie*. București, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Ilfov, Muzeul județean, 1978, 610 p. | AIIAI, 16, 1979, 556—559, T. Rățoi; RMM (Muzeu), 16, 1979, 4, 82, A. Pavel; RIst, 32, 1979, 5, 981—986, Paraschiv Marcu.

XVI. MANUALE DIDACTICE¹

558. I. Fischer, Maria Morogan, Margareta Nasta, *Limba latină. Manual pentru clasa a IX-a*. București, Ed. didactică și pedagogică, 1978, 152 p.; ediție revăzută, 1979, 158 p. + 2 p. + 1 hartă.
559. Maria Morogan, Margareta Nasta, C. Poghirc, *Limba latină. Manual pentru clasa a X-a*. București, Ed. didactică și pedagogică, 1979, 206 p. + 2 pl.
560. C. Poghirc, Viorica Bălăianu, C. Marinică, *Limba latină. Manual pentru clasa a VIII-a*. București, Ed. didactică și pedagogică, 1979, 120 p. + pl.

XVII. SUPRAVIEȚUIREA ANTICHITĂȚII. UMANISM

561. G. Boțiș, *Originalitatea fundamentului filozofic al disertației de doctorat a lui Karl Marx*. [Deosebiră dintre filozofia naturii la Democrit și Epicur.] RF, 25, 1978, 3, 293—298.

¹ Manualele pentru învățământul liceal retipărirându-se, fără menționarea ediției și fără schimbări notabile, la începutul fiecărui an școlar, nu vom înregistra în această rubrică decât lucrările noi, pe cele total restructurate sau pe cele omise din repertoriile precedente.

562. R. Constantinescu, *Historia destructionis Troiae a lui Guido delle Colonne într-o veche traducere românească*. RITL, 27, 1978, 1, 5–21.
563. N. Lascu, *Al. Odobescu și Ovidiu*. Pontica, 11, 1978, 277–284.
564. D. Luca, *Influența istoricilor antici și renascentiști asupra operei lui Nicolaus Olahus*. SCVrancea, 2, 1979, 227–234.
565. Clio Mănescu, *Mitul antic elen și dramaturgia contemporană*. București, Univers, 1977, 256 p. |RRHA (Théâtre...), 15, 1978, 140–141, Gh. Chiriță; versiune românească în SCIA (Teatru...), 25, 1978, 201–202.
566. D. Mihăescu, *Une version roumaine d'Hérodote au XVIIe siècle (I)*. RESEE, 16, 1978, 3, 529–551; (II). Ib., 4, 745–770.
567. M. Nasta, *Le fonctionnement des concepts dans un texte inédit de Castelvetro*. [Vezi bibliografia 1976–1977, nr. 499.] Padova, Antenore, 1977, 80. p. |RITL, 27, 1978, 2, 284, Gh. Ceaușescu.
568. N. Vornicescu, *Opere ale sfântului Vasile cel Mare în literatura noastră bisericească*. Ortodoxia, 31, 1979, 1, 28–52.

INDICELE BIBLIOGRAFIEI

Cifrele trimit la numerele de ordine

I. Autori antici

Apollonios din Rhodos 543
 Aristotel 8, 90, 106, 107, 112, 115, 120, 124,
 129, 131, 132, 136
 M. Aurelius 134
 Caesar 69
 Cassius Dio 205, 544
 Cicero 137
 Ciril din Alexandria 166
 Clemens din Alexandria 143, 144, 145
 Democrit 561
 Diodor din Sicilia 101
 Epictet 134
 Epicur 561
 Eschil 103, 104, 135, 188, 545
 Euclid 124
 Euripide 135, 546
 Fedru 91
 Gregorius din Nazianz 150, 172
 Heraclit 119
 Herodot 95, 566
 Ioan Crisostomul 150, 171
 T. Liuius 117
 Orfeu 157
 Origen 146, 149
 Ovidiu 68, 100, 551, 563
 Pindar 547, 548
 Pitagora 113, 114, 121
 Platon 92, 108, 120, 132, 549
 Pliniu cel Tânăr 117
 Proclus 124
 Sallustius 88, 96
 Seneca 173, 552
 Sofocle 135, 550
 Suetoniu 97
 Tacit 98, 117
 Noul Testament 130, 153, 159, 164
 Theophylactus Symocatta 292

Tibul 89

Vasile cel Mare 105, 147, 148, 150, 151, 156,
 158, 160, 167, 568
 Vergiliu 553, 554

II. Cuvinte

a. grecești

εὐαγγελία 146
 κάθαρσις 126
 κύριος 144
 λόγος 143, 144, 145
 ὑπέρκομπος 66
 ὑπέρκοπος 66

b. latine

ars 100
 Augustus 200
 *frementare 73
 galla 78
 grumus 86
 illam 67
 perennitas 100
 uindicare 73

III. Autori moderni

Acsan I 543
 Aldea I Al 234
 Alexandrescu Vianu M 231
 Alexandrescu P 95, 138, 232, 233
 Alexandru I 547, 548
 Alicu D 139, 235, 236, 237, 238, 239, 286,
 287
 Anastasiu F 315, 394
 Ancuța-Rușinaru E 4

- Andrei L 173
 Andrițoiu I 5, 240, 241, 331
 Ardevan R 6, 193, 242, 422, 423
 Aricescu A 190, 194
 Atanasiu A 185
 Avram A 67
 Babeș M 254, 352
 Balacciu J 7
 Banu I 8, 106, 107, 108, 109, 541, 542
 Barbu M 281, 482, 483
 Barbu N I 2, 96
 Barbu V 195
 Bardașu P 110
 Barnea Al 243
 Barnea I 244
 Baumann V H 245, 246, 247
 Bazargiuc V 248, 403
 Bădărău D 111
 Bălăianu V 560
 Bălăceanu M Fr 87
 Băluță C L 249, 250, 323, 424
 Bănșoiu I 112
 Bărbulescu M 140, 141, 214, 251, 273, 433
 Bărbulescu-Munteanu M 383, 425
 Beda C 348, 349
 Benea D 196, 197, 216, 252, 253, 342, 426, 427
 Berciu D 254, 255, 428, 429
 Berciu I 142, 421
 Bichir Gh 198, 199, 256, 257, 430
 Bitolean I 219
 Birzu L 174
 Bîțlan I 113, 114
 Blăjan M 258, 259, 416
 Boboc Al 115
 Bodor A 260
 Boia L 9, 58
 Borcică M 10
 Boroneanț V 261
 Botiș G 561
 Bounegru O 232, 262, 376
 Bozu O 263, 264, 265, 311, 312, 326
 Branga N 431
 Brăileanu M 331
 Brudiu M 266
 Buraga C 420
 Butoi M 267
 Buzan I 268
 Buză E 7
 Buzescu N C 143, 144, 145, 146, 147
 Buzoianu L 68
 Cantacuzino Gh 269, 432
 Caraza I 148
 Căpitanu V 270, 271, 481
 Cătinaș A 141, 251, 272, 273, 433
 Ceaușescu Gh 97, 567
 Ceaușescu P 200
 Cerghi T 258
 Cernovodeanu P 58
 Chelufă-Georgescu N 274, 383
 Chera-Mărgineanu C 11, 275
 Chicideanu I 375
 Chifor I 313, 484, 485, 486, 488
 Chilea S 149, 157
 Chiriac C 190
 Chiriacescu R 7
 Chirilă E 482, 483, 484, 485, 486, 487, 490, 491, 492, 493
 Chiriță Gh 565
 Chițescu M 494, 495
 Clorbea V 337
 Ciugudeanu H 234, 276a
 Cizek E 97, 98
 Coja M 232, 276
 Cojocariu M 58
 Coman I G 99, 116
 Comloșan D 90
 Comșa E 12
 Condurachi E 13, 215
 Conovici N 185, 277, 278, 279, 496
 Constantinescu Gh 497, 516
 Constantinescu R 562
 Constantiniiu Fl 9
 Cornițescu C 150, 151
 Costa Tr 81
 Covacef Z 152, 280
 Creția G 81, 553
 Creția P 549
 Cristea N 325
 Crișan I H 175, 201, 281, 282
 Cucu Șt 100
 Culică V 283, 284, 434
 Daicoviciu H 14, 285, 286, 287, 288, 435
 Dan S P 117
 Daniel C 153, 202
 Davidescu M 289
 Davidescu R 15
 Dănilă I 16, 43
 Decei A 203
 Diaconescu Al 290
 Diaconescu Tr 552
 Diaconu Gh 291, 352, 406
 Dima Al 352
 Dimitriu S 232
 Donat L 17
 Doruțiu-Boilă E 176, 292, 436
 Dragomir I T 293
 Drimboceanu V 291
 Drob V 407
 Dumitrașcu E 91, 92
 Dumitrașcu K 69
 Dumitrașcu S 18, 294
 Dupoi V 529
 Elefterescu D 350, 446
 Eminovici C 498
 Eskenasy V 375
 Faiciuc E 19
 Fassel L 70, 71
 Ferche S 385
 Ferenczi G 295, 296
 Ferenczi I 204, 288, 296, 297, 298, 299
 Ferenczi Șt, vezi Ferenczi I
 Fischer I 20, 21, 56, 72, 73, 74, 75, 558
 Florescu R 300, 301
 Fotino G 550
 Frîncu Cătălina 76

- Frincu C 76
 Gal I 22
 Georgescu L 279
 Georocanu P 259
 Gheorghita M 415
 Gheorghiu M 23
 Gheorghe P 302, 303, 358
 Ghițescu Gh 304
 Giurescu C C 24
 Glodariu I 177, 214, 288, 305
 Goga E 81
 Golopenția-Eretescu S 50
 Gostar N 178, 205, 206, 207, 437, 438, 439
 Goția A 80
 Graur Al 25, 88, 118
 Gudea N 154, 179, 180, 208, 209, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 376, 440, 487, 488, 489, 505
 Gumă M 326
 Hanga VI 539, 540
 Hangiu L 69
 Harhoiu R 352
 Harțușe N 315
 Hica-Cîmpeanu I 316
 Hopritean A 251, 339, 490, 538
 Horedt K 181, 210, 317
 Iaroslavschi E 288, 318, 319
 Iconomu C 26, 320
 Ignat M 27
 Iliescu M 77, 81
 Iliescu O 28, 499, 500, 501, 502
 Iliescu VI 211
 Ionescu-Rusu E 331
 Ioniță Al M 155
 Ioniță C 182, 212
 Ioniță I 213
 Ioniță V 156
 Iordan Iorgu 7
 Iordănescu A 101
 Irimia M 321
 Isac D 322, 323, 441, 503
 Iuga I 375
 Joja Ath 119
 Kiss N 504
 Lakó E 333, 505
 Landes A 324
 Lascu N 563
 Lazarovici Gh 318, 319, 325, 326
 Liiceanu G 549
 Livescu M 77
 Loșonți D 78
 Lovinescu E 553
 Luca C 339, 340, 442
 Luca D 564
 Lucăcel V 314, 369, 491, 492, 493
 Lupaș L 29, 66
 Lupu N 183
 Macrea M 214
 Manta R 445
 Marcu L P 539
 Marcu M 495
 Marcu P 557
 Marinescu F 327, 334
 Marinescu G 328
 Marinescu L 329, 330, 331, 393, 408, 476
 Marinescu-Himu M 541
 Marinică C 560
 Mateescu C N 30, 31, 32
 Matei Al V 332, 333, 370
 Matei H C 215
 Matei Șt 375
 Maxim I 157
 Mănescu C 565
 Mărghită L 142, 182, 184, 214, 218, 281, 334, 335, 336, 337
 Medeleț F 342
 Mesaroș V 443
 Miclea I 337
 Mihăescu D 566
 Mihăescu H 79
 Mihăilescu-Birliba V 338, 506, 507
 Milea Z 251, 339, 340, 442, 490
 Mincă A 267
 Miran Al 545, 548
 Mirițoiu N 341
 Mitrea B 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518
 Mitrea I 338
 Moga M 216, 342
 Moga V 214, 234, 343, 344, 345, 421, 444, 445
 Moghior N 412, 413
 Moldovan I 158, 159
 Morogan M 558, 559
 Moscalu E 346, 347, 348, 349
 Muntean-Bărbulescu M, vezi Bărbulescu-Munteanu M
 Muscă V 420
 Mușeteanu C 185, 284, 350, 446
 Naghiu I 33
 Nasta Margareta 558, 559
 Nasta M 81, 93, 541, 542, 547, 548, 567
 Naum T 554
 Neaga N 160
 Neagoe Gh I 161
 Nemeș E 238, 351
 Nemoianu Al 34
 Nica M 377, 378
 Nicolaescu-Plopșor D 341
 Niculescu Al 80, 81
 Noica C 35, 549
 Noica S 549
 Oberländer-Tirnovanu E 519
 Odobescu Al 352
 Onicescu O 121
 Opaiț A 353
 Oprescu E 38
 Palade V 354, 355
 Palamariu O 520
 Panaitescu A 356
 Papuc Gh 357
 Parpală E 94
 Patron L 358

- Pavel A 557
 Pavel V 521, 522, 523
 Pavelcu V 111
 Păcurariu C 259
 Păiuș Gh 417, 418
 Penelca G 36, 37, 38
 Petculescu L 331, 359, 447
 Petecel S 102, 541, 542
 Petică M 524
 Petolescu Carmen M 525, 526
 Petolescu C C 142, 186, 217, 334, 448, 449
 Petre-Govora Gh I 360
 Petre Z 103, 104, 122, 123, 182, 187, 188
 Petrescu-Dîmbovița M 218
 Petrovsky R 264, 342, 361
 Piatkowski A 2, 541, 542, 544, 550
 Pippidi D M 39, 40, 41, 42, 162, 163, 352, 450, 541, 542, 555, 556
 Piso I 286, 287, 451, 452, 453, 454, 455, 456
 Pirvu Alexandrina 124
 Pirvu I 124
 Pleșu A 125
 Poenaru Bordea Gh 362, 363, 414, 495, 517, 527
 Poghlrc C 81, 89, 559, 560
 Pop C 139, 239, 286, 287, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371
 Pop R 345
 Popa Al 372, 373, 374
 Popa Eleonora 16, 43
 Popa R 375
 Popescu Adrian N 551
 Popescu Em 457
 Popescu Sebastiana 82
 Popilian G 44, 376, 377, 378, 528
 Posescu Al 541
 Preda C 45
 Preda Fl 379, 529
 Protase D 380, 458
 Rădulescu A V 46, 47, 48, 219, 381, 382, 383, 459
 Rădulescu M E 49
 Rădulescu N 164
 Rămureanu I I 165
 Rățoi T 557
 Reinheimer-Rîpeanu S 83
 Retegan Al 328
 Rișcuția C 384
 Rișcuția I 384
 Robescu Gh P 58
 Roman P 385
 Rosetti A 50, 84
 Roșu L 220, 221
 Roth A 126
 Russu I I 85, 177, 222, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466
 Rusu A 297, 371, 386, 387
 Rusu A A 6
 Rusu M 323, 388
 Sala M 51
 Sanie S 52, 53, 389, 467, 468
 Sanie Ș 530
 Săcărin C 265, 326
 Săndulescu C 127, 128, 541, 542
 Sășianu Al 390
 Scorpan C 391, 392, 469
 Segall I 541, 542, 549
 Sevcicu Tr 166
 Sibiescu V Gh 105
 Sion A 331, 393
 Simpetru M 531
 Sirbu V 189, 394
 Slușanschi D 81
 Soroceanu A 395
 Spiru I 396
 Stamate M 130
 Stanciu L 129
 Stăniloac D 167
 Stingă I 397
 Stoia A 398, 399
 Stoianovici D 131
 Stoica O 54, 363, 413
 Stoichiță R 132
 Stoicovici E 259, 400, 532
 Stratan I 489
 Străin M 334
 Suceveanu Al 190, 195, 215, 223, 401, 470
 Suciu V 533
 Székely Z 471
 Șadurschi P 55, 530
 Ștef F 541, 542
 Ștefan Alexandra 56, 168, 472
 Ștefan Gh 57
 Ștefănescu Șt 58
 Știrbu C 534
 Takács M 417, 418
 Tanașoca N Ș 59
 Tarangul M 402
 Tănase Al 157
 Tătulea C 378
 Teaha T 86
 Teodor S 403
 Teodorescu V 60
 Tîmpeanu S B 551
 Tițu M 541, 542
 Toderașcu N 544
 Toropu O 535
 Totescu D O 106

- Trohani G 61, 269, 421
Tudor D 169, 224, 225, 226, 227, 404, 405,
473, 474, 475
Tudor I 62
Turcu M 228
Tzony M 291, 406, 407
Țeposu-Marinescu L, vezi Marinescu L
Udrescu M Șt 409
Ujică M 133, 134
Untaru Gh 518
Ursachi V 191
Uzum I 326
Vertan A 536
Vlassa N 410
Vlădescu Cr M 362, 363, 411, 412, 413, 414
Vlăduțescu Gh 135, 136, 170
Voicu C 171
Vornicescu N 568
Vraciu A 63
Vulpe Al 64, 192, 229, 415
Vulpe R 65, 230, 477
Wald L 118
Weiss T 137
Winkler I 260, 416, 417, 418, 537, 538
Wollmann V 239, 419, 478
Zaharia Emilia 420
Zahariade M 446, 479
Zăvoianu C 172
Zrínyi A 380
Zugun P 118

CONSĂTUIREA PE ȚARĂ CU PRIVIRE LA MANUALELE DE LIMBI CLASICE

Brașov, 16—17 Iunie 1976

Filialei brașovene a Societății de studii clasice i-a revenit misiunea dificilă, dar foarte importantă, de a găzdui o consfătuire dedicată manualelor liceale de limbi clasice, în special de limba latină. Experiența acumulată în cei aproape douăzeci de ani de când sînt utilizate manualele actuale * a demonstrat necesitatea modernizării predării, indicînd totodată și căile de a obține această modernizare. Scopul consfătuirii a fost tocmai acela de a pune bazele teoretice și de a schița cîteva soluții practice în vederea alcătuirii unor manuale de o maximă eficacitate didactică.

Consfătuirea s-a desfășurat sub conducerea acad. Al. Graur, președintele societății, și s-a bucurat de participarea a numeroși membri ai societății, din Brașov, din București și din alte centre ale țării (Cluj-Napoca, Constanța, Craiova, Iași, Ploiești, Râmnicu Sărat). Punctul de plecare al dezbaterilor l-au constituit trei referate principale; în încheierea discuțiilor s-au prezentat și au fost aprobate de participanți liniile directoare ale unor concluzii, înmînate apoi Ministerului Educației și Învățămîntului.

Prin munca neobosită a biroului filialei (și în special a secretarului ei, prof. Liviu Andrei) consfătuirea a beneficiat de condiții de lucru excelente, iar pentru participanți cele două zile brașovene n-au însemnat numai o îmbogățire a informației științifice și a experienței didactice, ci și un prilej de strîngere a legăturilor cu colegii din toată țara. La reușita deplină a întîlnirii a contribuit în mod esențial sprijinul multilateral oferit de autoritățile locale, de Uniunea sindicatelor din învățămînt, știință și cultură și de Muzeul arheologic din Constanța. În fața acestui concurs de bunăvoință și colegialitate, nu surprinde propunerea făcută de mai mulți vorbitori de a se organiza periodic consfătuiri de acest fel, propunere pe care conducerea societății și-a însușit-o în principiu și pe care speră să o poată transforma în realitate.

Publicăm mai jos rezumatul celor trei referate, extrase din intervențiile la dezbateri și din concluziile consfătuirii. Sedințele au fost prezidate de profesorii Spiru Hoidas, președintele filialei gazde (care a rostit și un cuvînt de salut), N. Lascu, președintele filialei Cluj-Napoca și E. Dobroiu, trezorerierul societății.

REFERATE

I. FISCHER, Problema alegerii textelor

Referatul se va ocupa mai ales de manualele din primii doi sau trei ani de predare a limbii latine. Înainte de a intra în subiectul propriu-zis, se cuvine să repetăm un principiu expus în proiectul de program publicat în StCl XVI: pentru fiecare tip de liceu trebuie alcătuite programe (și, deci, manuale) diferite, adaptate specificului și duratei studiului; dacă, de exemplu, în școala generală se face un an de latină, programele trebuie să constituie un tot unitar și nu o primă treaptă pentru elevii care vor continua învățarea limbii latine.

Vom începe prin a încerca să determinăm ce condiții trebuie să îndeplinească textele spre a fi rațional utilizabile, ținînd seama în primul rînd de faptul că ne adresăm unor tînrîi de 14—18 ani, care, așadar, nu pot fi tratați drept copii nevîrstnici și nu li se pot administra

* Din cauza abundenței materialului, cronica de față, pregătită pentru volumul al XVIII-lea al Studiilor clasice, apare după ce o parte a noii serii de manuale a fost elaborată și tipărită (vezi darea de seamă de mai jos, p.121—122); ele se bazează într-o măsură destul de largă pe propunerile formulate cu ocazia dezbaterii brașovene. Cu toate acestea, socotim utilă publicarea, chiar întîrziată, a cronicii, tocmai fiindcă poate fi considerată ca o introducere teoretică la manualele amintite, reflectînd în același timp opiniile unui număr relativ important de specialiști, direct angajați în procesul predării limbilor clasice.

ca bucăți de lectură asamblate de fraze banale care să conțină paradigma părții de vorbire prevăzute în program. Va trebui deci ca textele: (1) să fie scurte; (2) să aibă un sens complet și interesant; (3) să conțină construcții sintactice simple și lexicul curent (cu alte cuvinte, să fie ușoare); (4) să poată servi la însușirea gramaticii (în ordinea logică a programelor pe care le propunem); (5) să permită o orînduire graduată, în raport cu problemele gramaticale care urmează a fi predate, fără a neglija îmbogățirea treptată a lexicului; (6) să ofere informații cu privire la viața cotidiană, la instituțiile și la cultura antică.

La aceste condiții, de pe acum numeroase, s-ar mai putea adăuga și altele¹, dar și așa se pune întrebarea dacă există sau pot exista texte care să le îndeplinească pe toate concomitent. Înainte de a da un răspuns, previzibil, dealtfel, acestei întrebări, socotim indispensabil să ne definim poziția față de o problemă esențială: bucățile de lectură trebuie să fie opera autorilor de manuale și subordonate predării graduate a gramaticii și lexicului sau trebuie să provină din opere antice (eventual medievale și renașcentiste) autentice (cu ușurări indispensabile)? La noi și în numeroase țări străine tradiția predominantă numeric se îndreaptă în trecut către prima soluție. Există și un al doilea tip de manuale, mai greu de elaborat, mai greu, nu rareori, de utilizat în clasă, dar căruia, o mărturisim de la început, îi acordăm preferința: cel bazat pe texte autentice, în primul rînd antice. La noi tradiția a fost inaugurată, după cit simtem informații, de manualele profesorilor Balmuş și Graur, apărute în deceniul al IV-lea; după război s-au încadrat în acest tip manualele zise unice, elaborate sub îndrumarea prof. Al. Graur și sub conducerea efectivă a prof. Gh. Guțu, în 1949—1950, dar apărute în 1951.

Adoptarea principiului textelor autentice cere soluționarea unei serii de probleme, pe care vom încerca s-o schițăm în paginile următoare.

În primul rînd trebuie să renunțăm la ideea că bucata de lectură trebuie și poate să furnizeze toate formele unui substantiv, pronume sau verb, sau toate construcțiile sintactice predate în timpul unei lecții. Autorii nu și-au scris operele pentru a servi la învățarea gramaticii și o situație ca aceea a cap. 17 din cartea a VI-a a *Războiului cu galii* (« Zeii galilor ») făcută parcă anume pentru învățarea pronumelui *hic*, nu constituie decît o fericită, să zicem, dar irepetabilă excepție. Nimic nu ne împiedică însă să completăm bucata principală cu suplimente foarte scurte, cum sînt dicționale, proverbele, maximele. Acestea pot fi extrase din colecția, la îndemîna oricui și foarte utilă culturii elevilor, din paginile centrale ale *Micului Dicționar enciclopedic*, dar și direct din surse antice: sentențele extrase de cei vechi din mîmii lui Publius Syrus, la care se pot adăuga sentențele celorlalți comici, în special Terențiu, colecția de proverbe a lui A. Otto² etc. Mult mai delicată este însă problema lexicului. Nu putem încărcă memoria elevilor cu cuvinte rare, ci trebuie urmărită gradarea achizițiilor lexicale în ordinea frecvenței apariției cuvintelor în texte³; în acest scop, se pot efectua ușurări ale textului antic, fie prin suprimarea unor pasaje, fie prin înlocuirea, foarte atentă (pe baza repertoriilor existente⁴) a cuvîntului rar printr-un sinonim mai banal.

A doua problemă este aceea a surselor. Unde se pot găsi texte scurte, ușoare și interesante totodată? Scriitorii clasici n-au practicat « genul scurt » și ne oferă rareori ocazia de a-i folosi (nu facem aici o afirmație cu valoare absolută: cite un fragment din Caesar, un bilet al lui Cicero, o anecdotă a aceluiași din *De oratore* sau un extras din Sallustius sau din Cornelius Nepos, dacă acesta din urmă merită epitetul de clasic, pot fi incluse în manuale). Sîntem însă obligați să depunem o foarte asiduă muncă de investigare a textelor tirzii: compilatarii și abreviatorii sînt surse inepuizabile. Dacă Eutropius a fost folosit destul de frecvent (portretele lui Traian și Hadrian sînt pe drept cuvînt, nelipsite), Iustinus, Aurelius Victor, epitomatorii anonimi au fost pînă acum neglijați. De mare folos sînt citatele și povestirile lui Gellius, *Stratagemele* lui Frontinus, anecdotele reunite în *Saturnaliile* lui Macrobius. O foarte importantă sursă o constituie și genurile poetice scurte: unele epigrame de Marțial se pot preda

¹ P. Wülfing, *Die Anfangslektüre des Kölner Arbeitskreises*, AltUnt, XVIII, 1975, 5, p. 80, stabilește 19 condiții.

² A. Otto, *Die Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten der Römer*, Leipzig, 1890 (= Hildesheim, 1965).

³ Se poate recurge la listele publicate de M. Mathy, *Vocabulaire de base du latin*², Paris, 1957, deși acestea au fost alcătuite pe baza unui număr restrîns de texte din autori clasici și nu reflectă, de aceea, întreaga realitate (*bellum, populus, și respublica*, de exemplu, se află la rangurile 19 și 20, în timp ce *domus, tempus, pars* și chiar *ferre* sau *mittere* dețin rangurile 21, 22, 23, 26 și 29; dar cum memorarea ar trebui să cuprindă, în primul an, aproximativ 200 de cuvinte (cf. StCl, XVI, 1974, p. 307), această imperfecțiune a listelor (dealtfel pur orientative) nu duce la consecințe grave.

⁴ De exemplu, H. Menge, *Lateinische Synonymik*, 5. Aufl., durchgesehen und erweitert von O. Schönberger, Heidelberg, 1959.

